

Utvecklingen i Polen

Kungl. Skogs- och
Lantbruksakademiens
Årg. 142 • Nr 16 • År 2003

TIDSKRIFT

Ansvarig utgivare: Akademiens sekreterare och VD: Bruno Nilsson
Redaktör: Gunilla Agerlid

Utvecklingen i Polen

Redaktör: Gunnar André

Innehåll

Förord	7
Fakta om Polen	9
Polsk historia <i>Gunnar André</i>	11
När krigsbarn möter fredsbarn ... <i>Mika Larsson</i>	19
Seminarium den 6 februari 2003 om "Utvecklingen i Polen – jordbruk, livsmedel, marknad, miljö – Hur påverkar och påverkas Sverige?"	
Bilder av Polen <i>Disa Håstad</i>	23
Polens regioner och länsindelning <i>Wieslaw Tarka</i>	29
Polen i ett ekonomiskt perspektiv: framväxt och potential – med tonvikt på jordbruket och landsbygden <i>Ewa Rabinowicz</i>	43
Miljösituationen i Polen <i>Peringe Grennfelt</i>	47
Det polska jordbrukets produktion och struktur <i>Gunnar André</i>	53
Den polska livsmedelsindustrin och dess framtida marknader <i>Torbjörn Sandberg</i>	87
Lantbrukarnas Riksförbund i Polen <i>Torbjörn Sandberg</i>	103
The Future of the CAP – the Challenge of the Enlargement, the Polish Case <i>Allan Buckwell</i>	109
Diskussion: Future collaboration – most important measures .	117
Deltagare i seminariet	123
Särskilda uppsatser	
Polens skogsbruk och skogsindustri <i>Gustav Fredriksson och Jerzy A. Lesinski</i>	125
Polens fiske <i>Armin Lindquist</i>	137
Förkortningar och adresser	143
Karta över Polen	145

Förord

Polen är en av våra nära grannar. Politiskt, socialt och kulturellt har kontakterna skiftat genom tiderna. Genom århundraden har Östersjön varit en viktig förbindelseled och länk. Samtidigt som Polen är en del av vår tids moderna Östersjögemenskap är landet en tung och betydelsefull statsbildning i det nya Central- och Mellaneuropa som tagit form efter murens fall 1989. I en folkomröstning i juni 2003 har polackerna tagit slutlig ställning för landets anslutning till den Europeiska Unionen.

Polen är ett viktigt land i utvidgningen av EU inte minst för de näringar som akademien arbetar inom. Att göra Polen mera känt i Sverige är en angelägen uppgift. I samarbete med den polska ambassaden har därför ingående diskuterats på vilket sätt spridningen av dessa kunskaper om Polen lämpligen bör ske. Slutsatsen blev att ett seminarium skulle hållas och att dokumentationen skulle sammanställas i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift KSLAT. Förutom dokumentationen från seminariet skulle det aktuella materialet kompletteras med artiklar i ämnen inom akademiens verksamhetsområden som inte kunnat beredas plats i seminariet.

Den 6 februari 2003 genomfördes seminariet på KSLA under temat **Utvecklingen i Polen – jordbruk, livsmedel, marknad, miljö. Hur**

kan Sverige påverka och hur påverkas Sverige? Förutom av de i seminariet medverkande har separata artiklar har författats av f.d. länsjägmästare Gustav Fredriksson om "Polens skogsbruk och skogsindustri" och professor Armin Lindquist om "Polens fiske", båda ämnen inom akademiens verksamhetsområden. För att bättre förstå skillnader i polskt och svenskt sätt att tänka och förhålla sig har Sveriges kulturråd i Warszawa Mika Larsson skrivit en introduktion.

Polen är inget enhetligt land. Förutsättningarna är olika i olika delar av landet. Utvecklingsnivån skiftar. Ägare- och brukarförhållandena inom jordbruket skiftar också. Skogrika och skogfattiga områden varierar. Om det ur den rika variationen kommer att växa fram en handlingskraftig sektor inom jord- och skogsbruk samt livsmedels- och skogsindustri kan endast utvecklingen visa men den pågående och framtida utvecklingsprocessen bör följas med stort intresse och fördjupat engagemang.

Medförfattare och redaktör har varit AgrL Gunnar André.

Akademin framför sitt tack till alla medverkande och polska ambassaden.

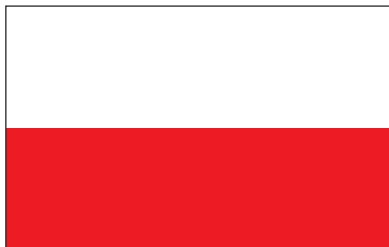
Stockholm i juni 2003

*Bruno Nilsson
Akademisekreterare och VD*

Fakta om Polen

Statsskick: Republik

Riksvapen: En vit örn med förgylld krona

Flagga: Vit och röd

Språk: Polska

Yta: 312 683 km²

Befolkning: 38,6 milj

Innevånare/km²: 124

Andelen invånare på landsbygden: riket 38%,
länsvis variation 20–59%

Huvudstad: Warszawa (1,6 milj inv.)

Största städer: Gdansk, Katowice, Kraków, Łódz,
Poznan, Szczecin, Wrocław

Religion: 95% katoliker

Medellivslängd: män 73 år, kvinnor 77 år

BNP per capita: 4080 USD (2002)

Åkerareal: 18,5 milj ha

Skogsareal: 8,8 milj ha

Jordbrukets andel av BNP: 3,4% (2001)

Andel sysselsatta inom jordbruket 19%

Privata jordbruk: 1,8–1,9 milj

Marknadsproducerande jordbruk: <700 000

Mjölk per ko 3 950 kg i medeltal (2001)

Längsta floder: Odra och Wisla

Polsk historia

GUNNAR ANDRÉ

Agr. lic
Bromma

Polens historia är inte en primär uppgift i denna bok. Men ändå framstår det som ofrånkomligt att dokumentera några av de viktigaste dragen i landets historia. Framställningen kompletteras med ett kronologiskt register och några kartor.

Som Östersjöstater och grannar har Polen och Sverige ett nära och gemensamt förflutet. Utställningen "Tre kronor och den Polska Örnén" som visas på Kalmar Slott den 25 april–31 augusti 2003 är ett utmärkt exempel. Den är en uppföljning av den utställning med samma namn som visades på Kungliga slottet i Warszawa våren och sommaren 2002. Utställningen spänner över tre århundraden från Gustav Vasa till Gustav III och visar hur Sverige och Polen under vissa perioder levt fredligt med varandra och under andra varit indragna i djup fiendskap. Presentatörerna av utställningen konstaterar att de två grannstaternas historia ger rikliga uttryck för såväl kärlek som blod.

En stor roll i utställningen spelar Johan III:s och hans polskfödda hustru Katarina Jagellonikas son Sigismund som på 1590-talet regerade såväl i Polen som i Sverige. Efter den kraft-

fulle polske kungen Stefan Batorys död hade Sigismund Vasa valts till regent i Polen under namnet *Zygmunt III*. Från 1596 blev Warszawa landets huvudstad efter Kraków, där landets riksdag *sejmen* redan tidigare hade sitt säte. Än i dag erinras om denna händelse under Sigismunds tid.

Sedan den jagelloniska ätten dött ut på manssidan vandrade den polska kronan mellan ungerska, franska och till slut svenska furstar. Ett av de oklara inslagen vid Sigismunds val till konung var konflikten mellan Sverige och Polen-Litauen om Livland, den dåtida provins som i söder gränsade mot Riga och floden Daugava i Lettland och i norr omfattade mer än nuvarande södra Estland. Många i Polen hade uppfattat att Sigismund lovat att som svensk kung avstå Livland till förmån för Polen.

Sigismund III:s formella annektering av Livland till Polen år 1600 blev inledningen till ett nytt skede i de polsk-svenska relationerna. En lång period av förödande väpnade konflikter mellan de båda grenarna av Vasaätten började och som avslutades först med freden i Oliwa 1660 då kung Johan Kasimir bl a tvingades

avstå från vidare anspråk på den svensk tronen.

På Karl XII:s tid och under det stora Nordiska kriget invaderade svenska trupper Polen och 1705 hade nästa hela Polen intagits. Efter nederlaget vid Poltava 1709 retirerade svenskarna och deras svenske allierade kung Stanislav till Svenska Pommern och August den starke av Sachsen kunde återvända till den polska tronen.

Framträdande och intressanta gestalter i utställningen är två kvinnor: omnämnda Katarina Jagellonika Johan III:s första hustru och Anna Vasa yngre syster till Sigismund. Katarina Jagellonika var en stark bärare av den katolska tron och traditionen som hennes svärfar Gustav Vasa hade brutit med genom reformationen. Anna Vasa (1568–1625) kom att förbli protestant trots att hon levde i Polen i en katolsk omgivning. Hon dog respekterad och är begravd i Torun. På 1990-talet restaurerades hennes grav i en högtidlig svensk-polsk ceremoni som nog gått den svenska allmänheten förbi.

I sitt imponerande verk *Kanslern, Axel Oxenstierna i sin tid, Del I, Atlantis 2002*, beskriver Gunnar Wetterberg i avsnittet Omvärlden s. 30–32 hur Polen var det stora väldet i norra Europa. Citat: *"Storfurst Jagiello av Litauen hade gift sig med den polske kungens dotter år 1385 och grundat unionen mellan de båda rikena. Till sammans behärskade dessa länder vid denna tid mångfald större landområden än i dag. Även om unionen nådde sin största utbredning vid skiftet mellan 1400- och 1500-talet var Polen vid 1600-talets början fortfarande till ytan största landet i Europa, dubbelt så stort som Frankrike och något större än storfurstendömet Moskvas europeiska del. Med elva miljoner invånare hörde det till de mest folkrika länderna – bara Frankrike och Ryssland hade fler undersåtar"*

Polens yta, folkmängd och ekonomisk tyngd – 1500-talet var blomstrande – hade dock ingen riktig politisk och militär motsvarighet och så gick det som det gick. I Europa ökade livsmedelsproduktionen och välståndet i betydande grad under 1500-talet och utgjorde förutsättningarna för de förödande krigen under 1600-talet.

I *A Concise History of Poland, Jerzy Lukowski and Hubert Zawadzki, Cambridge University Press 2001* berättar författarna på första kapitlets första rad att romarna aldrig erövrade Polen – en källa av stolthet för landets förste infödde historiekrönikör, biskop Vincent från Kraków, som skrev omkring 1200, men till nackdel för dagens historiker. Eftersom Rom aldrig lade under sig eller övergav Polen finns det inte, låter författarna förstå, ett angivet årtal från vilket en historisk betraktelse kan börja. Författarna nöjer sig med att nämna år 966 då den förste konungen över Piasternas rike *Mieszko I* döptes.

Som kommer att framhållas vid upprepade tillfällen är Polen en del av Central- och Mellaneuropa. Det geopolitiska läget är oundvikligen sådant. I sin forskning om Polens förflutna drar författarna den slutsatsen att det åtminstone har funnits två "Polen". Ett försvann från Europas politiska karta vid sista delningen 1795. För över ett hundra och tjugo år existerade inte Polen eller gjorde så endast i form av oregelbundna bildningar förbundna med det förgångna. Den stat som trädde fram efter första världskriget var mycket annorlunda från den som försvann vid sjuttonhundratalets slut. Skillnaderna är ännu mera slående vad gäller den stat som uppstod efter andra världskriget. Ändringen av den politiska kartan blev då mera brutal än någonsin tidigare.

Förbindelselänken mellan de två "Polen", det före 1795 och det efter 1918, är och förblir obruten. Polackerna har alltid varit tvingade att återskapa det förflutna – inte minst på grund av alla systematiska försök att radera och beröva dem deras historiska arv. Det mest påtagliga beviset är Warszawa självt; Gamla stan är inte bara en elegant kopia av de strukturer som förstördes av tyskarna under andra världskriget utan också av byggnader tiden före 1795 och ända tillbaka till medeltiden. Liknade omfattande resurs-uppoffrande rekonstruktioner har gjorts bl a i Gdansk, Wrocław och Poznań.

Här antyder författarna att de kan befinna sig på djupt vatten. Att säga att det finns två "Polen" behöver inte framstå som något en-

kelt och sant. Det kan också ge en felaktig bild. Vad den ene hävdar kan av den andre uppfattas som något diametralt motsatt. Polens territorier har till längd och bredd inte bara bebotts av slaver som kallar sig polacker utan även av tyskar, judar, armenier, litauer, ukrainare, vitryssar, tartarer och många andra folkslag och dessa har ofta gift sig, övertagit varandras kulturer och tro, blivit varandra. Så sent som på 1850-talet var ett av fem äkten-skap i Poznan mellan tyskar och polacker. Liknade giftermålsfrekvenser kan noteras mellan polacker och litauer/ukrainare/vitryssar. Dessa förbindelser återspeglas i olika namnkombinationer i dagens samhälle.

Under sin historia har Polen varit ett gränsland i vilket befunnit sig mer eller mindre fredligt samexisterande folkslag och kulturer. Från den sena Medeltiden och framöver utvecklade dess ledande eliter en anmärkningsvärd samförståndsanda utan vilken den polska staten sannolikt skulle ha fallit sönder av split och meningsskiljaktigheter. Bristerna på samförstånd förde den polska staten till nära kollaps under sextonhundratalet, vilket bidrog kraftfullt till dess upplösning i slutet av sjuttonhundratalet. Samtidigt som det finns mycket att kritisera i detta politiska och konstitutionella experiment är det värt att framhålla att styrelsen (governance) av våra dagars multietniska politiska samhällen också har mycket övrigt att önska. De styrande eliternas samförståndsåtaganden översatt i en stark känsla (attachment) för "frihet" hjälpte de som uppfattade sig vara polacker att överleva adertonhundratalet, men ledde också till grava misslyckanden i de katastrofala upproren 1830–31 och 1863–64.

Den gamla uppfattningen att polacken som gentleman elegant kunde rymma mer än en etnisk identitet visade sig vara ohållbar romantisk nostalgia under adertonhundratalets senare hälfts spirande nationalism. Vissa etniska grupper boende inom områden som en gång tillhört det polska riket skulle med indignation förneka att de någonsin delat ett gemensamt hemland. Polens nuvarande homogenitet är en produkt – och en mycket påtvingad sådan – av andra världskriget och det

som därefter kom. Polen och dess grannar är alltför sammanflätade för enkla kategoriserande analyser.

Nationalstaten är inte död men, om så vore, skulle ett studium av Polens historia förenklas. Det betyder inte mycket för en amerikan eller britt (författarnas uppväxt och hemvist) att en polack skulle referera till staden L'viv (på ukrainska) som Lwów; det skulle sannolikt inte heller betyda mycket för en ukrainare. Men det skulle betyda väldigt mycket för en ukrainare om Lwów används i stället för L'viv i en bok riktad till en vidare krets av icke-polska eller icke-ukrainska läsare. I ett sådant sammanhang skulle kanske Lwów betyda något vilket L'viv inte gör (och vice versa). En beskrivning fylld av polska övertoner? L'viv skulle kunna innebära ett marginaliserande av en mycket betydelsefull stad (för att inte säga en högtstående affärs- och kulturmetropol) vilken en gång tillhört Polen. På samma sätt kan Lemberg – Lwów/ L'viv en gång kallad av de österrikiska byråkraterna – sägas vara en hopplös anakronism. Varningar kan utfärdas vid användning av andra namnkombinationer som Gdansk/Danzig, Torun/Thorn, Wilno/Vilnius, Grodno/Gardinas/Hrodna. Det är särskilt ett akut problem för polska historiker som söker beskriva det förflutna till andras nytta. I själva verket är detta ett problem som återkommer i även andra delar av Östeuropa.

Denna fråga uppkom vid de samtal redaktören hade med Wieslaw Tarka då denne skrev sin uppsats om Polens regioner (sid 29 m. fl.). Vi var överens om att den namnkombination skall gälla som användes vid varje tidskede. I områden som tidigare tillhört exempelvis Tyskland anges städer med tyska namn på kartor som beskriver det då aktuella geopolitiska läget, och med polska namn på dagens kartor.

Författarna Fredriksson och Lesinski berättar apropå skog och skogsbruk att namnen Polska (Polen) och Polacy (polacker) kan härledas från namnet på en av de polska stammarna "Polanie" som på polska betyder "folket som bor i anslutning till en öppning i skogen". Iakttagelsen sker i anledning av den

roll och betydelse skogen bör tillmätas i Polen genom tiderna.

I Jerzy Lukowskis och Hubert Zawadskis omnämnda bok om Polens historia i kapitlet "Piast Poland" s. 3–4 påpekar författarna att senare delen av nittonhundratalet fabricerat en av sina egna historiska myter. I fyrtio år efter andra världskriget brukade polska historiker beskriva ett "Piast Polen" vars gränser underligt nog sammanföll med staten efter 1945. Detta återspeglade mera ett försök av en djupt icke populär kommunistisk regim att legitimera sig genom att vädja till något verkligt i det förflutna. Det var emellertid också ett symptom på ett genuint behov av stabilitet efter ett tusenårigt historiskt förflutet då gränser sällan var fixerade utan kunde kontraktera eller expandera, korsas eller försvinna inom loppet av en levnad, vare sig det berörde polacker, tyskar, ukrainare, judar, vitryssar eller litauer.

Polack (*polonus, polanus, polenus* var de vanligen använda medeltida latinformerna) härstammar från *pole*, slättlandet (plain) där "Polanerna" levde i mellersta Wartas flodom-

råde i västra delen av dagens Polen. Någon slags distinkt politiska bildning växte fram i området mellan sjätte och nionde århundradena e.Kr. med etablerade kommersiella centra i Gniezno och Poznan. Överhögheten över dessa länder erkändes på tolvhundratalet genom benämningen Gamla eller Storpolen (Wielkopolska, Polonia Maior) till skillnad mot Lillpolen (Malopolska, Polonia Minor) i söder och sydost.

Det som sammanknöt "Polanerna" med grannarna och med så många folk från det Eurasisiska fastlandet var språket (*slowo*=ord). De som talade begripligt med varandra var Slowanie, *Sclavinii*, slaver – som i motsats till "de mållösa" (*Niemcy*) som inte kunde göra sig förstådda med polacker, tjecker eller rysar. "De mållösa" var huvudsakligen av germanskt ursprung – Saxare, Franker, Bayrare och Lothringare. Under de aldrig upphörande gränsstriderna under åttonde och nionde århundradena tog "de mållösa" så många slaviska stammedlemmar tillfånga att en förnedrande handel uppstod: *Sclavus* ersatte *Servus* som det latinska ordet för Slav.

Översikt och tidskrönika

ca 40 000–10 000 f.Kr.	Mellersta Polen befolkas; från ca 14 000 f.Kr. börjar även de norra delarna befolkas. Kontakter med Syd-Skandinavien.
ca 4 500 f. Kr.	Jordbruket introduceras i söder.
ca 2 000–700 f. Kr.	Bronsålder. Långväga handelskontakter. Bärnstensexport.
ca 700 f. Kr.–400 e. Kr.	P. är befolkat av keltiska, germanska, baltiska och slaviska grupper. Framsteg i jordbruket och i industrin bidrar till uppkomsten av statsliknade samhällen. Vid slutet av perioden börjar de väst-slaviska polanerna att dominera kustområdet.
960-talet	Mieszko I av Piastdynastin organiserar riket; den romerska kristendomen antas.
1000	Ärkebiskopdömet i Gniezno närmar P. till väst.
1025	Boleslav I blir P:s förste kung.
1320–70	Stark territoriell expansion.
1385	Personalunion mellan P. och Litauen.
1410	Tyska orden besegras vid Grunwald (Tannenberg).
1493	Den adliga <i>sejmen</i> sammanträder för första gången.

1500-talet	Ekonomisk och kulturell guldålder.
1569-1795	Adelsrepubliken, <i>Rzeczpospolita</i> , införs; realunion bildas mellan P. och Litauen. Inre splittring och militära motgångar.
1572	Valkungadöme införs.
1587-1632	Zygmunt III Vasa (Sigismund), son till Johan III och Katarina Jagellonika regerar.
1596	Warszawa blir huvudstad efter Kraków.
1600-1629	Krig med Sverige under olika perioder.
1648-54	Delar av Ukraina förloras till Ryssland.
1655	Sverige invaderar Polen, den s.k. Syndafloden under Karl X Gustav.
1660	Freden i Oliwa tvingar P. avskrika krav på svenska kronan.
1700-talet	Rysslands, Preussens och Österrikes inflytande i P.s inre affärer ökar.
1733-38	Polska tronföljdskriget.
1772	P:s första delning.
1793	P:s andra delning.
1795	P:s tredje delning medför att staten P. försvinner.
1807-15	Hertigdömet Warszawa.
1815-60	Kongress-Polen i personalunion med Ryssland.
1830-31	Novemberupproret leder över i polsk-ryskt krig.
1863-64	Kongress-Polen inlemmas i Ryssland.
1918	P. återuppstår vid första världskrigets slut.
1919-20	Polsk-ryskt krig om P:s östgräns.
1922	Det litauiska Vilnius ockuperas av P.
1926	Statskupp ger Pilsudski diktatorisk makt.
1939	Tyskt anfall på P. 1 september inleder andra världskriget; 17 september angriper även Sovjetunionen P.
1943	Upproret i Warszawas getto.
1944	Sovjetarméns "befrielse" av P. startar och Lublinregeringen upprättas. Warszawaupproret.
1945-89	Sovjetperioden.
1978	Kardinal Karol Wojtyla väljs till påve och antar namnet Johannes Paulus II.
1980	Strejk i Leninvarvet i Gdansk; Solidaritet bildas.
1981-83	Undantagstillstånd råder.
1989	En icke-kommunistisk regering bildas.
1991	Fria parlamentsval äger rum.
1999	P. medlem av Nato.
2002	P. inbjuds i Köpenhamn i december att tillsammans med nio andra länder gå in i EU.
2003	Folkomröstning om inträde i EU den 7-8 juni. P. röstar ja.

Polen under 1600-talet

Källa: Mitt i Europa. Centraleuropeisk historia och politik, SNS förlag, 1999.

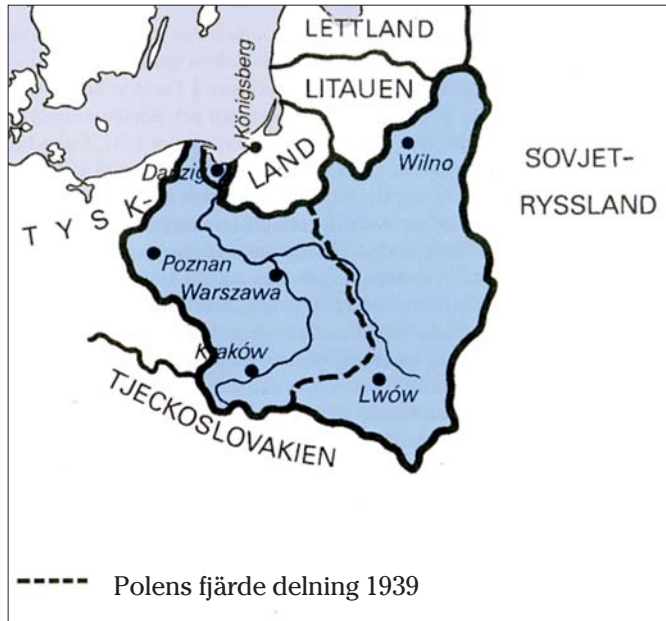
De tre delningarna av Polen i slutet av 1700-talet

Källa: Mieczyslaw Mlynanski. Polen – resa i tid och rum. Bokförlaget Spektra, 1991.

Polen 1921–1939

Källa: Mitt i Europa. Centraleuropeisk historia och politik, SNS förlag, 1999.

Polen efter andra världskriget

Källa: Mitt i Europa. Centraleuropeisk historia och politik, SNS förlag, 1999.

När krigsbarn möter fredsbarn ...

MIKA LARSSON
Kulturråd
Warszawa

I europeiskt och än mer i östersjöregionalt perspektiv är det vi svenskar, som är de exotiska fåglarna. De andra är "dom normala". När jag går längs Polens så sent i tiden resta huvudstad, rest ur bränder och grus, tänker jag ofta på detta. Jag är ett fredsbarn. Med mig i bagaget har jag 200 år av fred. Åtta generationer. De som lade trottoarstenarna jag går på, är krigsbarn. Sekler bakåt, generation efter generation, berättar deras historia om ockupation och revolt, diktatur och uppror.

Egentligen är vi ju grannar, ja geografiska grannar. Så nära, men ändå så långt ifrån varandra, när vi jämför vår historia. Vi fick i arv olika instrument för överlevnad; freden ställer som bekant andra krav än kriget. Ty vad är det som bestämmer hur generationer fostras? Nyss fyllde min son 21 år. Han är fredsbarn. Han tror på myndigheter och Sveriges styre. Han engagerar sig med hela sin själ i en rad olika föreningar, som växlar med ålder och skiftande passioner. I grunden tror han människan om gott. Jag har försökt att ge min son de verktyg som ska hjälpa honom till

maximal lycka och maximal framgång i det samhället där han ska verka. Jag har med andra ord gjort vad alla föräldrar i alla tider gör ...

Så låt oss tillsammans pröva ett tankeexperiment. Tänk dig att föräldrar åtta generationer i följd fostrar, förbereder sina barn för att leva och verka i ett samhälle i fred. Med varje ytterligare fredlig generation växer grundtryggheten och tilltar tron på att även nästa generation ska leva utan krig och katastrofer. Till sist bli freden så självklar att även om vi talar om kriget så talar vi då inte om oss själva utan alltid om andra. Kriget är helt enkelt inget realistiskt alternativ. För oss svenskar.

I Polen har under samma åtta generationer i följd föräldrarna fostrat sina barn till att leva och verka i ett samhälle under krigshot eller under ockupation. Generation efter generation. Med varje ytterligare generation som invaderats, ockuperats, bränts, avrättats, skjutits och fängslats för ingenting eller för frihetskamp växer misstänksamheten och vaksam-

heten. Hoppet och frihetskampen blir en ständigt följeslagare. Liksom kriget som vid sidan om diktaturen är ett i högsta grad realistiskt alternativ. För polacker.

Den Goda Myndigheten

I tre nyckelavseenden ser jag fredsbarntet i oss svenskar och krigsbarntet hos polackerna.

Vi fredens barn tror på Den Goda Myndigheten. Därför att vi har själva skapat den. I Sverige har myndigheten vuxit ur folkrörelserna, nedifrån och upp, som ett träd med djupa rötter. Myndigheten är helt enkelt vår. Och regeringen är vår. Jag kan gnälla på den och det gör jag, det är min demokratiska rättighet! Men i grunden tror jag på den och jag tror på den offentliga makten. I praktiken betyder det att om jag ringer upp en myndighetsperson eller ett departement för att få svar på en fråga, blir jag upprörd och ilska om jag inte får det svar, som jag begär. Det är ju deras förbaskade skyldighet att svara mig, när jag frågar! Jag som inte bara är fredens barn utan också barn av demokratin.

Fredens barn lär sig bygga sitt samhälle i samklang med myndigheten och makten. Ett gemensamt bygge. Det centrala verktyget blir kompromissen, vars krona fick namnet Saltjöbadsandan.

För polackerna är myndigheten ockupantens förlängda, kontrollerande arm. Den skapades aldrig av folket, växte aldrig ur folket. Den sattes på plats uppfifrån för att hålla folket på mattan, generation efter generation. Dess funktion var att kontrollera, förödmjuka, skapa osäkerhet och göra fullständigt klart för medborgarna att Makten ligger någon annanstans – definitivt inte hos folket.

Här krävs andra överlevnadsinstrument! När fredens barn får lära sig att bygga i *samsklang* med myndigheten, får krigets och ockupationens barn lära sig det totalt motsatta – att överleva *trots* Makten. Här handlar det om att gå vid sidan om, att zigzaga sig runt, att finna kryphål och dolda sidogångar. Den överlever som lurar ockupanten, dvs Makten. Den når framgång/blir hjälte som trotsar och

bedrägligt kringgår lagar och regler. Dvs undgår den främmande ockupanten eller den inhemske diktatorn. Åtta generationer i följd.

Och vi tror eller förväntar oss att vi svenskar inom 15 år ska mogna till framgång i EU:s gigantiska lobbyvärld i Bryssel! Vi som fostrats till transparens och konkretion, pragmatism och tydliga strukturer. Om våra grannar polackerna säger vi bara dussintalet är efter det sovjetiska imperiets sammanbrott att de nu lever i "ett normalt land" och därför inte längre behöver det demokrati-stöd vi därför har kapat sen ett år. Som om 200 års gjutformer skulle upplösas över en natt, så naivt!

Vi kommer att förvånas i det utvidgade EU! Överraskas över hur oerhört snabbt polackerna ska finna sin väg i Europeiska Unionens väldiga byråkratier. Som fisken i vattnet!

Och så blev det alltså så, att vi svenskar av en gynnsam historia formats till kollektivist. Och polackerna av sin historia slipats till individualister. Utmanare. Kameleoner. Tudelade. Improvisatörer, inte minst! Som därför ofta krockar i samarbetet med oss fredens barn: Planerarna, som har all tid i världen att förbereda sig för varje nytt steg. Inget kan ju störa oss. Därför kan vi ta tre år på oss för att planera en enda förändring i vårt pensions-system. Det måste ju förankras! Grundligt utredas och diskuteras. För och emot och alla ska få vara med och tycka till. Och allt ska vara rättvist och en gång för mycket är aldrig en gång för mycket när någon vill göra sin röst hörd.

Men i Polen, i skiftet till det nya millenniet, i ett enda jättekast introduceras över en natt och samtidigt fyra gigantiska reformer! Den administrativa reformen skapar 16 län av de ditintills 49, samtidigt som en helt ny administrativ nivå införs mellan län och kommuner. Samtidigt beslutas om en dramatisk decentralisering av utbildningssystemet. Lika långtgående är beslutet att decentralisera sjukvården. Och ovanpå denna totala omstrukturering av administrativ, social och utbildningssektor läggs det decentraliserade försäkringssystemet. Ett två tre – hoppsan!

Det kallar jag djärvhet. Eller dårskap, välj!

En sak är klar: så gör inte Planeraren. Dock den intuitive Improvisatören! Han som, medvetet eller undermedvetet, inte vet hur bråttom han har, hur lång tid han har på sig fram till nästa invasion eller nästa krig.

Den Goda Organisationen

Den Goda Myndigheten är ett. Två är Den Goda Organisationen. För det svenska fredsbarnet är organisationen ett självklart redskap för positiv förändring. Det började med folkrörelserna under 1800-talet – det sekel när vårt södra grannland Polen var uttraderat från kartan! Hela detta sekel när vi svenskar tränade oss inför demokratin, existerade inte Polen. I tre snabba svärdshugg kapat och fördelat mellan tre mäktiga grannar: Preussen, Ryssland och kejsardömet Österrike-Ungern.

När svensken vill förändra något, börjar vi med att starta en förening. Eller börjar vi med föreningen som sikte. Först en utredning eller en projektskiss, en förstudie. I nästa steg ett litet sekretariat och en fördjupad förstudie. Sen börjar vi bygget – i steg ett bygger vi centrum och om vi når framgång väver vi liksom spindeln inifrån och ut. Vi låter oss villigt sugas in i organisationen, om vi delar dess intressen. Och vi sätter gärna av i frivillighet vår obetalda tid för att föreningen, organisationen ska växa bortom oss själva.

I polsk historia delar Organisationen samma roll som Myndigheten, nämligen den som ockupantens eller diktatorns, dvs Maktens förlängda och kontrollerande arm. Under kommunisttiden som bara är dussintalet år borta, var medlemskap närmast tvingande. Varje medborgare skulle från tidiga år delta i partiets olika föreningar och förgreningar och varje intresse hade sin egen partikong. Organisationen var ett sätt bland många att registrera medborgarnas aktiviteter. Varje främmande stat, även Sverige, hade i Polen sitt Vänskapsförbund och en plats i styrelsen för Vänskapsförbundet ökade chansen till den hägrande utlandsresan. Att aktivt verka som ordförande i en förening var i de flesta fall att

vara filtrerad och funnen godkänd av det totalitära systemets bevakare.

När svensken funderar på att starta en ny förening säger hans omgivning: "Va kull!" Och vi funderar strax på om vi vill vara med. Vi beundrar hans eller hennes engagemang och känner ofta en dos stolthet över vänskapen. Men när polacken vill göra detsamma, blir omgivningens misstänksamhet ännu idag omedelbar: "Och vad vill han nu åt? Vad har han för planer? Vem tror han att han ska lyckas lura nu, ja inte mig!" Vaksamheten och misstänksamheten varnar för att varje förenings syfte är att sko sig på någon annans bekostnad.

Vi lever i förändringstider. Men vi svenskar måste komma ihåg vilka olika arv vi bär på. Och inte ivrigt och omedelbart överallt söka "den svenska lösningen".

Det Goda Samarbetet

För drygt tio år sen, hösten 1992, gick jag i det nya Polen med en av mina gamla väninnor. Allt sjöd av ännu obruten eufori. Bilden av paradisillusionen (marknadsekonomi) hade ännu inte drunknat i arbetslöshet och chockerande inkomstklyftor. Då stoppade hon mig plötsligt, lutade sig mot mig och pekade mot trottoaren på andra sidan gatan. Viskade in mot mig: "Ser du honom där. Han är bra på att samarbeta ..."

Jag visste precis vad hon menade. Den man i medelåldern, strax under femtio, som vi förstulet tittade på, hade uppenbarligen arbetat för Säkerhetstjänsten. Han hade under kommunisttiden samarbetat med Makten. Han hade tagit betalt för att förråda sina grannar, sina arbetskamrater och dem som han hade kallat sina vänner.

Kommentaren blev komisk. Jag såg framför mig alla ivriga svenskar som vid sina första besök i det fria forna Östeuropa frågade efter "mänskor som är bra på att samarbeta". Och jag hörde inom mig detta välvilliga tjatter från fredens barn, för vilka tillgången till ett entydigt och tydligt språk sedan länge var en självklarhet.

Vid sidan om stod min väninna och alla hennes med-medborgare med sitt handikappade språkverktyg. Listan var och är lång på värdeladdade abstrakta begrepp, som utgör nödvändiga redskap i det gemensamma demokratiska samhällsbygget: *representant, talesman, förening, sanning, jämställdhet, demokrati, samarbete, val ...* Alla och många fler som deformerats av diktaturen och därmed blivit obrukbara. Ord som i den nya tiden måste vridas rätt, avgiftas och återerövrats för att fylla sin en gång avsedda roll.

Idag när jag går längs Warszawas trottoarer, möter jag allt oftare människor som ser rakt in i mig när vi passerar varandra. Ungdomar mest, men inte bara ungdomar.

Läkningsprocessen pågår. Det var inte så länge sedan som de alla böjde nacken och sänkte blicken vid ett möte. För säkerhets skull. För att ingenting avslöja och ingenting lova. Framför allt ingenting riskera.

För tio år sen blev jag ilsk när jag hörde folk från andra länder utbrista: "Ni svenskar är så naiva!". Omedelbart ville jag försvara oss, gå till motattack, kräva bevis men framför allt

reträtt. Idag sträcker jag tacksamt nacken och säger att ja, så privilegierad är jag. Jag är så privilegierad att jag fötts till ett land och en historia, som gör att jag i princip tror människan om gott. Och jag är medveten om att de flesta människor i världen inte har det privilegiet.

De exotiska fåglarna

Den Goda Myndigheten. Den Goda Organisationen. Det Goda Samarbetet. Vi har ett lyckligt arv, vi svenska fredens barn.

Men vi måste inse att vi därvidlag är som exotiska fåglar. Det är vi som är annorlunda. Vi måste inse det i samarbetet i det utvidgade Europa, liksom vi måste inse det när vi på allvar ska ta itu med vårt allt mer segregerade Sverige.

Det finns mycket mer att säga i det här ämnet. Framför allt finns det fler bärande trådar att ta fram och att nysta i om vi vill förstå Polen. Men för den här gången nöjer jag mig nu. Någonstans måste ju samtalet börja!

Bilder av Polen

DISA HÅSTAD
Redaktör
Stockholm

Kåseri och inledning

Preses antydde att det kunde bli problem med folkomröstningen om EU. Kommer polackerna att välja Europa eller kommer idén att Polen ska klara sig självt att ta över? Vi får se.

Jag tänkte också prata om mer komplexa saker. Jag blev tillsagd att inte tala om jordbruk så jag tänkte tala om bilderna av Polen som är många och ganska motsägelsefulla.

När jag växte upp som svenskt skolbarn på 40-talet var den första bilden av Polen faktiskt – ett Farligt Land. Polen var ju katolskt och när vi var i personalunion med Polen höll vi också på att bli katoliker eller åtminstone nästan. Bara Sigismunds farbror och de tappra svenskarna lyckades rädda oss. Den plats där Sigismunds följe bodde i Uppsala vid kröningen kallas än i dag Pólacksbacken.

Nästa intryck var Polen som aborternas paradiset – nu var det 60-tal (aborterna är ju numera förbjudna). Jag reste till Polen första gången 1966 (inte för att göra abort) och fick

lära mig i Lund, som jag passerade på vägen, hur man skulle göra. Enligt lundastudenterna var polackerna ett handelsfolk och de hade anpassat sig till svartabörshandeln; man skulle ha med sig regnkappor av nylon som kallades "prassel". De kostade knappt någonting i Sverige men var eftersökta i Polen där de kostade fem gånger så mycket. Jag tog med en men hade väl aldrig vågat sälja den – dock fick jag kontakt med en student som ägnade sig återförsäljning. Det var en värld där folk gick omkring med fem klockor på armen. De fanns sedan i de polska filmerna – en av Jerzy Skolimowski – som vi ivrigt slukade. Jag insåg förstås inte då, där jag bodde med min student i en hyreskasern på Ogrodowa och åt jordgubbar och svart bröd, att han i själva verket deltog i den motståndsrörelse som var den privata företagsamhet som envist höll sig kvar i det kommunistiska Polen. Där var ju inte heller bönderna kollektiviserade. Detta var för polackerna mycket identitetsskapande. Detta och lidandet, men det ska jag återkomma till.

Men det fanns en annan bild av Polen som för några av mina vänner inte har gått över än. Det var bilden av Polen som en antisemitismens stamort på jorden. Det har ju ibland varit sorgligt sant; 1968–69 fördes en statligt understödd kampanj som medförde att många judar lämnade Polen.

Själv blev jag sänd till Polen tio år efteråt för att skildra "antisemitismen utan judar" 1979. Det var när Per Ahlmark som då var vice folkpartiledare hade sett två av sina vänner, svenska medborgare men samtidigt polska judar som utvandrat 1969, vägrades inresa i Polen.

Då hade jag ännu inte läst Norman Davies bok om Polens historia "God's Playground", där han bl a berättar om bakgrunden till den judiska bosättningen i Polen, att de fick en fristad efter förföljelser sedan de slängts ut från England 1290 och sedan från Spanien. Judarna hade i Polen självförvaltning och räknades som ett eget stånd. De utsattes ibland för pogromer men levde också långa tider i fred. Sedan försvann deras självständighet under delningarna på 1700-talet när också judarna blev medborgare – men då i de ockuperade länderna Preussen, Österrike och Ryssland. Det var särskilt i dåtidens tsar-Ryssland som judarna kom att få en särskild historia eftersom tsaren drog sitt streck – tjerta osedlosti – och utmärkte det område som sträckte sig in i dagens Polen, Vitryssland, Litauen, Ukraina och Moldavien och där judar fick bosätta sig. Här fanns hela denna shtetl-kultur, nu bekant genom operetten "Spelman på taket". Judarna som bodde där utsattes för pogromer som ofta fick många av dem att emigrera.

När jag var i Polen för första gången, 1966, var detta ingenting man talade om. Jag hade bott i Israel ett år och läst mycket om judarnas historia och zionismen och i Krakow ville jag, då jag var där, absolut se ghettot. Ingen visste var det låg. Intresset från mina värder var mycket förstrött.

Sedan blev de polska judarna bekanta genom förföljelsevågen 1968–69. Numera ingår de i historien igen! Man har byggt upp monument i Polen överallt till judarna. Krakows judiska kvarter är nu väl bekanta. Umschlagsplatz varifrån judarna fördes till läger under

Hitlerockupationen är uppbyggd och visas liksom ghettomonumentet för turister. Amerikaner i många fall ättlingar till dessa utvandrade polska judar kommer dit och förundras. Vi får hoppas att denna historiesyn håller.

Norman Davies, den historiker jag nämnde nyss, lät sin historiebok börja med det första skrivna vittnesmålet om Polen. Det var avfattat av en jude från Cordoba. Han låter sin historia börja när araberna "upptäckte Polen". Det var kalifen av Cordoba med följe på väg till Prag som år 965 råkade upptäcka Polen. (En poäng för Davies, själv gift med en polska men numera fascinerad av alla små nationer som har fått honom att upptäcka att han själv är walesare mer än britt).

Kalifens skrivare Ismail Ibn Jakub beskrev de underliga slaverna här uppe i norr. Det som särskilt intresserade expeditionen från den medeltida världens dåvarande kulturella centrum var att polackerna var kristna. Kung Mieszko av ätten Piast hade nämligen låtit döpa sig redan före vår Olof Skötkonung. (Trots allt missionerande blev Sverige inte helt kristet förrän år 1000).

Men Polen hade alltså redan då antagit den katolska religion som för många har varit och är en stark identifikation. Intressant också därför att polackerna fick ännu mera styrka genom att liera sig med ett hednafolk, litauerna, de sista hedningarna i Europa. Det skedde genom ett äktenskap då den valda drottningen Jadwiga – bara 10 när hon blev regent och 11 då hon gifte sig – förmäldes med litauerkungen Jogaila som var hedning. Han gick över till kristendomen och blev Wladislaw II. Därigenom blev Polen ett mycket stort välde – vilket inte alla har klart för sig – som stundtals sträckte sig från hav till hav – och det under hela 400 år. Det blev mycket starkt. Det blev rikt av spannmåls-handeln uppför floderna till Östersjön. Här bodde ett stort antal folk. För vitryssar och litauer är detta också en storhetstid i historieböckerna, vilket man ska hålla i minnet, och om polacker nu nostalgiskt talar om att Polen är ett homogent land och polack och katolik är ett och samma, så är det en fullständig historisk lögn. Så har det inte

varit. Om det möjligen kan ha varit så någon gång, så är det nu!

Men det finns de som vill ha fiender. Tyskarna, som bodde längs kusterna i det som var Polen, utpekades som fiender där de bodde i en krans längs Östersjön. De organiserade sig i Tyska orden och lämnade efter sig fantastiska byggnadsverk – det vet alla som varit vid Malbork till exempel. Tyska orden besegrades vid Grunwald, om vilket nu ett monument vittnar och den polska traditionen vill gärna se det slag som stod nästan femhundra år senare – 1914 vid Tannenberg – som en ”historisk revansch”. Men egentligen har före världskriget den västliga gränsen legat alldeles stilla. Fienden har i stället kommit från öster, norr och söder.

I Polen är dock den tyska saken lite sjuk. Efter andra världskriget flyttades som vi vet Polen västerut. Man tvangs ge upp stora områden i väster som tillföll Ukraina, inklusive staden Lwów. I utbyte fick man städerna Breslau som blev Wrocław och Stettin som blev Szczecin. Poeten Adam Zagajewski har beskrivit detta – hur hela staden Lwów flyttades till Wrocław. Det var samma människor – de bara spreds ut på ett annat sätt. Allt det här skapade förstås en väldig sorg – det var sammanlagt 16 miljoner människor som fraktades från sina hemtrakter i den flytten.

Sedan fick man inte tala om det – det blev tabu. I DDR fick man inte tala om att släkten kom från det Pommern eller Ostpreussen som nu var Polen och i Polen fick man inte tala om att det fanns tyskar i landet. Jag skrev om det en gång, men kunde aldrig få veta hur många de egentligen var. Den enda gången jag som korrespondent i Polen på 80-talet fick uppleva att säkerhetspolisen verkligen gick in på ett oppositionsmöte i en lägenhet – sådana hölls ju hela tiden på 80-talet – var då jag skulle få träffa några ur den tyska minoriteten som alltså fanns. Då kom polisen, civilklädd, och skrev upp namnen på dem som var där och jag fick aldrig tala med dessa tyskar.

Några år senare, då Berlinmuren hade fallit och det redan var tal om den tyska återföreningen (som den polska regeringen var rädd för) var jag i Wrocław och frågade de polack-

er som bodde där vad de tyckte. Å tänk om vi kunde få bli tyskar sade de – för östtyskarna var redan lovade tyska pass och D-mark. Jag kunde inte där hitta ett enda belägg för att man skulle vara rädd.

Om vi talar om den polska självbilden, som jag förstås bara sett utifrån, så var det som etsade sig fast på 80-talet just paret hjälte/offfer. Jag var där under den tid då kommittén för arbetarnas försvar, KOR, hade börjat verka och byggde upp ett civilt samhälle. Det var den tid då man igen ville framkalla just Polens storhetstid under Rzeczpospolita – den republik där adeln var suverän och valde sin kung. Så härskade det fria vetot som hos oss gett upphovet till uttrycket ”polsk riksdag” och som förstås kunde ställa till stort besvär. Det fungerade så att adelsmännen, de rika, och de mycket fattiga som också deltog oftast formade allianser för att få en kandidat vald. Kungarna som valdes blev ofta mycket svaga. Det fanns några undantag som Jan Sobieski. Men som regel var de svaga vilket ledde till att man i Polen hade traditionen av en svag statsmakt, en svag centralmakt och att detta sågs som positivt. Kontrollen kom utifrån – det var det ryska väldet – som man så småningom gjorde uppror mot. Det var denna bild som på 1970–80-talet transponerades till en uppfattning om Polen som ett nobelt samhälle där man motstod staten.

Det tedde sig lite konstigt, särskilt om man kom från Sverige där staten alltid varit stark, att det var det civila samhället som skulle vara starkt i sig. Arbetarklassen hade ju officiellt varit förhärskande i det kommunistiska Polen, det fanns marmorstatyer, ni minns Wajdas film ”Marmor mannen”, det fanns hela detta sovjetiska kitsch och dyrkan av rekordarbetare, men det försökte sådana som jag kände glömma bort så att man till slut bokstavligen inte såg det. Men arbetarna fanns ju och arbetade i dessa väldiga stålverk, fabriker och gruvor, men det var då de strejkade och alliansen med de intellektuella bildades som först var KOR och sedan blev Solidaritet som ett mirakel föddes. Jag var ju också vänster på 70-talet och för oss var detta mycket märkvärdigt. Som vi

alla vet blev detta till slut den kraft som be-segrade kommunismen.

Jag blev mycket störd när jag i höstas var i Warszawa med amerikanska korresponden-ter som hade varit där 1980 och dessa hävda-de att det var de som ”hade satt Polen på förstasidorna 1980 och hållit det där i tio år.” Också John Davis, den dåvarande amerikanske chargén (ambassadör fick han ju inte kal-la sig, förbindelserna var nedkylda efter krigs-tillståndet) verkade på något sätt ha köpt denna bild. Som om väst skulle ha gjort det!

Men självbilden jag talar om var inte bara det heroiska Polen. Det var också det lidande Polen. Det är en gammal bild som Mickiewicz först präglade – att Polen har kommit för att ta på sig alla andra länders synder och ska lida som Kristus. Då var Polen delat. Detta li-dande har gått in i kulturen. Därifrån kommer bilden av det korsfästa Polen. Polen ska visa sig värdigt – det blir en sorts andlig rening.

Jag har grubblat mycket över detta. Varför vill en nation framställa sig själv som lidande. Inte alla vill det – tänk på fransmännen där den ena ockupationsarmén efter den andra har vältt in medan fransmännen låtsas som ingenting och talar om Frankrikes eviga gloi-re. Men Polen vill vara en korsväg där alla har trampat. Visst har många andra nationer använt denna bild – många upplever sig som ett land där erövrare korsat varandra. Det är väl bara vi och norrmännen och japanerna som inte har det. Men det hindrar inte att det polska lidandet finns och upplevs som äkta.

Jag kunde tycka att det blev en tävling, sär-skilt på 80-talet när filmen Shoah (Förintel-sen) av fransmannen Claude Lantzman visades i Polen och insändarna haglade om det var judar eller polacker som hade lidit mest. Det var en mycket underlig debatt.

Däremot är det polska lidandet såvitt jag vet inte som Dostojevskijs – alltså den som har lidit har nu rätt att göra vad som helst mot andra – som vi kunde se hos serberna i kriget och som kan leda till farliga saker.

Det finns också de som är djupt kritiska till denna polska självbild och vill mana till besin-ning. Själv blev jag mycket tagen när jag läste Czeslaw Milosz ”Själur i fångenskap” som be-

rättar inifrån hur det är att vara kommunist. Han berättar inte bara om andra utan om hur han förändrades själv och hur han gav sig i väg för att slippa bli sådan själv. Eller tag Adam Michnik, obekvämlig journalist och chefredaktör på Gazeta Wyborcza, som oförtröttligt står upp och motarbetar allt han anser vara farligt för nationen och dumt.

Exilen har också spelat en viktig roll. Mi-losz gick i exil. Och Adam Mickiewicz – som aldrig besökte Polen, han kom från Litauen – var också i exil. Det var han som polemiserade med Pusjkin, vilken tillägnade honom dikten ”Till dem som talar illa om Ryssland”. För en ryss, med perspektiv från centrum, är det svårt att förstå att någon bland imperiets underåtar kan tycka annorlunda och ha ett annat perspektiv. Men det är ändå lustigt att det polska nationalverket, den långa dikten ”Pan Tadeusz” (”Herr Tadeusz” av Mickiewicz) börjar med orden ”O Litauen!” Det visar komplexiteten i det hela. Så några av de bästa författarna har alltid funnits i exil. I nyare tid har vi Witold Gombrowicz som skrev sina fantas-tiska pjäser och dagböcker i Argentina och sedan min favorit Adam Zagajewski i Paris. Det fanns förstås andra än författare som kompositören Frédéric Chopin om vilken en anekdot berättar att när författaren George Sand skulle förföra honom klädde hon sig i rött och vitt.

Men dessa polacker hyllades verkligen som hjältar i Europa för man mindes dem, och att när Polen var delat och det bara fanns en liten rumphuggen sak som hette Warszawakungadömet och så Kongress-Polen då gjorde man uppror: man gjorde uppror 1831, och 1862 och polackerna skickades till Sibirien. Allt detta grundlade förstås ett hat mot ryssarna som väl finns kvar ännu. Man kan förstå det. Ändå är det ibland irriterande att det skulle tas för givet att jag som svensk skulle hata med dem. Det blandade sig förstås med det antisovjetiska. Det var en aning komiskt att efter glasnost i det lyckliga befriade Östeuropa ansåg polackerna att de var sär-skilt lämpade att bygga en bro mellan Europa och Ryssland.

Svårigheten för Polen har varit att leva upp till idealbilden av sig självt när till slut fri-

hetens timme slagit. Det blev svårt efter 1918 och också 1990. I bägge fallen följde kaos. Det kom fram andra saker, excesser, extremistpartier, inte alls det man hoppats, i synnerhet inte i början. Jag minns Solidaritetskämpar som då det var över och de hade kommit in i parlamentet tog av sig blåjeansen, satte på sig vapenringen, hängde upp släktporträtten på väggen och började tala om Walesa som en populist och parveny. Det var inte hela sanningen om Lech Walesa. Men det är sant att han gjorde många besvikna under sin presidenttid för att han ibland appellerade till folks sämsta sidor i sina tal. Men jag tycker inte man ska tala alltför illa om Walesa för i sina bästa stunder var han en stor politiker. Jag träffade honom härom månaden då han också visade en del av sin galenskap. Han sade att han skall snart bli president igen och att

hans stora fel när han var det, var att han inte lyssnade på oss journalister. Ni gjorde mig till den jag var, men när jag blev stor och mäktig så glömde jag er. Det var mitt stora fel. Nästa gång ska jag inte göra så.

Sedan blev Polen och polackerna förstås också fattiga av friheten; det var också en besvikelse när man nått dit man velat. Jag minns alla de här polackerna med sina randiga fullpackade plastväskor som stod i alléerna i Berlin och sålde saker och jag tänkte – jag tror t o m att jag skrev det i tidningen. ”Nu har de här stolta krigarna polackerna blivit ett handelsfolk, medan judarna som, så länge som de bodde i Polen, var ett handelsfolk, nu är stolta krigare”.

Men jag tror att polackerna inte behöver avundas israelerna, hur glada de än är att de är med i Nato.

Polens regioner och länsindelning

WIESLAW TARKA

Informationschef vid Institutet för internationella frågor, Warszawa, tidigare pressattaché vid Polens ambassad i Stockholm

Inledning

Man kan inte rätt beskriva Polen och dess jordbruk om man inte tar hänsyn till Polens regionala differentiering. Att skildra Polens regioner är förmodligen en svårare uppgift än vad fallet är med länder som Tyskland, Frankrike, Spanien och t o m Sverige. Orsaken är det faktum att Polen genom tiderna undergått stora geografiska förändringar. Gränserna har ändrats vid upprepade tillfällen också under det senaste seklet. Omvälvningarna i Polens stormiga historia har varken gynnat lokal sammanhållning eller bevarat regional identitet och traditioner.

Både migrationen under andra världskriget och de massvisa tvångsflyttningarna av den polska befolkningen från f d Östra Polen till de centrala och västra delarna av landet har inneburit stora regionala förändringar. Å ena sidan har långvariga gränsområden i öst gått förlorade, å andra sidan har helt nya, lokala och regionala samhällen bildats i väst.

Den senaste administrativa indelningen av landet motsvarar bara delvis de etnografiska regioner som bildades i samband med omflyttningarna. Trots detta är både den regionala och den lokala identiteten rätt tydlig och den blir med tiden ännu starkare. Sedan 1989 ser man på både lokal och regional nivå en tydlig frigörelse av människans vilja att vara aktiv och genomföra förändringar överallt där det behövs. Efter systemskiftet har man i Polen återfått en värdighet och ett självförtroende just tack vare en pånyttfödd regional och lokal identitet. Ett stort antal lokala och regionala tidningar och blomstrande frivillig verksamhet i regionala och lokala samhällen är ett bevis på att det nya Polen föddes där.

Behovet av regional utveckling i Polen

Regionerna i Polen skiljer sig från varandra i olika avseenden. Grundläggande förhållan-

den som miljö, befolkningstäthet, levnadsstandard, sättet att bruka jorden osv verkar dock vara av mindre betydelse än de samlade historiska minnena som starkt skiljer sig mellan regionerna. Så att för att lära känna Polen måste man förstå att landet består av helt skilda regioner.

Systemskiftet 1989 blev början till en stegvis decentralisering inom landet. Det har visat sig vara en långsam och komplicerad process. Orsaken är inte bara de 50 åren då centralmakten och dess utövning var en självklarhet. Mellankrigs-Polen var inte heller ett bra samhälle för regional utveckling. Då måste man i första hand integrera de förra österrikiska, preussiska och ryska annektionerna i ett återfött Polen.

Dagens regionala utveckling i Polen och landets anslutning till Europeiska Unionen är två helt parallella processer. Tursamt börjar man dock inte från början. De nya regionerna byggs på regionala och lokala traditioner som ibland är tusen år gamla.

Den senaste reformen som ägde rum 1999 gav nya ramar. Redan idag har många polska län egna representanter och byråer i Bryssel. Denna reform var den andra i raden efter en reform som genomfördes 1945. Genom den senaste reformen har man återskapat stora administrativa enheter som liknar de som fanns före 1975.

Under perioden 1975–1999 var Polen indelat i inte mindre än 49 distrikt vilka hade mycket olika utvecklingsmöjligheter. Denna indelning underlättade maktcentralisering men skadade allvarligt traditionella regionala band. Många distriktshuvudstäder valdes utan hänsyn till kapacitet och förmåga. En ny indelning i större administrativa enheter var ett måste dels som en följd av systemskiftet, dels på grund av de krav som väntades bli ställda på de regionala samhällena. Distrikten ansågs vara för små och svaga – inte minst ur näringspolitisk synvinkel – för att kunna åtaga sig de regionalpolitiska uppgifter och uppfylla de krav som ställs i samband med Polens integration med

Europeiska Unionen. Dessa hinder finns inte längre tack vare den senaste reformen.

Den regionala förvaltningen

Administrativt indelas Polen i län (województwo)¹.

Länet är en självstyrande administrativ enhet och juridisk person som har egen budget och rätt att utöva näringspolitisk verksamhet.

Regeringens representant i länet är landshövdingen (wojewóda) som utses av premiärministern. Landshövdingen har ett länskontor (Urząd Wojewódski) till sitt förfogande.

Länets självstyrelse utövas av landstinget (Sejmik). Landstinget består av ledamöter utsedda i val.

Landstinget väljer en styrelse, länsstyrelsen (Urząd Marszałkowski). Länsstyrelsen leds av en marskalk (talman) som väljs direkt av landstinget. Övriga ledamöter i länsstyrelsen väljs av landstinget efter förslag av marskalken.

Landstingets huvuduppgift är att utarbeta ett program för den regionala utvecklingen i länet varvid förutsätts att de materiella resurserna och människornas färdigheter utnyttjas på bästa möjliga sätt. Bland landstingets viktigare uppgifter kan nämnas.

- Ansvara för och främja länets utveckling (med hänsyn till de möjligheter som ett internationellt samarbete kan innebära), marknadsföra länets utvecklingsmöjligheter, stimulera näringslivets utveckling i länet, förbättra länets konkurrenskraft och öka innovationsförutsättningarna i länet.
- Tillsyn över vissa regionala offentliga myndigheter.
- Verka för hållbar utveckling (inklusive miljövärd och skydd av kulturlandskapet) och landskapsplanering.

Länen i Polen har rätt att ingå bilaterala och multilaterala samarbetsavtal med partners av liknande typ i utlandet. Att följa gällande rikt-

¹ Inom länet finns två administrativa nivåer: Distrikt (powiat) och kommuner (gmina).

linjer i landets utrikespolitik är ett krav. På så sätt kommer länen att spela en viktig roll i integrationsprocessen mellan Polen och EU.

De polska landstingen kom i första hand till för att verka för en framgångsrik regional utveckling istället för att utöva tillsyn över den offentliga sektorn. Deras roll är att stödja näringslivsutvecklingen inte att administrera. Att tillse och verkställa det allmännas uppgifter i länet åvilar landshövdingen och länskontoret. Landstingets viktigaste ansvarsområden inom den offentliga sektorn är följande:

- Postgymnasial utbildning, lärarutbildning, länsbibliotek
- Regionala högskolor
- Hälso- och sjukvård
- Kulturella institutioner
- Social omsorg och arbetsmarknadspolitiska åtgärder på regional nivå samordnade med landsomfattande riktlinjer för att minska arbetslösheten
- Landsbygdsutveckling
- Landskapsplanering
- Miljövård
- Vattenförsörjning, bevattning, dränering och underhåll av vatteninfrastrukturen
- Väg- och transportförvaltning

Regionala naturgivna särdrag

Ett antal zoner som löper i öst–väst kan urskiljas. I ordning från norr till söder finns i Polen följande zoner.²

- Östersjöstrandbältet,
- Inlands-sjöområden (Pommern, Masurien och Storpolen)
- Centrala låglandet (Storpolen, Masovien och Schlesien)
- Platåer och lägre bergstråk (Schlesien, Kraków/Czestochowa- och Roztoczeplatån samt Swietokrystkie-bergen)
- Bergkedjorna (Karpaterna och Sudeterna)

Polen är ett låglandsområde öppet både mot öster och mot väster utan naturliga spärrar

bortsett från floder och andra vattendrag. Den naturliga gränsen i väster är Odra (Oder) med bifloden Nysa Luzycka (Neisse), medan på östra sidan gränsen utgörs av Wislas biflod Bug. Merparten av landytan är en del av det Europeiska slättlandet som sträcker sig ända från Engelska kanalen till Ryssland. Flertalet av länen ligger inom låglandszonen. Inom platå- och den lägre bergstråkszonen ligger tre län: Schlesien, Lillpolen och Swietokrystkie län. De bergiga gränstrakterna – Sudeterna och Karpaterna – ingår i länen Nedre Schlesien, Schlesien, Lillpolen och Podkarpackie.

Polen befinner sig i zonen av ett övergångsklimat, vilket innebär att landets väder påverkas både av Atlanten i väster och kontinentala Eurasien i öster. Detta får till följd att de klimatiska förhållandena varierar mellan länen. Medeltemperaturen och medelvärdena för vegetationsperiodens längd visas i tabell 1 nedan. Länen är geografiskt ordnade från norr till söder och inom respektive grupp från väster till öster.

Den längsta vegetationsperioden redovisas från Schlesiens lågland i Opoletrakten. Den varade hela 28 dagar längre än i Podlaskie län. Den kallaste platsen i Polen är Wilajnytrakten som ligger i norra delen av Podlaskie län nära den punkt där de polska, litauiska och ryska (Kaliningradområdet) gränserna möts

Historiska landskap i Polen

Namnen på de sexton länen som bildades som ett resultat av reformarbetet 1999 förefaller förbryllande om man inte känner till Polens historia. Merparten har djupa historiska rötter. Storpolen och Lillpolen är ju det polska rikets vagga. De polska kungarnas maktcentrum flyttades vid slutet av tolvhundratalet från Gniezno och Poznan (Storpolen) till Kraków (Lillpolen) för att två århundraden senare (1596) flyttas till Warszawa (Masovien). För den förflyttningen får polackerna

² En beskrivning av klimatet och naturen i Polen återfinns i Gunnar Andrés uppsats om "Det polska jordbruket och dess struktur", sid 53–55

Tabell 1. *Temperaturförhållanden och vegetationsperioder i Polens län.*

	<i>Medeltemperatur (°C) i januari månad</i>		<i>Medeltemperatur (°C) i juli månad</i>		<i>Vegetationsperiod (antal dagar)</i>
	<i>1999</i>	<i>2000</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>	
Nordliga län					
Västpommern	2.4	1.4	19.4	15.5	267
Pommern	1.2	1.1	19.5	15.8	269
Ermland-Masurien	-0.7	-1.5	19.3	15.6	268
Podlaskie län	-1.6	-2.1	20.0	16.1	266
Mellersta län (norr)					
Lubuskie län	1.6	0.3	20.1	16.1	289
Storpolen	1.1	-0.3	20.2	16.0	287
Kujavien- Pommern	0.6	-0.6	20.6	16.5	268
Masovien	-0.2	-1.4	20.6	16.6	268
Mellersta län (söder)					
Lódskie län	-0.1	-1.4	20.0	15.9	268
Swietokrzyskie län	-0.6	-2.3	19.6	16.0	268
Lubelskie län	-0.7	-2.6	19.6	16.4	268
Sydliga län					
Nedre Schlesien	1.4	0.4	20.0	16.5	282
Opolskie län	1.0	-1.0	20.2	16.9	294
Schlesien	0.5	-1.9	19.8	16.5	268
Lillpolen	-0.3	-1.8	20.3	16.9	268
Podkarpackie län	-0.4	-3.1	20.0	17.2	267

bl a tacka den svenskfödde kungen Sigismund III Vasa. Intressant att nämna är att furstendömet Masovien var en förläning i det polska riket ända till 1526.

Vi har alltså nämnt tre historiska landskap – Storpolen, Lillpolen och Masovien. Därefter kommer Schlesien och Pommern som genom tiderna antingen varit en del av eller haft nära förbindelser med det polska riket och som återigen efter 1919 resp. 1945 är en del av Polen. 1999 bildades av Schlesien tre län – Nedre Schlesien, Opolskie län och Schlesien. Av Pommern bildades länen Västpommern, Pommern och Kujavien-Pommern. Namnet på det sistnämnda länet anknyter till ett gammalt landskap Kujavien välkänt för sina bördiga åkrar och höga odlingskultur.

I norr ligger länet Ermland-Masurien som är rikt på stora sjöområden och som förenar traditioner och historiska minnen med landskapen Ermland och Masurien. I det förgång-

na var katolska Ermland ett biskopsdöme direkt under den polske kungen medan det protestantiska Masurien tillsammans med resten av det förra furstendömet Preussen var förläningar. Vidare bör nämnas Podlaskie län där polacker, vitryssar och litauer möts – de tre nationaliteter som en gång tillsammans bildade Adelsrepubliken Polen. Sydligare ligger Lubelskie län (som avgränsas av floderna Wisla i väster och Bug i öster) och Swietokrzyskie län (avgränsat av floderna Wisla i öster och Pilica i väster). Båda sistnämnda län är i själva verket en del av det historiska landskapet Lillpolen.

Det saknas en historisk förklaring till några av dagens län. Ett av dessa är Lódskie län som bildades relativt sent i slutet på artonhundratalet runt staden Lódz i gränsområdet mellan de tre stora historiska landskapen Storpolen, Lillpolen och Masovien. Denna stad – idag Polens näst största – kallades på sin tid för

Polens Manchester genom sin dominerande textilindustri. Ett annat län – på polska kallat Podkarpackie eftersom det ligger vid foten av Karpaterna – ligger mellan Kraków i Polen och Lviv (Lwów) i Ukraina. Podkarpackie län är en österrikisk benämning (med gamla ukrainska rötter) på de territorier som efter Polens delning tillföll det Österrikiska-Ungerska kejsardömet. Namnet Podkarpackie används än idag. Det finns på svenska kartor inkl. i Nationalencyklopedien. Sist men inte minst bör nämnas Lubuskie län som ligger vid floden Odra i gränsområdet mellan Pommern i norr, Storpolen i öster och Schlesien i söder.

Därmed har vi redogjort för samtliga sexton län i Polen som finns på kartan fr o m den 1 januari 1999. Faktum är dock att ett antal län inte är etnografiska enheter i sin helhet. Ändrade gränser och flera gånger avbruten lokal tradition kan innebära en viss förvirring beträffande ett områdes riktiga regionala tillhörighet. I vissa fall återspeglas denna förvirring i namnen på städer och deras geografiska tillhörighet. Som exempel kan nämnas

- Gorzów Wielkopolski ligger inte i Wielkopolska (Storpolen) utan är residensstaden för Lubuskie län.
- Tomaszów Mazowiecki hör inte till Masovien utan till Łódzkie län.
- Biala Podlaska är inte en stad i södra Podlaskie län utan en stad i nordligaste delen av Lubelskie län.
- Wysokie Mazowieckie hamnade i Podlaskie län istället för i Masovien.

Den senaste indelningsreformen möttes med en het diskussion i Polen. Efter många meningsskiljaktigheter och långa tvister får man dock konstatera att man har uppnått ett framgångsrikt resultat och att reformen kan anses som lyckad. Den överväldigande majoriteten av Polens medborgare känner sig hemma i de nya administrativa strukturerna.

Nyckeltal för Polens län

I denna uppsats har i vissa fall även använts svenska benämningar på länen. På kartan

(Polska mapa administracyjna) finns de polska namnen. De i uppsatsen använda namnen framgår av följande uppställning.

Polska länsbenämningar resp svenska namn och benämningar

Zachodnio-Pomorskie	Västpommern
Pomorskie	Pommern
Warminsko-Mazurskie	Ermland-Masurien
Podlaskie	Podlaskie län
Lubuskie	Lubuskie län
Wielkopolskie	Storpolen
Kujawsko-Pomorskie	Kujavien-Pommern
Mazowieckie	Masovien
Łódzkie	Łódzkie län
Swietokrzyskie	Swietokrzyskie län
Lubelskie	Lubelskie län
Dolnoslaskie	Nedre Schlesien
Opolskie	Opolskie län
Slaskie	Schlesien
Malopolskie	Lillpolen
Podkarpackie	Podkarpackie län

Länens areal, befolkningsförhållanden och antalet kommuner framgår av tabell 2.

Rangordningen av länen efter areal resp. antalet invånare framgår av följande sammanställning.

<i>Rangordning efter areal</i>	<i>Rangordning efter antalet invånare</i>
1. Masovien	1. Masovien
2. Storpolen	2. Schlesien
3. Lubelskie län	3. Storpolen
4. Ermland-Masurien	4. Lillpolen
5. Västpommern	5. Nedre Schlesien
6. Podlaskie län	6. Łódzkie län
7. Nedre Schlesien	7. Lubelskie län
8. Pommern	8. Pommern
9. Łódzkie län	9. Podkarpackie län
10. Kujavien-Pommern	10. Kujavien-Pommern
11. Podkarpackie län	11. Västpommern
12. Lillpolen	12. Ermland-Masurien
13. Lubuskie län	13. Swietokrzyskie län
14. Schlesien	14. Podlaskie län
15. Swietokrzyskie län	15. Opolskie län
16. Opolskie län	16. Lubuskie län

Polens länsindelning fr o m 1999

Källa: Ministry of Agriculture and Development, Warszawa.

Tabell 2. *Län, kommuner och distrikt i Polen.*

Läge	Län	Befolkning tusen invånare	Yta tusen km ²	Befolknings- täthet inv/km ²	Antal Kommuner	Antal distrikt
Norra delen						
	Västpommern	1 733.8	22 912	75.2	114	21
	Pommern	2 198.3	18 293	119.4	123	20
	Ermland-Masurien	1 468.3	24 203	60.4	116	21
	Podlaskie län	1 221.1	20 180	60.6	118	17
Mellersta delen (norr)						
	Lubuskie län	1 023.9	13 984	73.1	83	14
	Storpolen	3 360.8	29 826	111.9	226	35
	Kujavien-Pommern	2 099.7	17 970	116.8	144	23
	Masovien	5 072.3	35 579	141.8	325	42
Mellersta delen (söder)						
	Lódskie län	2 643.3	18 219	146.1	177	24
	Swietokrzyskie län	1 322.8	11 691	113.6	102	14
	Lubelskie län	2 232.0	25 114	89.2	213	24
Sydliga delen						
	Nedre Schlesien	2 972.0	19 948	149.5	169	30
	Opolskie län	1 084.6	9 412	115.7	71	12
	Schlesien	4 847.6	12 294	396.6	166	36
	Lillpolen	3 233.7	15 144	212.4	182	22
	Podkarpackie län	2 128.6	17 926	118.6	160	25
Hela landet		38 644.2	312 685	123.5	2 489	380

Länens utvecklingsmöjligheter

Utvecklingspotentialen i länen beror av många faktorer såsom

- Det historiska arvet,
- Det geografiska läget
- Demografiska förhållanden
- Näringslivet
- Kunskap och teknologi

Med dessa kriterier som utgångspunkt har vi valt att indela länen i tre grupper:

- **De starka (Masovien, Schlesien, Storpolen, Lillpolen, Pommern, Nedre Schlesien)**
- **De mellanstarka (Lódskie län, Västpommern, Kujavien-Pommern, Opolskie län)**
- **De svaga (Ermland-Masurien, Lubelskie län, Lubuskie län, Podlaskie län, Podkarpackie län, Swietokrzyskie län)**

Fortfarande råder skillnader mellan olika regioner som uppstod redan på 1800-talet då Polen var delat och inte existerade som ett självständigt rike. Någon förändring inträffade inte efter den länsindelning som infördes efter andra världskriget.

De svagaste länen sträcker sig längs den östra riksgränsen i ett långt bälte som brukar kallas för "östra väggen". Dit hör Ermland-Masurien, Podlaskie län, Lubelskie län och Podkarpackie län. Vissa likheter med dessa svaga län känns igen i de östligare delarna av Masovien (Warszawa inte inräknat) och Swietokrzyskie län.

Geografiskt svaga län i väst är Lubuskie län och Opolskie län men är starkare än kollegorna i öst. Ett bälte av mellanstarka län från Pommern i norr genom Kujavien-Pommern, Storpolen, Opolskie län till Schlesien i söder har bättre förutsättningar tack vare fördelaktigare ägarstruktur i jordbruket och högre

odlingskultur. Man kan också notera att yrkesutbildningen bland bönderna i dessa län är bättre än i andra delar av landet.

En annan faktor som starkt påverkar rangordningen är länens huvudstäder³. Enligt detta kriterium räknas följande län som starka: Masovien (Warszawa), Schlesien (Katowice), Lillpolen (Kraków), Storpolen (Poznan), Nedre Schlesien (Wroclaw), Pommern (Gdansk), vidare Västpommern (Szczecin), Łódzkie län (Łódz), Kujavien-Pommern (Bydgoszcz & Torun) samt Lubelskie län (Lublin). Enligt samma kriterium anses övriga län vara svaga. Dit hör Ermland-Masurien (Olsztyn), Podlaskie län (Białystok), Lubuskie län (Gorzów Wielkopolski och Zielona Góra), Opolskie län (Opole), Swietokrzyskie län (Kielce) och Podkarpacie län (Rzeszów).

Översikt över länen i Polen

Västpommern med Szczecin som huvudstad ligger i nordvästra kanten av Polen vid EU's östra gräns inte långt från Berlin, Köpenhamn och Malmö. Västpommern är det femte största länet i Polen – 22 900 km². Däremot ligger det på 11:e plats om man räknar antalet invånare (1,7 milj). Befolkningstätheten är därför låg – 76 inv/km². Hela 70% av befolkningen är stadsbor, men de riktigt stora städerna i länet är bara två – Szczecin (400 tusen invånare) och Koszalin (110 tusen). Szczecin är universitetsstad. Där finns ett universitet och tre högskolor – den tekniska samt lantbruks- och läkarhögskolorna. Vad som kännetecknar Västpommern är resterna av de statsägda jordbruket under efterkrigstiden – och de tidigare preussiska storjordbruket. Storskaligt jordbruk med relativt få sysselsatta dominerar i Västpommern. Trots gynnsamma klimatiska förhållanden är jordbrukets intensitet relativt låg. Kunskapsbrist och lågproduktiv jordbruksmark utgör hinder. Länets bidrag till landets BNP är 4,4%, vilket beräknat per invånare ut-

gör 97,7% av Polens genomsnitt. Szczecin har goda landförbindelser med Berlin och täta färjeförbindelser med Köpenhamn och Ystad via Swinoujście. Västpommern har samarbetsavtal med Skåne.

Pommern (huvudstad Gdansk) har 2,2 mil invånare. Urbaniseringsgraden är hög tack vare trestadområdet Gdansk, Gdynia och Sopot där 45% av länets befolkning bor. Länets bidrag till Polens sammanlagda BNP är 5.6%, vilket ger Pommern en femte plats. Länets bidrag till BNP beräknat *per förvärvsarbete* utgör 117% av genomsnittet i Polen (andra plats i landet). Jordbruket varierar. Det finns både bördiga och intensivt odlade åkermarker och magrare med extensivt jordbruk – t ex insjöområden och våtmarker. Läget vid Östersjökusten främjar internationella kontakter främst med Tyskland och Norden. Gdansk, Gdynia och Sopot är det största tätortsområdet i norra Polen. Rederiverksamhet och skeppsbygge är de viktigaste näringarna. Gdansk är också ett viktigt vetenskapscentrum i norra Polen. Pommern samarbetar med Blekinge och Kalmar.

Ermland-Masurien (huvudstad Olsztyn) motsvarar södra delen av historiska Ostpreussen. Länet är bland de största i Polen (24 tusen km²), medan antalet invånare inte överstiger 1,5 milj. Befolkningstätheten är den lägsta (61 inv/km²). 60% av länets befolkning bor i städerna. Ermland-Masurien är avsides beläget, långt från större städer. Länet gränsar till Kaliningradområdet. Olsztyn är sedan några år säte för ett universitet, som delvis härstammar från en f.d. lantbrukshögskola. Varken marker eller klimatiska förhållanden främjar utvecklingen av jordbruket i länet. Antalet sysselsatta i jordbruket är relativt litet och bondgårdarna är förhållandevis stora. 32% av bondgårdarna bedriver ett storskaligt jordbruk. Ermland-Masurien är ett av de svagaste länen och dess bidrag till Polens BNP är inte

³ Anm. I polska texter används huvudstad som benämning på länets administrativa centrum. Enligt svensk terminologi är den adekvata benämningen residensstad. Huvudstad är sätet för rikets styrelse. I federala stater som den tyska benämns dock städer där delstaternas styrelse är lokaliserad för huvudstad.

större än 2,9%. Jordbrukets bidrag till bruttoförelidingsværdet i länat är hela 8.1% jämfört med 4,9% i genomsnitt för landet. Ermland-Masurien samarbetar med Hallands län

Podlaskie län med huvudstaden Bialystok ligger i den nordöstra utkanten av Polen. Länat gränsar till Litauen och Vitryssland. Eftersom Litauen snart väntas bli medlem i EU blir Podlaskie län en naturlig förbindelselänk mellan de Baltiska länderna och övriga EU-länder. Länat har låg urbaniseringsgrad och är glest befolkat. Den enda stora staden är Bialystok. Där bor ca 250 tusen invånare. Även i Bialystok finns ett universitet och några högskolor. Podlaskie län hör till de svagaste länen i Polen och utgör tillsammans med Lubelskie län och Podkarpacie län den s k "östra väggen". Podlaskie län består praktiskt taget helt av byar. Andelen sysselsatta utanför jordbruket är mycket låg. Ägandestrukturen i jordbruket är relativ fördelaktig. Många byar, särskilt i östra delen av länat, avfolkas. Odlingsmarkerna är vanligen magra och de klimatiska förhållandena ogynnsamma för ett intensivt jordbruk. I Suwalkittrakten i norr finns Polens kallaste område. Vid byn Wilajny är vegetationsperioden kortare än på någon annan plats i Polen. Länat är hemvist för två minoriteter – ca 300 tusen vitryssar och ca 16 tusen litauer.

Lubuskie län ligger i västra Polen och gränsar till Tyskland i höjd med Berlin. Länets huvudstad heter Gorzów Wielkopolski medan Zielona Góra är säte för landstinget. I länat bor endast 1 miljon invånare. Befolkningstätheten är också låg. Lubuskie län är ett typiskt skogslän. Skogarna täcker hela 48% av länets yta (genomsnittet för Polen är 28,2%). Tillgången på skogsråvara har inneburit etablering av pappers- och möbelindustrier samt sågverk. Jordbrukets bidrag till länets BNP är 5,8% (genomsnittet för landet är 4,9%). Trots ett isolerat läge bedöms länat ha relativt stora utvecklingsmöjligheter tack vare närheten till storstaden Berlin. Nyligen öppnades ett universitet i Zielona Góra. Genom länat passerar två riksvägar från Warszawa till Berlin och från Szczecin till Prag.

Storpolen med Poznan som huvudstad är rikets andra län till ytan (29 826 km²) och tredje till antalet invånare (3,3 milj). Befolkningstätheten i Storpolen är 116 inv/km². 57% bor i städerna. Huvudstaden Poznan är den största staden vid vägen mellan Warszawa och Berlin; den tävlar med Wroclaw om dominansen i västra Polen. Länets bidrag till landets bruttoförelidingsvärde *per invånare* ligger på tredje plats (efter Masovien och Schlesien). Näringslivet i Storpolen är stabilt och allsidigt.

Jordbrukets andel av länets bruttonationalprodukt är hög samtidigt som andelen förväruvarsarbetande i sektorn är låg. Trots att odlingsmarken är mager, är jordbruket i Storpolen aktivt och karakteriseras av hög odlingskultur. Både spannmålsodlingen och svinproduktionen befinner sig i särklass bland polska län. Även förädlingen av jordbrukets råvaror befinner sig på en relativt hög nivå.

Stora utvecklingsmöjligheter och fördelaktigt geografiskt läge ligger bakom de utländska investerarnas intresse för Storpolen. Poznan är ett av landets ledande centra för vetenskap och kultur samt en stad välkänd i omvärlden genom Poznanmässan. Av de många trafikleder som korsar länat är riksvägarna Berlin – Warszawa och Gdansk – Prag de betydelsefullaste. Storpolen samarbetar med Västernorrlands län.

Kujavien-Pommern. Huvudstad är Bydgoszcz, medan landstinget har sitt säte i Torun. Antalet invånare överstiger 2 miljoner. Länat består av två av naturen präglade områden – den norra delen bestående av det Pommeriska inlandets sjöområde och ganska fattigt samt den södra bördiga delen i Kujavien. Floden Visla rinner igenom länat i syd-nordlig riktning. Merparten av länets befolkning (62%) bor i städer. Länat kännetecknas av ett väl utvecklat jordbruk, vilket återspeglar jordbrukets bidrag till länets bruttoförelidingsvärde, som ligger på 6%. Förutsättningarna för jordbruk är förhållandevis fördelaktiga p g a hög odlingskultur, fördelaktig ägandestruktur, god infrastruktur på landsbygden samt hög nivå på böndernas yrkesutbildning.

Huvudstadsfunktionen delas mellan Bydgoszcz (400 000 invånare) och Torun (200 000 invånare). Länet korsas av riksvägarna från Gdansk till Prag och Wien samt från Warszawa till Szczecin och Hamburg. Länets kunskapscentrum är koncentrerat till Nicolaus Copernicus-universitetet i Torun, det äldsta universitet i norra Polen. Dessutom finns tre högskolor i Bydgoszcz – en lantbruks-, en läkar- och en musikhögskola. Förutom jordbruk har Kujavien-Pommern ett stort antal industrier i flera branscher. Länet har samarbetsavtal med tre svenska län – Östergötland, Södermanland och Värmland.

Masovien med huvudstaden Warszawa är störst och rikast bland länen i Polen. Dess yta 35 tusen km² är större än landarealen i flera europeiska länder som Litauen, Lettland, Estland, Slovenien och Belgien. Antalet invånare är drygt 5 miljoner, lika många som i Danmark och Finland. Hela 20% av Polens BNP kommer från Masovien tack vare Warszawa där i stort sett hela landets ekonomiska, vetenskapliga och kulturella potential är samlad. Det finns dock betydande skillnader mellan huvudstaden och resten av länet. Områdena utanför huvudstaden liknar i flera avseenden de svagaste länen vid Polens östra gräns. I själva verket urholkas Masoviens inland och närliggande län som Podlaskie län, Lubelskie län och Podkarpackie län av Warszawas obegränsade dominans. Andra större städer i länet är Radom, Plock och Siedlce, men i övrigt har Masovien en låg urbaniseringsgrad. Länet jordbruk karaktäriseras av små bondgårdar, magra odlingsmarker och låg odlingskultur. Den största utmaningen för länets styrande är att utjämna skillnaderna mellan huvudstaden och resten av länet. Warszawa och omgivande kommuner bebos av drygt 2 miljoner människor.

Lódskie län (huvudstad Lódz) ligger mitt i landet. Räknet efter antalet invånare (2,6 miljoner) ligger länet på sjätte plats. Befolkningsstätheten är 146 inv/km². Lódz, som på sin tid

kallades för Polens Manchester⁴, är Polens näst största stad. Den odlade marken täcker hela 68,7 procent av länets yta (genomsnittet för Polen är 58%). Odlingskulturen är ganska hög, däremot är ägarstrukturen ofördelaktig och jordarna ganska svaga. Till viktigare verksamheter hör frukt- och grönsaksodling och svinproduktion. Lódskie län bidrar med 6,1% i Polens BNP. Länet är centralt beläget och har bra vägförbindelser med hela Polen. Där möts alla viktiga trafikleder både från norr till söder och från väster till öster. Merparten av planerade motorvägar skall i framtiden mötas i Stryków i närheten av Lódz. Det faktum att de två största städerna Warszawa och Lódz ligger inte så långt från varandra har viss betydelse. Lódz är ett viktigt vetenskaps- och kulturcentrum – och numera känt som Polens Hollywood. Länet samarbetar med Örebro län.

Swietokrzyskie län med huvudstad i Kielce hör till de minsta länen. Endast Opolskie län är mindre. På en yta av 11 600 km² bor 1,3 miljoner invånare. Befolkningsstätheten är något lägre än genomsnittet för landet (113 inv/km²). Urbaniseringsgraden är låg. Bosatta i städerna utgör bara 46% varav en tredjedel i Kielce. Där finns två högskolor varav en med teknisk inriktning. Andelen förvärvsarbetande inom industrin är lägre än genomsnittet i landet. Småskaliga bondgårdar med låg mekaniseringsnivå dominerar. Platåer och låga bergskedjor inverkar på klimatet och markens låga bördighet hindrar jordbrukets utveckling. Andelen förvärvsarbetande i jordbruket är två gånger högre än för landet i genomsnitt. Det är mycket svårt att klara sig som bonde i Swietokrzyskie län. I byarna råder överbefolkning och dold arbetslöshet. Jordbrukets bidrag till länets bruttoförelägningsvärde är 7,1% mot riksgenomsnittet 4,9%. Länet bidrar till Polens samlade BNP är endast 2,7%. Swietokrzyskie län hör till gruppen svaga län men är starkare än länen i den "östra väggen". Länet utvecklingsmöjligheter ligger inom turismen, något som hittills inte har utnyttjats till-

⁴ jfr. s. 33.

räckligt. Swietokrzyskie län har samarbetsavtal med Gävleborgs län.

Lubelskie län (huvudstad Lublin) ligger vid Polens östra gräns och EU:s blivande östgräns mot Ukraina och Vitryssland. Länet är till ytan det tredje största i Polen. 46,7 procent av befolkningen är bosatt i städerna. Ur ekonomisk synvinkel räknas Lubelskie län till de svagare länen och dess bidrag till Polens samlade BNP är 4,2%. Det regionala bidraget till landets bruttoföreläggsvärde *räknat per invånare* ligger på 72,5% av landets genomsnitt vilket är det lägsta i Polen. Jordbrukets bidrag till länets BNP är högt (10,7%) jämfört med 4,9% för landet som helhet. Andelen odlad mark är mycket hög (68,3%) vilket placerar länet på andra plats i landet. Jorden är bördig och jordbruksproduktionen diversifierad. Från länet kommer 70% av all humle som odlas i Polen. Den agrara strukturen är ofördelaktig och förbättras praktiskt taget inte. Utvecklingen hindras av att merparten av jordbruksfastigheterna är i privat ägo och små till storleken – m a o ett äkta småbrukarlän. Lublin är säte för två stora universitet. Länet passerar av riksvägen från Warszawa till L'viv (Lwów) och Kiev samt från Warszawa till Minsk och Moskva. Lubelskie län har samarbetsavtal med Dalarna.

Nedre Schlesien (huvudstad Wroclaw) har nästan 3 miljoner invånare. I länet finns flera stora städer och så mycket som 71,6% av befolkningen lever i staden. Länets bidrag till BNP är 7,7%. Jordbrukets procentuella bidrag till länets BNP är något lägre än för landet i snitt. Den regionala utvecklingen gynnas av utländska investeringar. Nedre Schlesien ligger på andra plats i landet efter Masovien. Wroclaw har 640 000 invånare och är Polens fjärde stad till storleken. Bland mellanstora städer bör nämnas Walbrzych, Legnica och Jelenia Góra. Det nära läget till Tyskland och Tjeckien har betydelse. Staden passerar av huvudvägen från Warszawa till Prag resp. från Kiev och L'viv till Berlin, Dresden och Leipzig. Wroclaw är en av de städer som utvecklas snabbast i Polen. Staden är ett regionalt finans- och uni-

versitetscentrum. Nästan 100 000 studenter läser i Wroclaw. Nedre Schlesien har samarbetsavtal med Västmanlands och Uppsala län.

Opolskie län med huvudstaden Opole är det minsta länet i det historiska landskapet Schlesien. Som mäktigare grannar har Opolskie län Nedre Schlesien i väster och Schlesien i öster. Befolkningsmässigt befinner sig Opolskie län på näst sista plats (ca 1 milj) men befolkningstätheten ligger nära genomsnittet för landet (116 inv/km²). Trots den låga urbaniseringsgraden är boendesituationen i länet utvecklad och tillfredsställande. Opolskie län har det högst avkastande jordbruket i riket. Orsakerna är flera – hög odlingskultur, hög mekaniseringsnivå, bördiga marker och fördelaktiga klimatiska förhållanden. Vegetationsperioden i Opoletrakten är längre än någonstans i Polen. Länets bidrag till Polens samlade BNP är lågt (2,5%). Jordbrukets bidrag till länets BNP är högt (7,1%). Vad som skiljer Opolskie län från övriga län är närvaron av en talrik tysk minoritet och täta förbindelser med Tyskland. Om man beräknar andelen utländska investeringar per invånare intar länet en tät position. I länets huvudstad invigdes nyligen ett universitet. Genom Opolskie län går några trafikleder som sammanbinder länet med Tyskland och Tjeckien.

Schlesien (huvudstad Katowice) är ett av de minsta länen (3,9% av landarealen) och samtidigt befolkat med 12,6% av landets invånare, eller 4,8 miljoner. Befolkningsstätheten är följaktligen hög (396 inv/km²). Stadsborna utgör närmare 80% av länets befolkning. Det finns i Schlesien både stora gruv- och industridistrikt med kända namn som Övre Schlesien, Rybnik och Schlesien-Dabrowa och högt uppskattade turist- och fritidsområden som Czystochowa med omgivning och bergskedjan Besked Slaski. Huvudstaden Katowice är ett kultur- och vetenskapscentrum omgivet av ett myller av städer och tätorter. Trots starka förändringar i sysselsättningen under det senaste årtiondet genom kraftig minskning av antalet förvärvsarbetande i de tradi-

tionella industrierna präglas fortfarande Schlesien av sina kolgruvor och stålverk. Samtidigt utvecklas nya branscher som t.ex. biltillverkning. Utvecklingspotentialen i Schlesien är hög tack vare en stor lokal marknad (nästan 5 miljoner) och goda förbindelser inom landet och med grannländerna Tjeckien, Slovakien och Tyskland. Länets bidrag till Polens samlade BNP är högt (14,1%) – näst störst efter Masovien. Jordbrukets bidrag till länets BNP är mycket litet (1,3% jämfört med genomsnittet i landet 4,9%).

Lillpolen med sin huvudstad Kraków har en lång och rik tradition som utvecklats genom tiderna kring det som fordom var Polens huvudstad⁵. Länets är ett av de minsta men antalet invånare är högt (3,2 miljoner) vilket resulterar i hög en befolkningstäthet (213 inv/km²). I verkligheten är tätheten ännu större genom de glest bebodda bergstrakterna. Jordbruket kännetecknas av småskalighet och tillbakagång. Byarna är tätt befolkade av åretruntboende. Jordbrukets bidrag till länets bruttoförelingsvärde (3,1%) är lägre än genomsnittet för landet (4,9%). Huvudstaden Kraków är inte bara industristad utan också ett vetenskapligt och kulturellt centrum av betydelse. I detta avseende intar Kraków andra platsen efter Warszawa. Lillpolen har bra förbindelser med Wien och Berlin samt med Budapest, L'viv och Kiev. Länets samarbetar med Uppsala län.

Podkarpacie län (huvudstad Rzeszów) ligger i det sydöstra hörnet av Polen och gränssar till Slovakien och Ukraina. Länets är minst urbaniserat – andelen bosatta i städerna är 41,1%. Podkarpacie län hör till gruppen ”de svagaste länen”. Länets bidrag till Polens BNP är 4,2% vilket innebär bara 75,9 procent av det genomsnittliga värdet per invånare. Bland näringarna dominerar jordbruket som bedrivs på ett stort antal mindre bondgårdar. Åkermarken är mager och de klimatiska för-

hållandena mindre fördelaktiga. Länets östra gräns blir snart EU:s östgräns. En viss utvecklingspotential finns i turistbranschen med inslag av agroturism. Ett nytt universitet invigdes i Rzeszów nyligen.

Regionala förhållanden inom jordbruket

Som redogörs för i kapitlet om Polens jordbruk och dess struktur varierar åkerjordens kvalitet. I Polen dominerar mark av medelmåttig och låg kvalitet. Andelen åkerjord fördelad på bördighetsklasser år 2000 redovisas i följande uppställning

I klass	0,4 %	IV klass	39,9 %
II klass	2,9 %	V klass	22,6 %
III klass	22,7 %	VI klass	11,4 %

De bördigaste åkrarna återfinns i Lubelskie län, Swietokrzyskie län, Lillpolen, Podkarpacie län, Opolskie län, Nedre Schlesien och Kujavien-Pommern. Dessvärre har de fyra förstnämnda länen en ofördelaktig ägarstruktur.

Gårdstrukturen inom de polska jordbruket var enligt uppgifter från Polens statistiska centralbyrå år 2000 följande⁶.

23,8 % gårdar med	1–2 ha areal åker
14,3 %	2–3 ha
18,3 %	3–5 ha
23,8 %	5–10 ha
9,9 %	10–15 ha
4,5 %	15–20 ha
3,3 %	20–30 ha
1,4 %	30–50 ha,
0,7 %	mer än 50 ha

I genomsnitt brukade en gård ca 8 ha. Hela 56,4 % av gårdarna hade mindre än 5 ha odlingsmark.

Andelen små bondgårdar är störst i Podkarpacie län, Lillpolen, Schlesien, Swietokrzyskie län samt i Lubelskie län och Nedre Schlesien. Flest gårdar med en odlingsareal

⁵ År 1596 blir Warszawa huvudstad efter Kraków.

⁶ Om dessa förhållanden kan även läsas i kapitlet ”Polens jordbruk och dess struktur” s. 53 m fl.

större än 15 ha återfanns i Ermland-Masurien, Kujavien-Pommern, Pommern, Podlaskie län, Västpommern, Storpolen och Opolskie län.

Antalet personer sysselsatta i jordbruket – beräknat per 100 ha odlad mark – var högst i de södra och sydöstra länen Podkarpackie län, Lillpolen, Swietokrzyskie län och Schlesien.

Andelen jordbrukare av totala antalet förvärvsarbetande var högst (ca 50%) i Lubelskie län, Podkarpackie län, Swietokrzyskie län, Podlaskie län och Lillpolen. Lägsta andelen sysselsatta i jordbruket fanns i Schlesien, Pommern, Nedre Schlesien, Västpommern och Lubuskie län.

Storpolen, Lillpolen, Lubelskie län, Kujavien-Pommern och Łódzkie län var de största leverantörerna av jordbruksprodukter (1999).

Nedre Schlesien, Lubelskie län, Storpolen, Kujavien-Pommern och Opolskie län var de största veteodlande länen. De högsta hektarskördarna noterades i Pommern, Opolskie län och i Nedre Schlesien. Omfattande potatisodling ägde rum i Masovien, Łódzkie län, Storpolen och Lubelskie län och de högsta potatisskördarna per ha registrerades i Nedre Schlesien.

Antalet nötboskap per 100 ha åker var störst i Podlaskie län, Storpolen, Kujavien-Pommern, Łódzkie län och Lillpolen, medan antalet svin per besättning var större i Storpolen, Kujavien-Pommern och Opolskie län. Slaktdjursproduktionen per ha åker var större i Storpolen än i övriga län. Samma gällde även Storpolens andel av den totala slaktdjursproduktionen i landet.

Gödsling med mineral-, kemisk- och kalkgödsel brukar anges som ett mått på jordbrukets intensitet. Handelsgödselanvändningen i valda län och genomsnitt i Polen som helhet var 1999–2000 följande (tabell 3). Se även här kapitlet ”Det polska jordbruket och dess struktur”.

Sammanfattning

Genomförandet av den lokala och regionala strukturen i Polen blir en långvarig process.

Tabell 3. *Handelsgödselanvändningen per ha åker i vissa län i Polen.*

Län	Antal kg aktiv beståndsdel per ha åker	
	Alla ägarformer	Bondgårdar
Pommern	131.1	133.3
Opolskie län	127.1	–
Västpommern	111.1	111.1
Kujavien-Pommern	109.1	101.9
Storpolen	109.1	97.8
Lubuskie län	–	87.4
Swietokrzyskie län	66.8	–
Ermland-Masurien	66.5	65.2
Nedre Schlesien	–	62.3
Podkarpackie län	49.5	50.3
Hela landet	85.8	80.7

Återinförandet av kommunal självstyrelse ägde rum 1990 vilket innebär att kommunal självstyrelse efter andra världskriget utövats i endast 13 år. Självstyrelse på distrikts- och länsnivå påbörjades för fyra år sedan. Återinförandet av självstyrande administrativa enheter har varit en viktig politisk åtgärd efter systemskiftet 1989. Av historiska orsaker har återinförandet av självstyrelse varit olika framgångsrik i olika delar av Polen. Den har visat sig mest lyckad i Pommern, Storpolen, Schlesien och Lillpolen – i trakter där självstyre traditionellt hade längre anor innan Polen återfick sin självständighet 1918. Av stor vikt har visat sig vara den mänskliga faktorn. Enstaka eldsjälur eller andra ”self-made” lokala ledare visade förmåga att tråda fram och samla folk vid sin sida. Sedan återinförandet av självstyrelseprocessen har man lärt sig att

- valet till kommunfullmäktige och i viss mån till fullmäktige i distrikten liknar ett klassiskt personval, där man tar mindre hänsyn till det parti kandidaten tillhör.
- valet till landstingen snarare liknar ett riksdagsval, där man röstar efter partilinjer.

Polens medlemskap i Europeiska Unionen om drygt ett år bör både påskynda och fördjupa utvecklingen av de självstyrande strukturerna. Medlemskapet i EU bör gynna den regionala utvecklingen i länen tvåfaldigt. Det rör

sig inte enbart om att bli upptagen i strukturen i "Regionernas Europa", utan framförallt om ett tillflöde av nödvändiga finansiella medel. I detta nya läge kan man förvänta sig att länen skall profilera sig tydligare än de gör idag och att benägenheten för samarbete med utländska partner – både i EU-medlemsstater och i andra länder – skall öka väsentligt. Som budbärare av en sådan utveckling kan man nämna två euroregioner vilka redan finns i Östersjöområdet – Baltic och Pomerania.

Det vore lite överdrivet att påstå att hela Polen räknas till Östersjöområdet, samtidigt som de nordligaste länen utan tvekan hör dit. Det rör sig i första hand om Pommern och Västpommern och i andra hand om Kujavien-Pommern och Ermland-Masurien. Just dessa nämnda län har en stor chans att få vara med och samarbeta med sina grannar i den blivande Östersjöregionen. Och bara i dessa län bor ca 7,5 miljoner invånare. Man kan tänka sig att läget i Polen på sikt kommer att likna dagens

läge i Tyskland där helt olika regional policy vuxit fram i Schleswig-Holstein, Hamburg och Mecklenburg-Vorpommern å den ena sidan, och i Bayern och Baden-Württemberg å den andra.

Det är dock inte givet att utvecklingen av samarbetet i Östersjöregionen kommer att omfatta enbart nordliga län i Polen. Efter att ha funnit sin plats i EU-strukturen kan Polen som helhet visa intresse för andra möjliga väderstreck än det traditionella väst-östliga vilket landet varit tvunget att underordna sig i mer än tre sekler. Av de nya alternativen verkar det norra vara det mest attraktiva. Just runt Östersjön bildas ett potentiellt dynamiskt samarbetsområde som bör vara gynnsamt för alla östersjöländer. För att detta skall ske måste samtliga berörda regioner i dessa länder aktivt delta så att de nödvändiga strukturerna blir ett faktum. Ju bättre man gör sin hemläxa desto framgångsrikare utveckling kan man förvänta sig.

Referenser

Rocznik statystyczny województw 2001, GUS Warszawa.

Rocznik statystyczny rolnictwa 2001, GUS Warszawa.

Hanna Kosarczyn, Regional Development in Poland, PARR Warszawa 2001.

Nowe województwa, fakty, opinie, nastroje, PARR Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2001.

Koncepcja polityki rozwoju regionalnego w perspektywie akcesji Polski do Unii Europejskiej, Warszawa 2001.

A New Poland for New Challenges, Kancelaria Premiera RP, Warszawa 1998.

Polen i ett ekonomiskt perspektiv, framväxt och potensial

– med tonvikt på jordbruket och landsbygden

EWA RABINOWICZ

Professor

SLI

Lund

Min behandling av ämnet gör inget anspråk på att vara uttömmande eller fullständig. Syftet är att bidra med bakgrund och fakta till analysen av det polska jordbrukets problem. Framställningen fokuseras därför på sådana faktorer som har bäring på jordbrukets utveckling. Underlaget bygger på publikationer från OECD, EU-kommissionen samt polska källor.

Stark tillväxt under 1990-talet

Övergången till marknadsekonomi har inneburit en systemchock för samtliga länder i Östeuropa. Alla upplevde en stark nedgång av BNP. Polen var det första land som började återhämta sig. Utöver Polen är det enbart fyra länder (Ungern, Tjeckien, Slovenien och Slo-

vakien) som fram till nu har lyckats att uppnå högre BNP än under kommunisttiden. Under perioden 1994–2000 var Polen den näst starkast växande ekonomin inom OECD området, slaget endast av Irland. Tillväxttakten uppgick till 5,5% i snitt. Den snabba ekonomiska utvecklingen har drivits fram av en stark investeringsverksamhet. Fram till 1999 svarade investeringar för 25% av BNP. Den starka investeringsboomen har inneburit en välbehövlig förnyelse och modernisering av en föråldrad kapitalstock. De utländska direktinvesteringarna (FDI) vilka (som mest) uppgick till 5,2% av BNP har också bidragit till förnyelsen. Den polska ekonomin har också visat motståndskraft mot externa chocker. Exempelvis har den ryska krisen klarats av relativt bra.

När det gäller strukturomvandlingen i den polska ekonomin är det främst servicesek-

torn som har expanderat. Tjänsteproduktionen svarar numera för mer än 60% av BNP. Tjänsteproduktionen var i allmänhet mycket eftersatt i Polen och i andra planekonomier eftersom den, enligt de marxistiska dogmerna, inte var värdeskapande och därför inte prioriterades. Produktionen av tjänster är ofta inte lika kapitalkrävande som industriell jordbruksproduktion och relativt lätt att starta. Jordbrukets andel av BNP har däremot sjunkit till under 4%. Utvecklingen av jordbrukets produktion har således varit mindre gynnsam. Liknande tendenser kan observeras i de andra länderna i Östeuropa. Jordbruksproduktionen är numera lägre eller mycket lägre än vid periodens början i alla länder utom Slovenien och Rumänien. En bidragande orsak till den svaga utvecklingen var att omstruktureringen av jordbruket visade sig vara mycket svårare än motsvarande process inom industrin. Trots den låga andelen i BNP svarar jordbruket för 19% av sysselsättningen.

Nedgång och återhämtning 2001–2003

Den snabba tillväxten har brutits i början av 2000-talet. Enligt OECD har nedgången varit "hemmagjord" snarare än påverkad av utvecklingen i omvärlden. Den främsta orsaken har varit en nedgång i investeringarna. Investeringsviljan har fortfarande inte återhämtat sig fullt ut. Ekonomin har vänt 2002 men tillväxten har varit blygsamma 2,1%. Först 2004 väntas tillväxten bli starkare. Konjunkturutvecklingen i EU-15 kommer givetvis ha betydelse för hur snabbt återhämtning kan gå.

Förutsättningar för långsiktig utveckling

Enligt de bedömningar som EU-kommissionen har gjort av de östeuropeiska ländernas ekonomi i samband med medlemskapsförhandlingarna, har Polen lyckats genomföra övergången till marknadsekonomi. Prislöberaliseringar, handelsliberaliseringar och privatise-

ringar har genomförts. När det gäller privatiseringar återstår dock en del, framför allt inom den tunga industrin. Polen har också kommit igång med vad som kallas för nästa vågen av reformer: pensioner, sjukvård, utbildning, administrativ indelning av landet i regioner.

Som tidigare påpekats har privatiseringsprocessen, på det stora hela, varit framgångsrik. Polen har mer än 3 miljoner privata företag som står för 70% av BNP. Små och medelstora företag svarar för drivkraften i den polska ekonomins utveckling. Privatiseringarna har dock saktat av. Fortfarande återstår flera tunga sektorer som både behöver privatiseras och restruktureras. Generellt är företagsklimatet gott. Inga legala eller institutionella hinder för företagsetableringar föreligger. Kapitalförsörjningen försvåras dock av krångliga regler.

Polen har länge haft en hög inflation med en årlig prispförändringstakt på 15 till 20%. Numera har man lyckats att uppnå prisstabilitet. Polen har förändrat sin penning- och valutapolitik. Den tidigare valutaregimen, "crawling peg" har övergivits till förmån för ett system som liknar det som tillämpas i Sverige och innebär en flytande växelkurs samt att centralbanken styr penningpolitiken efter ett inflationsmål. Den polska centralbanken satte nyligen målet till 2,5 procents prisstegring om året. Räntor har sjunkit. I februari sänktes styrrentan till 6,75. Polen har en uttalad ambition att träda in i valutaunionen så snart detta blir möjligt. Troligtvis kan EMU-medlemskapet för Polens del aktualiseras tidigast år 2007.

Polen har ett behov av en finansiell konsolidering. Statsbudgeten uppvisar ett betydande underskott. Konsolideringen försvåras dock av nedgången i ekonomin (OECD).

Inkomst och sysselsättning

Den snabba ekonomiska utvecklingen under 1990-talet innebar att inkomsterna och privatkonsumtionen ökade. Enligt den polska statistiska centralbyrån, ökade de polska hushållens disponibla inkomster med mer än 20% mellan 1995 och 2001. Samma goda utveck-

ling har inte inträffat inom jordbruket. Disponibla inkomster inom privatjordbruket har halverats under samma period. Inkomstutvecklingen har alltså varit mycket ojämn och inneburit en ökning av fattigdomen på landsbygden inte bara i relativa men även i absoluta termer.

Sociala transfereringar är en viktig inkomstkälla för jordbrukarhushållen. Jordbrukspensioner som finansieras ur jordbruksbudgeten tar i anspråk omkring 80% av de tillgängliga medlen. Det separata jordbrukspensionssystemet bidrar till intresset att behålla små jordbruk. OECD rekommenderar att jordbrukspensionerna inkluderas i det allmänna pensionssystemet.

Den polska ekonomins största problem är den mycket höga arbetslösheten. Även under rekordåren var denna sällan under 10% av den arbetsföra befolkningen. En dyster rekordnotering uppmättes i januari 2003 med tre miljoner människor, 18,7% av arbetskraften, utan arbete. Arbetslösheten är koncentrerad till de unga och till vissa regioner. Högst är den bland lågutbildade. Den höga arbetslösheten har flera orsaker. Till en del är arbetslösheten konjunkturrellt betingad. Betydligt fler hade arbete under högkonjunkturen. Dels rör det sig om en strukturell arbetslöshet. Omstruktureringen av ekonomin innebar en del "job destruction" dvs företagsnedläggningar, krympning av vissa verksamheter och sektorer. Nya arbetstillfällen växer inte i samma takt. Slutligen är arbetslösheten demografiskt driven. Den arbetsföra befolkning ökar för närvarande snabbare än arbetstillfällen. Arbetskraftens rörlighet hindras av bostadsbrist, begränsade pendlingsmöjligheter, höga reservationslöner¹, samt dålig utbildning hos de arbetslösa (skill gap). Arbetsmarknadsreformer med en övergång från passivt stöd till "arbetslinje" förefaller nödvändiga. Detta skulle innebära: lägre överföringar till arbetslösa, aktiv arbetsmarknadspolitik samt satsningar på utbildning.

Lönerna är betydligt lägre i Polen än i Sverige och resten av EU. Detta innebär att Polens komparativa fördelar ligger i produktion som är relativt sett arbetsintensiv. Den höga arbetslösheten samt den undersysselsättning som råder i jordbruket (jämför nedan) innebär att en betydande arbetspotential finns i Polen som kan utnyttjas efter EU-inträdet. Polens relativt unga arbetskraft borde vara en tillgång i det åldrande Europa. I synnerhet om arbetsmarknadspolitiken reformeras borde resultatet bli att medlemskapets fördelar omsätts i större utsträckning i högre sysselsättning än i snabbt ökande löner för de som har arbete.

Implikationer för jordbruket

Utvecklingen inom jordbruket behandlas i detalj i ett annat kapitel i denna bok. Även utan att fördjupa sig i analysen kan man dock konstatera att det polska jordbrukets viktigaste problem är den låga arbetsproduktiviteten. Nära en femtedel av den arbetsföra befolkningen står för fyra procent av den samlade produktionen i ekonomin. Arbetskraftens produktivitet i jordbruket blir på så sätt bara 20% av den genomsnittliga produktiviteten. Arbetskraftens produktivitet har nära samband med jordbrukets förmåga att generera inkomster. Följden blir att även relativinkomster i jordbruket blir låga och att fattigdomen följaktligen blir utbredd på landet.

Den låga produktiviteten förklaras till en del av en ofördelaktig företagsstruktur med många små enheter där det är svårt att bedriva driften på ett rationellt sätt. Dålig arrondering påverkar också effektiviteten. Den förmodligen viktigaste förklaringen är dock att den höga sysselsättningen i jordbruket innebär att arbetskraften är undersysselsatt dvs att en dold arbetslöshet råder. Detta i sin tur beror på att jordbruket får fungera som arbetslöshetsbuffert eller en socialförsäkring. I

¹ Reservationslön är den lägsta lön som en person är beredd att arbeta för. Nivån på reservationslönen beror bl. a. på vilka sociala förmåner/arbetslöshetsstöd det finns om man inte arbetar.

brist på annan sysselsättning har folk hållit sig kvar i jordbruket.

Den strukturomvandling som har ägt rum i det svenska och västerländska jordbruket har inneburit att sysselsättningen i jordbruket sjunkit stadigt (och fortsätter att sjunka). Arbetskraftens avgång ur sektorn har styrts av två faktorer: lönsamheten/inkomsten inom jordbruket jämfört med inkomstmöjligheter utanför sektorn. Detta kallas för push-pull modellen. I det polska fallet har det i och med den höga arbetslösheten saknats dragkraft från verksamhet utanför jordbruket. Bostadsproblem i städerna har förvärrat situationen. Fattigdomen på landet borde egentligen utgöra en stark utstötningsmekanism som "pushar" folk ur sektorn. Det jordbruksspecifika pensionssystemet har dock fungerat som en kvarhållande faktor. En negativ bieffekt har varit dålig fungerande marknad för jordbruks-

mark och fastigheter. Eftersom få har velat sluta blir det ont om mark för de som skulle vilja expandera.

Slutsatser och kommentarer

Endast om ett stort antal jordbrukare finner sysselsättning utanför jordbruket, på hel eller deltid, kan de polska böndernas inkomster förbättras. Lösningen på det polska jordbrukets problem måste således sökas utanför näringen. Främst borde detta innebära att åtgärder vidtas för att minska den höga arbetslösheten. Vidare finns det ett starkt behov av åtgärder att utveckla landsbygden på ett sådant sätt att en alternativ sysselsättning främjas. LBU:s förordning, CAP's andra pelare är dock i en alltför hög grad inriktad på jordbrukets problem (Hedman, 2003).

Miljösituationen i Polen

PERINGE GRENNFELT
IVL Svenska Miljöinstitutet AB

Inledning

Min första kontakt med polsk miljö går tillbaka till 1970-talets första hälft. I samband med upptäckterna av långdistanstransport av luftföroreningar genomförde vi vid IVL mätningar av sot och svaveldioxid i några städer i Polen. Mätningarna genomfördes i samarbete med statliga myndigheter i Polen och syftet var att öka förståelsen för transporten av luftföroreningar från Polen till Sverige och vice versa. Ett avtal tecknades mellan den polska regeringen och IVL om jämförande mätningar och prover samlades in och sändes mellan länderna. Mitt kvarstående minne är en samling sotfilter från Gdansk, där filtren var så svårtade att den traditionella reflektansmätningen inte kunde göras. Halterna låg långt utanför skalan och över de halter som då var aktuella för Sverige.

Jag hade också möjlighet att besöka Polen. Vår polska samarbetspartner var väl medveten om föroreningsproblemen och vad som egentligen borde göras men förklarade att det också var ett stort avstånd till handling.

Mina nästa kontakter med Polen kom cirka 10 år senare i samband med ett mer omfattande bilateralt utbyte mellan länderna. En del av detta utbyte skedde genom avtal mellan den polska vetenskapsakademien och de svenska vetenskapsakademierna. Genom detta samarbete kunde bli en omfattande regional övervakning i Polen med en inriktning mot luftföroreningseffekter på ekosystem påbörjas. Framstörde intresset skogen och de skogliga ekosystemen.

Det finns två iakttagelser från denna period som etsat sig kvar i mitt minne. Den ena mer positiv än förväntat, den andra mer negativ. Den positiva bestod i att de katastrofliknande bilder på död skog och förstörda ekosystem som mediabiliden visat inte alls stämde. I mycket begränsade områden kring de stora industrierna i Schlesien och i sydvästligaste Polen kunde man finna allvarliga skador. I övriga delar av Polen var försurningseffekterna i mark och vatten liksom andra ekosystemeffekter betydligt mindre i Polen än i Sverige.

Den andra iakttagelsen var av ett mer chockerande negativt slag. Vi hade inte alls

väntat oss att luften i städerna var så föroreningsbelastad – här hade man fortfarande Londonsmog. Vid flera tillfällen med kraftig inversion var sikten blott några tiotal meter. Samtidigt kunde luften över våra huvuden vara i det närmaste klar. Den kanske värsta situationen upplevde jag vid ett koksverk som tillkom under mellankrigstiden om inte ännu tidigare. I denna osande, luktande och smutsiga miljö låg tvärs över gatan ett bostadsområde där barnen lekte och där varje barn måste ha lidit av föroreningarna. Jag träffade också en kollega som berättade hur de sände sina förskolebarn till hälsohem någon månad varje vinter.

Situationen idag är mycket bättre även om den inte i alla avseenden är bra. Jag skall här ge några korta exempel på situation och trender för miljöfrågor av stort intresse för Sverige och de areella näringarna.

Klimatfrågan

Polens energiförsörjning baseras i hög utsträckning på kol. Mer än 90% av elproduktionen kommer från kol, i första hand några stora kraftverk i koldistriktet. Även i övrigt dominerar kol, såväl för uppvärmning som i industrin. Polen skulle kunna öka användningen av rysk naturgas men det är inte troligt att så kommer att ske. Med den goda tillgången på kol och med flera anläggningar av relativt god standard är det inte sannolikt att energipolitiken kommer att ändras.

Transportsektorn spelar fortfarande en begränsad roll för emissionerna av växthusgaser (cirka 10%). Andelen kan dock förväntas öka dels till följd av den allmänna ekonomiska utvecklingen med allt fler privata bilägare, dels till följd av den ökade handeln genom EU-utvidgningen.

Det är också värt att notera att koldioxidemissionerna från industrisektorn minskat med 13% samtidigt som bruttonationalprodukten ökat med 40%. Polen har också redan idag mer än väl uppfyllt kraven inom Kyoto-protokollet. I realiteten har man liksom Ryssland omfattande tillgång på utsläppsrätter, s k

hot air, vilka eventuellt kan bjudas ut på den internationella marknaden. I klimatsammanhang är det också värt att notera att skogsarealen i Polen ökat under de gångna åren och att arealen förväntas fortsätta att öka så att över 30% av Polens yta kommer att vara skogsbevuxen 2020. För närvarande uppskattas skogsarealen till 28,4%.

Luften

Som väl har framgått av min inledning så är det luftföroreningsfrågorna som tilldragit sig mitt största intresse. Luftföroreningar har också tillsammans med tillförseln av vattenburna föroreningar till Östersjön dominerat det internationella miljöintresset. Polen intog under 1980-talet en avvaktande hållning till åtgärder för att begränsa utsläppen av de gränsöverskridande luftföroreningarna och de undertecknade liksom Storbritannien aldrig det första svavelprotokollet; det som innebar en minskning av svavelutsläppen i Europa med 30% mellan 1980 och 1993. Skälet var nog dels svårigheter att göra de aktuella investeringarna men också till viss del taktiskt, man önskade tidigt få ekonomisk hjälp med de stora investeringar som skulle vara nödvändiga. Det svenska intresset för ett vetenskapligt samarbete med Polen skall naturligtvis ses i detta sammanhang – ett samarbete som tillsammans med politiska påtryckningar skulle bidra till såväl medvetenhet som intresse för åtgärder. I verkligheten klarade Polen av att minska sina utsläpp med 30% mellan 1980 och 1993 men det var snarast som en följd av de politiska förändringarna 1989 – 1990.

Polen har undertecknat senare internationella överenskommelser, såväl det andra svavelprotokollet (1994) som det så kallade Göteborgsprotokollet (1999). I båda ställs betydligt större krav på emissionsbegränsningar än 30% (Tabell 1).

De senaste inventeringarna visar att de polska utsläppen av svaveldioxid minskat med mer än 50% procent sedan slutet av 1980-talet. Stängningen av ett antal olönsam-

Tabell 1. *Emissioner av svaveldioxid, kväveoxider, ammoniak och VOC 1980, 1990 och 2010 enligt Göteborgsprotokollet. Emissionerna är angivna i 1000 ton av respektive ämne (för kväveoxider är emissionerna räknade som kvävedioxid).*

Ämne	1980	1990	Emissions- tak 2010	Emissions- minskning 1990–2010 (%)	Emissioner 2000
Svaveldioxid	4100	3210	1397	56	1511
Kväveoxider	1229	1280	879	31	838
Ammoniak		508	468	8	322
VOC	1036	831	800	4	599

ma industrier inom den tunga sektorn och den generella nedgången i ekonomin har naturligtvis varit en viktig del. En avsevärd minskning i emissionerna, framför allt efter 1995, kan tillskrivas aktiva åtgärder för att begränsa utsläppen och en energipolitik som medfört minskade utsläpp. Utsläppen av svaveldioxid minskade med cirka 20% redan under 1980-talet, främst genom förändringar i industrisektorn men också genom ökad användning av naturgas.

Som framgår av Tabell 1 är dagens emissioner av kväveoxider, ammoniak och flyktiga organiska ämnen lägre än åtagandena enligt Göteborgsprotokollet, för de båda sistnämnda är emissionerna avsevärt lägre. Det finns således i teorin en möjlighet för avsevärda ökningsfrån dagens nivå. Det är dock inte troligt att emissionerna kommer att öka över de värden som rapporterats för 2000. Detta beror främst på att en rad lagstiftningsåtgärder börjat träda i kraft. Inte minst betydelsefulla är de krav som kommer att ställas inom ramen för EU. Inom vissa sektorer kan dock emissionerna förväntas öka. En stor osäkerhet råder bl a hur det polska lantbruket skall utvecklas. En starkare koncentration av animalieproduktionen kan medföra ökade utsläpp av ammoniak.

Emissionerna av svaveldioxid hade mellan 1990 och 2000 minskat med cirka 50%, dvs nästan med den mängd som Göteborgsprotokollet föreskriver. Det finns således goda möjligheter för Polen att klara dessa internationella åtaganden. Ser man till emissionerna av svaveldioxid och ammoniak finner man att

dessa är höga i en internationell jämförelse. Utsläppen av svaveldioxid i Sverige var enligt EMEP år 2000 58 000 ton vilket är blott cirka 4% av Polens som då samtidigt uppgick till 1,5 miljoner ton.

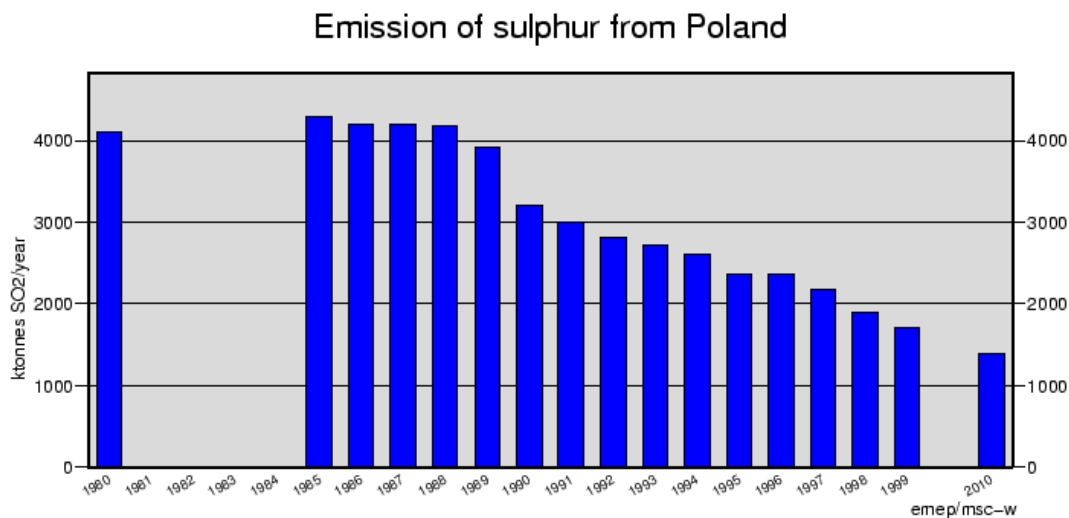
Luftföroreningsituationen i tätorterna

Tätorternas luftkvalitet har också förbättrats. Svaveldioxidhalterna är idag i genomsnitt halverade och sothalterna har också minskat. En utbyggnad av fjärrvärme, en övergång till renare bränslen (renare kol och naturgas) och i viss utsträckning installation av reningsutrustning har minskat föroreningshalterna. I en internationell jämförelse är dock föroreningsituationen otillfredsställande och omfattande åtgärder behövs. För trafiken sker successivt förbättringar till följd av att fordonsparken byts ut och att de gamla förorenande dieselfordonen ersätts med nya moderna fordon med hög rening.

Vattnet

Polen med sina nära 40 miljoner invånare och sitt omfattande jordbruk och sin industri är det enskilda land som bidrar mest till föroreningsbelastningen på Östersjön. Belastningen har dock ändrats under senare år. Nationella sammanställningar visar att belastningen av metaller, t ex bly och kadmium, minskat mycket. Ett kvarstående problem är dock tillförseln av näringsämnen. För dessa ämnen har det enligt den nationella statistiken skett en ökning under 1990-talet. Orsaken

Figur 1. Emissionerna i Polen 1980–1999 samt emissionsmål för 2010 enligt det så kallade Göteborgs-protokollet (Data från EMEP).

till denna ökning är oklar, inte minst med tanke på att användningen av konstgödsel i jordbruket enligt tillgänglig statistik minskat. Bilden är också splittrad eftersom statistik rapporterad till HELCOM tyder på en minskad tillförsel. Denna statistik omfattar dock endast 1985, 1995 och 2000. Tillförseln från Polen är av storleksordningen 200 000 ton kväve per år medan tillförseln från Sverige är cirka 80 000 ton.

Vi vet idag mycket lite om orsaken till den ökade kvävetillförseln. Om man enbart skall gå på användningen av konstgödsel så minskade den enligt polsk statistik mycket i början av 1990-talet och var år 2000 cirka hälften av vad den var 1990. I västra Europa vet vi dock att det är främst animalieproduktionen som är den stora källan till kväveläckage. Jag har dock inga uppgifter över i vilken grad denna förändrats och kan ge ett ökat bidrag. En viss del av orsaken kan kanske tillskrivas en för-

dröjning av kväveläckaget och också förändrade meteorologiska förhållanden. De data som finns indikerar dock en successiv ökning och inte sådana variationer som kan förekomma i nederbörden.

Avloppssituationen i Polen har också förbättrats under senare år och den är idag sannolikt bättre än i vissa delar inom EU. Men mer måste göras. Investeringar i kommunal avloppsrening är en av de mest omfattande åtagandena för Polen vid ett EU-inträde.

Sammanfattning

Vad blir då den sammanfattande bilden av miljöutvecklingen i Polen? Polen är på rätt väg och avsevärda förbättringar har uppnåtts, kanske framför allt för luftföroreningar. Men även för många vattenföroreningar är situationen idag avsevärt bättre än för 10 år

Bättre

Oförändrat eller sämre

*Emissioner av koldioxid totalt
Svavel- och kväveoxider
Tungmetaller
Luftföroreningar i tätorter*

Närsaltsbelastningen på Östersjön

sedan. Tyvärr måste man dock konstatera att tillförseln av närsalter inte minskat under 1990-talet utan snarare ökat. Detta trots att statistiken visar på minskad användning av konstgödsel. Trots förbättringarna återstår mycket arbete och Polen kommer att fortsatt få vidta omfattande åtgärder för att uppfylla de krav som ett eventuellt EU-medlemskap ställer.

Tilläggas bör att det är förvånande svårt att få fram tillförlitliga data över relativa till-

förseln av föroreningar från länderna kring Östersjön. HELCOM har inte några sådana data tillgängliga automatiskt, lika lite som Naturvårdsverket. Med tanke på problemets allvar och den ständigt ökade utbredningen av algbloomning och syrefria bottenar så är bristen på data förbluffande. En ökad öppenhet från länder och konventioner borde vara en självklarhet mer än 10 år efter det att den stora gränslinjen mellan öst och väst försvann i Europa.

Referenser:

The Environmental Protection Inspectorate (2001) *The Main Problems for the Environment in Poland*. An indicator-based Report. Chief Inspectorate for Environmental Protection Warsaw.

The Environmental Protection Inspectorate (1998) *The State of the Environment in Po-*

land. Chief Inspectorate for Environmental Protection Warsaw.

EMEP (2002) Emission data reported to ENECE/EMEP: Quality Assurance and trend analyses. EMEP/MSW Note 1/2002. Norwegian Meteorological Institute, Oslo
EMEP The web page of EMEP www.emep.int.

Det polska jordbruket och dess struktur

GUNNAR ANDRÉ

Agr. lic
Bromma

Inledning

Definitioner är alltid viktigt, för att inte säga det viktigaste, i alla böcker och uppsatser. En avgränsning och samordning av innehållet är också viktigt. Ämnet är omfattande och framställningen måste begränsas till de geografiska, naturgivna, ekonomiska, företagsstrukturella, regionalpolitiska och jordbrukspolitiska förhållandena. Gränsdragningen inom ekonomin går mellan å ena sidan jordbrukssektorn och dess roll i samhällsekonomin och å andra sidan förädling och marknadsföring av livsmedel. Det senare kommer att behandlas i kapitlet om den polska livsmedelsindustrin och dess marknader.

I dagens Polen görs olika ansträngningar att förbättra villkoren för de bosatta på landsbygden. Jag tänker i detta sammanhang särskilt på ekologisk produktion och agroturism. Båda är inne i tiden och behöver viss belysning. Universitet och stiftelser engagerade i landsbygdens frågor har tagit sig an uppgiften att forska om de socio/ekonomiska förhållan-

dena på landsbygden. Det växande intresset visar att det inte bara är fråga om ett av det polska samhällets stora problem utan också en hjärtesak för många polacker.

Framtidsfrågorna inom polskt jordbruk handlar om utbildning, kapital, företagareförmåga och möjligheterna att anpassa sig till relevanta förändringar. I uppsatsen ges några aspekter på forskning och utbildning på jordbrukets område. Av förklarliga skäl kan vi inte heller undgå att kommentera förberedelserna inför ett polskt medlemskap i EU.

Allmänna fakta

Geografi och klimat

Polen ligger centralt i Europa vid Östersjöns södra kust. Landarealen uppgår till 312 683 km², vilket motsvarar 9,7% av de nuvarande 15 EU-ländernas totala yta och ungefär tre fjärdedelar av Sverige.

Sina nuvarande gränser fick Polen 1945 efter andra världskrigets slut. I öster avträdde landet en tredjedel av sin yta till Sovjetunionen och erhöll i stället tyska områden som motsvarade drygt hälften av förlusten. Hela Polen flyttades väster ut och fick därmed en längre kust mot Östersjön.

Polen är till största delen ett lågland. Mer än tre fjärdedelar av landytan ligger lägre än 200 m över havet. Endast 3% ligger mer än 500 m över havet. Terrängformerna i norr präglas av den senaste inlandsisens erosion. I södra Polen är det främst berggrundens egenskaper som varit avgörande för reliefen.

Längs den stora jämna Östersjökusten finns ett bälte med breda sandstränder, dyner och grunda strandsjöar. I Gdanskbukten mynnar landets största flod, Wisla (Weichsel). Norra Polen genomskärs i öst–västlig riktning av ett kuperat moränlandskap, Baltiska landryggen, som markerar var inlandsisens sydgräns länge låg. Här finns många sjöar såsom de Masuriska sjöarna i nordost.

En tredje zon är det centrala låglandet, genomdraget av dalar som formats av smältvattnet från den smältande inlandsisen. I dessa flyter Wisla och dess biflod Bug samt Notec och Warta, bifloder till Odra (Oder) gränsloden i väster till Tyskland. Söder om detta bälte stiger landytan till platåer och äldre bergstråk längs den tjeckiska och slovakiska gränsen. Här finns också kolfyndigheter från karbonperioden.

De bördiga lössjordsområdet Slask (Schlesien) i sydväst avgränsas i söder av bergskedjan Sudeterna. Genom Mähriska porten avskiljs Sudeterna från Karpaterna i sydöst. Till Karpaterna hör massivet Tatra med toppen Rysy (2 499 m.ö.h.). Den förhärskande jordmånen i Polen är podsol av olika slag, men även brunjord förekommer i nordöst och rendzinajordar (terra rossa) på kalkstensberggrund.

Klimatet varierar från ett typiskt europeiskt inlandsklimat med torra somrar och kalla vintrar till ett västeuropeiskt klimat med Atlantiskt inflytande i nordväst. Medeltemperaturen är 17–19°C i juli och 1 till -5°C i januari. Nederbörden är högst i juli–augusti och

uppgår till 450–700 mm per år i låglandet och 1 000–1 200 mm per år i bergen. Temperatur och nederbörd bestämmer längden på vegetationsperioden som i medeltal uppgått till 252 dagar under de senaste 10 åren.

Naturen och landskapet

Kännemärken för det polska landskapet är slätten, skogen och gården. Åkerarealen och skogsmarken utgör nära 90% av landets totala yta varav åker 18,5 milj ha (60%) och skog 8,8 milj ha (28%).

Naturen anses särskilt väl bevarad i de östra och södra regionerna med ett balanserat inslag av jordbruk. Terrängformerna, jord- och klimatförhållandena skapar förutsättningar för en rik mångfald av naturliga habitat och landskapsbilder.

Polen har ett väl utvecklat system för skydd av naturen som täcker 31% av landarealen. 1 251 naturreservat, 23 nationalparker samt 120 landskapsområden som åtnjuter högre former av skydd.

Vegetationen utgörs till största delen av arter med vid utbredning i Europa. Lokalt begränsade arter återfinns i Tatraberget på högt belägen kalkrik mark, bl a fjällvallmo och fjällsippa. I inlandet kring floden Nida förekommer källflöden rika på salt och svavel. På dessa platser växer arter som annars finns vid havskuster t ex blåsäv och glesstarr. På kalkrika marker har bildats stäppartade torrängar med våradonis och tofsäxing.

Skogarna domineras på näringsfattig mark i låglandet av tall, medan gran överväger i bergstrakterna. Lövskogen består i nordöst vanligen av ek, lind och avenbok samt i Karpaterna ofta av bok och ädelgran. På flera håll finns omfattande sumpskogar med bok, ask och klibbal, en frodig undervegetation av starrarter, svarta vinbär och ormbunke.

Djurlivet är påtagligt rikt som en följd av det varierande landskapet av småskaligt jord- och skogsbruk och fortfarande god tillgång på våtmarker. Vit stork och ätlig groda hör till karaktärsarterna. Rik tillgång på rovfåglar bl a örn av olika slag. Ca 90 inhemska däggdjurs-

arter. Speciellt intressanta är områdena Biebrza och Bialowieza i nordöst och Tatra-bergen i söder. Biebrza har Mellaneuropas största intakta våtmarksområde med stora arealer av slätterängar där änder, tärnor, doppingar, hägrar, svart stork med flera andra vadare häckar. Bialowieza hyser ett fåtal visenter (europeisk bison) samt älg, hjort, varg och brunbjörn. I Tatrabergens skogar finns brunbjörn, lo och europeisk vildkatt.

Demografiska förhållanden

Befolkningen uppgick den 31 december 2001 till 38,6 milj vilket motsvarar 10,4% av den totala folkmängden i nuvarande EU-15. Befolkningsstätheten är 124 invånare per km².

Polens befolkning är betydligt mer enhetlig än under tidigare skeden av landets historia. Till följd av emigrationen främst före och under andra världskriget bor omkring 10 milj polacker i väst, därav 6,5 milj i USA.

Närmare 14,8 milj eller 38,3% lever på landsbygden. Som landsbygd definieras allt område utanför städernas administrativa gränser eller 93,5% av landarealen.

Åldersstrukturen på landsbygden kännetecknas av ett betydligt större antal barn under 14 år och äldre över 70 år jämfört med förhållandena i städerna. Den traditionella familjen på landsbygden bor i *flergenerationshushåll*. Hushåll bestående av fem eller flera personer utgör närmare 30% av alla landsbygds-hushåll (12% i städerna). I Polen är den inte arbetsföra befolkningen per 100 personer 61,5 varav 37,5 barn och ungdomar före arbetsför ålder.

Den 1 januari 1999 infördes en ny länsindelning. Den administrativa förvaltningen är organiserad i tre nivåer: län, distrikt och kommuner. Antalet län uppgår till 16, antalet distrikt till 308 och antalet kommuner till 2 489.

Antalet städer är 884 varav 291 har en folkmängd under 5 000 och 19 över 200 000 invånare. På landsbygden finns 56 769 orter varav 42 804 byar och 13 965 settlement eller motsvarande bebyggelse.

Samhällsekonomin och jordbruket

Sedan 1990 har en kontinuerlig nedgång kunnat konstateras i jordbrukets, skogens och jaktens andel av BNP. Det är ett resultat av bristande tillväxt inom jordbruket, medan andra delar av ekonomin har expanderat. Ofördelaktiga prisrelationer har inneburit en real sänkning av produktionsvärdet inom jordbruket. Särskilt drabbad har varit animaliesektorn.

Tabell 1. *Jordbrukets, skogsbrukets och jaktens andel av BNP i Polen 1995–2001, procent.*

1995	6,0
1996	5,5
1997	4,8 (5,5)*
1998	4,1 (4,8)
1999	3,4 (4,0)
2000	3,3 (3,7)
2001	2,9 (3,4)

*Uppgifter från EU-kommissionen i Regular Report 2002.

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office)

I dagsläget skiljer sig inte jordbrukets andel av bruttonationalprodukten särskilt mycket från förhållandena i andra europeiska länder. I Grekland är andelen 7,1% och i Portugal 3,3%.

Enligt beräkningar inom den polska statistiska centralbyrån (GUS) avseende 2001 arbetade 19% av det totala antalet i landet sysselsatta inom jordbruk, skogsbruk och jakt. Därtill kommer undersysselsättningen och den dolda arbetslösheten. Relationen mellan jordbrukets bidrag till BNP och jordbrukets andel av den totala sysselsättningen visar med all tydlighet en låg arbetsproduktivitet i jordbruket och en hög deltidssysselsättning.

Inom EU uppgick i medeltal antalet sysselsatta inom jordbruket till 4,5%, den högsta andelen 17% noterades i Grekland och den lägsta 1,6% i UK.

Struktur och arbetskraft inom jordbruket

Företagsstruktur

Polskt jordbruk består av företag som varierar i organisation och ägarform, bruksform, storlek efter arealinnehav, driftsinriktning, användning (självhushållning eller kommersiell försäljning) och ekonomiskt resultat.

Enligt polsk lagstiftning definieras som jordbruksföretag brukningsenheter med en areal av 1 ha eller mera.

Uppgifterna om företagens struktur insamlas vid jordbruksräkningen. Däremellan görs beräkningar årligen. Den senaste jordbruksräkningen genomfördes i maj-juni 2002. Resultaten är ännu (april 2003) inte tillgängliga. Vi är därför i ett flertal sammanhang hänvisade till 1996 års jordbruksräkning.

Ägarformer

Antalet företag fördelade efter ägarform, andelen åkerareal och genomsnittlig storlek i hektar åker vid 1996 års jordbruksräkning framgår av tabell 2.

I Polen dominerar det privata jordbruket. År 2001 fanns 1 881 600 privata företag med en genomsnittlig storlek av 7,1 ha. Närmare 4 600 företag är statsägda, kooperativa, bolagsägda eller i utländsk ägo. De statsägda, kooperativa och bolagsägda företagen brukar åtskilliga hundra hektar. Ägosplittring är förekommande inom det privata jordbruket.

Tabell 2. *Antal företag och areal åker efter ägarform enligt 1996 års jordbruksräkning.*

Ägarform	Antal företag	Andel av åkerarealen procent	Genomsnittlig företagstorlek ha åker
Privata jordbruk	2 041 380	82,2	7
Föreningsjordbruk	2 467	2,9	203
Utlandsägda jordbruk	100	0,4	729
"Blandat" ägarskap	36	0,3	1 249
Statsägda jordbruk	1 953	7,2	636
– varav förvaldade av Finansdepartementet (AWRSP)	503	4,5	1 550
Samtliga	2 045 936	100	9

Källa: MARD och egen bearbetning.

Fördelning efter storleksgrupper, hektar åker

Den genomsnittliga arealen per företag i Polen är 9 ha mot 19,4 i EU-15. Mindre genomsnittlig gårdsstorlek återfinns i Grekland (6,2 ha) och i Italien (6,7 ha). Medelgården i Portugal (9,4) är ungefär densamma.

Jordbruksföretagens och åkerarealens fördelning efter storleksklasser i hektar åker redovisas i tabell 3.

Tabell 3. *Företagens storlek och arealinnehav fördelat efter storleksklasser 2001, andel i procent.*

Storleksklass	Antal företag Andel procent	Total areal Andel procent
1–2 ha	22,8	15,3
2–5 ha	33,8	24,2
5–10 ha	24,3	16,4
10–15 ha	9,7	39,5
Över 15 ha	9,4	4,6
Totalt	1,9 milj företag	18,5 milj ha

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

Under 1990-talet har gårdsstrukturen visat tendenser till polarisering. Antalet små jordbruk i storleksklasserna 1–3 ha ändrades inte nämnvärt, medan antalet gårdar i mellanklasserna (2–15 ha) minskade överlag. Antalet större gårdar (över 50 ha) ökade snabbt.

Regionalt kan karaktäristiska regelbundenheter iakttagas. I regioner där fram till 1990 privatjordbruket och statsjordbruket samexisterade – företrädesvis i de västra och norra delarna av landet – har gårdsstorlekarna ökat. Familjejordbruket har övertagit mark från statsjordbruket. I andra regioner har den genomsnittliga gårdsstorleken stått stilla, framförallt i de centrala delarna norr och öster om Warszawa, medan den kanske något förvånande minskar söder och sydost om huvudstaden.

Västra och norra delar av Polen tillhörde Tyskland före andra världskriget. Jordbruken i dessa områden uppvisar en tydligare struktur beroende på att – som experterna gör gällande – strukturen inte ”konserverats av traditionerna inom bondesamhället” utan formats av olika jordbruksreformer genom tiderna. I dessa områden har den privata gårdens medelstorlek vuxit snabbt; sålunda i Szczecin län till 17 ha. Antalet småbruk under 5 ha har varit ringa, och huvudsakligen varit lokaliserade kring de stora städerna.

Wielkopolska är en region med en enligt uppgift mycket specifik struktur¹. De flesta gårdarna är antingen verkligt stora eller mycket små. Mellanstorlekarna saknas. Alla ägarformer har förekommit – privata jordbruk, föreningsjordbruk och statsjordbruk. De flesta föreningsjordbruken i Polen kollapsade efter 1956 och de som överlevde fanns – just i Wielkopolska. De hade en i grunden sund ekonomi och accepterades av föreningsmedlemmarna. Verksamheten drevs efter tysk förebild som utvecklats redan under 1800-talet då områdena tillhörde Tyskland.

Centrala Polen har jordbruk av varierande storlek. Variationen har förstärkts genom uppdelning och arvsöverlåtelse inom familjerna bl a i områdena runt regionhuvudstäderna Kielce och Rzeszów.

I Podkarpackie saknas mellanstora och stora jordbruk. Dock har funnits ett antal riktigt stora jordbruk med rötter från förkrigstiden. Övre Schlesien (nuvarande Opolskie och Slaskie län) är ett område med stark industri-

ell inriktning och har den mest splittrade jordbruksstrukturen i landet. En stor del av de på landsbygden bosatta familjerna där har sin försörjning utanför jordbruket som mer är en biinkomst.

Brukningsformer

Antalet företag och areal åker fördelade efter brukningsformen dvs helt ägda, helt arrenderade eller delvis arrenderade har inte analyserats. Tillgänglig statistik är bristfällig men arrenden av privat och statlig mark förekommer. En viss, om än begränsad, inblick i förhållandena kan följande redogörelse kanske ge. Den är en sammanfattning av den verksamhet som den centrala förvaltningsmyndigheten för statlig egendom, Agricultural Property Agency (APA), bedrivit sedan den bildades 1992 – närmaste förebild i Sverige torde vara Kammarkollegiet.

Under efterkrigstiden förvaltade staten inte mindre än 25% av jordbruksmarken. Huvuddelen bestod av statsägda jordbruk. Den statsägda marken, State Treasury Agricultural Property (STAP), stod under förvaltning av finansministeriet. Den 19 oktober 1991 antog Sejmen lagar som syftade till privatisering av jordbruksmarken. För ändamålet beslöts att upprätta en särskild förvaltningsmyndighet Agricultural Property Agency (APA). När APA sattes upp 1992 överfördes i STAP 3,8 milj ha av mark från de statsägda jordbruken. Den genomsnittliga arealen för ett statsjordbruk uppgick vid den tiden till 2 250 ha.

Vid slutet av 2001 tog APA över, i STAP, 4,7 milj ha av vilka 3,8 milj ha kom från de statsägda jordbruken och 0,6 milj från National Land Fund. Dessutom överfördes till STAP annan statlig egendom som lagerhus för spannmål, värmeverk, brännerier, fodermedelsfabriker, torkningsanläggningar för spannmål och grönfoder, slakterier och charkuterianläggningar. APA övertog även butiker, verkstäder, byggnader samt herresäten med parkanläggningar.

APA är självfinansierande. Samtidigt övertog APA skulder motsvarande 1 989 milj PLN vilka sedermera avvecklats. Avyttringen av egendom sker genom anbudsförfarande och vid försäljning eller leasing till priser och räntor på marknadsmässiga villkor.

¹ Rural Poland 2000, s.17.

I samband med omstruktureringen av de f d statsjordbruken och mark tillhörig NLF och andra källor har APA:s regionala kontor bjudit ut sammanlagt 8,4 milj ha till försäljning (viss fast egendom har bjudits ut flera gånger). Från början och fram t o m 2001 har 1,4 milj ha blivit föremål för avslut varav 1,1 milj ha genom försäljning. Omkring 2,5 milj ha är utarrenderat på leasingkontrakt och 0,6 milj ha väntar på slutlig uppgörelse. Närmare hälften av APA:s jordstock består av fullgod mark och kommer att försäljas eller leasas. Mark av låg kvalitet och inte lämplig till jordbruksändamål kommer att skogsplanteras eller användas till byggnation eller rekreation.

Huvuddelen av kontrakten på såld eller leasad mark (98%) har avsett fastigheter om högst 100 ha. Dessa markaffärer har används för att utöka redan befintliga jordbruksföretag. Omsatt i praktiken har dessa affärer inneburit 266 000 olika kontrakt i mark från STAP, i form av försäljning eller leasing, i genomsnitt omfattande 4,4 ha per kontrakt. På jordbruksministeriet vill man understryka den betydelse APA:s aktiviteter har och har haft vid privatiseringen av statlig jordbruksmark. Därutöver har man velat framhålla att den pågående processen att skapa stora brukningsenheter genom både försäljning och leasing **varit separerad från den omnämnda kompletteringen av befintliga brukningsenheter genom tusen och åter tusen kontrakt avseende små arealer**. Rationaliseringsprogrammet syftande till bärkraftig stora jordbruk har resulterat i att det nu i Polen finns flera tusen privata gårdar större än 100 ha som brukar 2,2 milj ha. Programmet omfattar 5 200 avslutade kontrakt med i medeltal 420 ha per kontrakt. Dessa gårdar avses kunna möta utmaningarna när Polen ansluts till EU. Rationaliseringsåtgärderna har varit vanligast i västra och norra Polen där förekomsten av f d statsjordbruk varit stor.

APA genomför vidare ett särskilt settlement-program där färdigbildade jordbruk av mark från STAP utbjuds till försäljning eller leasing. Sammanlagt 203 gårdar med totalt 41 700 ha har tagits fram enligt programmet varav 143 gårdar med totalt 33 000 ha utarrenderats.²

Heltidsjordbruk, deltidjordbruk och självhushållningsenheter

Det har inte varit möjligt att ta del av statistik som belyser graden av specialisering inom jordbruket. Studier av de regionala förhållandena inom landet antyder dock att det marknadsorienterade polska jordbruket är relativt specialiserat.

Däremot finns tillgång till flera källor som behandlar frågan om heltidsjordbruk, deltidjordbruk och självhushållningsenheter. Av landets 1,9 milj gårdar anses mer än 1 milj utgöra självhushållningsjordbruk för brukarens och familjens försörjning. I stora drag producerar 700 000 helt eller delvis för marknaden. Av dessa beräknas 140 000 till 150 000 vara heltidsjordbrukare som kan leva på och utveckla sina företag. Övriga 450 000 till 500 000 befinner sig i en sämre situation. De kan klassificeras som heltidsjordbruk med knappa finansiella resurser, till viss del utvecklingsbara där investeringar och underhåll förekommer. En del kan vara bättre lämpade för sammanslagning till större bärkraftigare enheter. Till denna kategori hör även deltidjordbruk med liknande förutsättningar.

Mer än hälften av landets jordbruk utgörs av jordbruk som kommer att läggas ned eller slås samman när ägaren slutar.³ Uppgiften kan ses som ett inlägg i diskussionen om strukturutvecklingen inom polskt jordbruk de närmaste 10 till 15 åren. Närmare än så vågar jag inte precisera frågan. Även om vi beaktar de speciella förutsättningar som råder i dagens Polen har vi att se fram emot betydande förändringar i det polska jordbrukets struktur på likartat sätt som sker och har skett inom västeuropeiskt jordbruk.

Prisbildningen på åkermark

Ett betydelsefullt instrument vid struktur-rationaliseringen är stödet till unga jordbrukare vid köp av mark i syfte att underlätta ut-

² Ministry of of Agriculture and Rural Development. "Agriculture and Food Economy in Poland in the Context of Integration with the European Union, Warsaw 2002, s. 65–66.

³ Prof. Wojciech Józwiak, Institute of Agriculture and Food Economics, juli 2003.

ökningen av företagen. Detta sker genom förmånliga räntekrediter vid lån. Tjänsterna tillhandahålls av den statliga myndigheten Agricultural Property Agency of the State Treasury vilken på förmånliga villkor säljer ut eller leasar statlig mark.

Tabell 4. *Priset på åkermark och betesmark i privat handel, per ha, 2001.*

Specifikation	Pris per ha		Omräknat i vara, 100 kg	
	PLN	Råg	Svin	
Åker	5 197	123,5	12,2	
God kvalitet (vete, betor)	7 308	173,7	17,2	
Medelmåttig kvalitet (råg, potatis)	5 315	126,3	12,5	
Låg kvalitet (sandig)	2 969	70,6	7,0	
Betesmark				
God kvalitet	4 982	118,4	11,7	
Låg kvalitet	2 713	64,5	6,4	

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office) data-Agriculture in 2001.

Priset på jordbruksmark vid privata transaktioner uppgick 2001 till 5 200 PLN per ha vilket är omkring 400 PLN högre än året dessförinnan.

Markpriserna varierar avsevärt beroende på belägenhet, markens kvalitet och markens lämplighet för olika grödor.

För närvarande behandlas en lag som avser att reglera transaktionerna av mark i syfte att främja en rationell utveckling av fastighetsstrukturen inom jordbruket inkl. även överlåtelse av mark på förmånliga villkor, inte minst till unga utbildade jordbrukare.

Reprivatisering av nationaliserad egendom

Efterkrigseuropas kanske största rättvisefråga handlar om markägandet. Vilka har rätt till marken i före detta Östeuropa? De som drevs från sina egendomar under och strax

efter andra världskriget eller de som fick den beslagtagna jorden till skänks? Hundratusentals tidigare markägare har i årtal försökt få tillbaka det som en gång var deras. I de baltiska länderna kom två skilda principer att utvecklas nämligen dels privatisering genom återlämnande av nationaliserad egendom till de tidigare ägarna eller deras rättsinnehavare, dels privatisering genom försäljning av statliga företag. När det gällt jordbruksföretagen, dvs kollektiv- och statsjordbruken, har marken privatiserats genom restitution inom ramen för ländernas jordreformer efter frigörelsen. Förutom restitution av mark till tidigare ägare eller deras arvingar innefattar jordreformerna i all tre länderna också försäljning av mark, i första hand med syftet att underlätta bildandet och stärkandet av privata jordbruk.⁴ De baltiska länderna har i stort löst sina problem.

I ett inslag av Sveriges Television, SVT 1, med rubriken "Vem äger marken?" den 5 december 2002 tas frågan upp att, därest vissa länder skall passa in i 2000-talets Europeiska Union, står man inför enorma problem. I land efter land finns konfiskerade egendomar som bebos av andra än de ursprungliga ägarna. De administrativa och ekonomiska hindren uppfattas vara i princip oöverstigliga. Bara i Polen skulle kostnaderna för att kompensera eller återlämna egendom, mark och fastigheter, som till följd av krigshändelserna övergavs av sina tidigare ägare, uppgå till 150 miljarder zloty, vilket motsvarar landets årliga statsbudget. Det uppgavs att i Warszawa ägs 95% av all egendom av kommunen och att rättsfall om återlämning av egendom blivit en lång och utdragen rättsprocess.

Med dessa reflexioner har jag endast velat peka på frågan. Tidigare har jag redovisat de principer och den praxis som polska myndigheter tillämpar när statlig egendom inkl jordbruksmark återförs i privat ägo. Reprivatiseringsinstrument av typ Baltikum synes det inte vara frågan om.

En annan och annorlunda fråga är de bestämmelser som förhandlades fram i Polens

⁴ Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift, KSLAT, nr 10 1999. s. 173–186.

anslutningsfördrag till EU om utlänningars rätt att förvärva egendom i landet. Detta kan ske först ett antal år efter det att fördraget trätt i kraft.

Arbetskraften

Antalet invånare på den polska landsbygden uppgår till 14,8 milj. Befolkningen i arbetsför ålder uppskattas till 8,2 milj.

Sedan 2000 har noterats att allt flera invandrat för att bosätta sig permanent på landet. Under hela efterkrigstiden har utvecklingen varit den motsatta – utvandring från landsbygden till staden. Utflyttade som förlorat sina jobb i städerna återvänder. Andra skäl kan vara att man tröttnar på livet i stan eller arbetspendling.⁵

I maj och början av juni 2002 genomfördes en befolknings- och bostadsräkning. Detta skedde sam-

tidigt med den förut omnämnda jordbruksräkningen. Resultaten kommer att publiceras under 2003. Den senaste befolkningsräkningen ägde rum 1995 och senaste jordbruksräkningen 1996.

Antalet arbetande inom jordbruket i Polen är mycket större än inom EU-området. Delvis anges detta bero på skillnader i beräkningen av antalet förvärvsarbetande inom det privata jordbruket. I Polen räknas som förvärvsarbetande inom jordbruket de som är redovisade som företagare och familjemedlemmar (på gårdar med 1 ha och mer) men också de som odlar jordlotter från 0,10 upp till 1 ha.

Enligt beräkningar inom den polska statistiska centralbyrån (GUS) arbetade 2001 omkring 2,7 milj inom jordbruk, skogsbruk och jakt eller 19% av det totala antalet sysselsatta inom landet. På landsbygden i sin helhet arbetade sammanlagt 5,5 milj vilket motsvarade 38,6% av det totala antalet förvärvsarbetande. Uppgifterna skiljer sig lite i olika källor.

Befolkningsperspektivet – Polen

Total befolkning	38,6 milj	
Landsbygdsbefolkning	14,8 milj	38,3% av totalbefolkningen
På landsbygden sysselsatta	5,5 milj	38,6% av totala antalet förvärvsarbetande
Inom jordbruket sysselsatta	2,7 milj	19% av totala antalet förvärvsarbetande

I Polen räknas som förvärvsarbetande företagare och familjemedlemmar på gårdar med 1 ha och mer, men även de som odlar jordlotter från 0,10 ha upp till 1 ha.

Jordbrukets andel av BNP 2,9% (2001); enligt EU-kommissionen 3,4%

Registrerade totala antalet arbetslösa	3,2 milj	eller 18,1%
Därav på landsbygden	1,3 milj	
Deltidsarbetande jordbrukare	70%	

Personer som äger mer än 2 ha mark vid registrering som arbetslös ingår inte i den officiella arbetslöshetsstatistiken.

Ca 1 milj människor inom det privata jordbruket saknar sysselsättning och utgör vad som kallas för den dolda arbetslösheten. Inkluderas dessa dolda arbetslösa beräknas omkring 2,3 milj personer vara arbetslösa på landsbygden.

1 milj saknar arbetslöshetsstöd.

Socialbidrag är huvudsaklig inkomstkälla för 30% av landsbygdsbefolkningen.

⁵ Se närmare Wieslaw Tarkas uppsats om Polens regioner och länsindelning.

Inom EU uppgick i medeltal antalet sysselsatta inom jordbruket till 4,5%; den högsta andelen 17% noterades i Grekland och den lägsta 1,6% i UK; Irland, Spanien, Portugal 10-12%, Ungern, Estland 5-8%.

Även om sysselsättningsnivån generellt sett är hög inom jordbruket kan situationen avvika i vissa regioner (mestadels i den östra delen av landet) på grund av avfolkningen och generationsväxlingen inom näringen.

I slutet av december 2002 fanns på landsbygden 1 341 000 registrerade arbetslösa hos den lokala arbetsmarknadsmyndigheten motsvarande 41,7% av samtliga arbetslösa inom landet. Vid samma tidpunkt fanns i hela landet 3 214 000 personer registrerade som arbetslösa eller 18,1% av den totala arbetsföra befolkningen.

I Polen råder restriktioner för personer som äger mer än 2 ha mark vid registrering som arbetslös. De ingår inte i den officiella arbetslöshetsstatistiken. Det uppskattas att omkring 1 milj personer inom det privata jordbruket saknar sysselsättning och utgör vad som kallas för den dolda arbetslösheten. Inkluderas dessa dolda arbetslösa beräknas omkring 2,3 milj personer vara arbetslösa på den polska landsbygden. Av det totala antalet arbetslösa på landsbygden saknade 1 070 900 personer arbetslöshetsstöd (2001).

Arbetslösheten är inte bara hög på landsbygden utan även inom vissa delar av industrin såsom varven, kolindustrin och stålindustrin där staten som ägare står inför svåra beslut att rationalisera. På landsbygden är arbetslösheten särskilt hög i nordvästra Polen där de gamla statsjordbruken dominerade. Arbetskraften har fått lämna de f d statsjordbruken som ombildats till storjordbruk vilka ofta drivs extensivt utan kreatur. De f d anställda vid statsjordbruken är en utsatt kategori. De vill inte ändra sin livssituation. Man kan säga att de är "övergivna".⁶

I flera sammanhang i denna uppsats och i andra sammanhang i denna bok framhålls att arbetskraften i jordbruket är undersysselsatt, dvs att en dold arbetslöshet råder. Arbetsproduktiviteten är låg vilket till en del förklaras av den ofördelaktiga jordbruksstrukturen. Vissa

nationalekonomer gör gällande att jordbruket fungerar som en arbetslöshetsbuffert eller en socialförsäkring, andra understryker bristen på sysselsättning och inkomster. I Polen synes för närvarande utflyttningen från landsbygden till städerna ha avstannat och vänt, om än i begränsad omfattning, till en invandring. Den sociala och ekonomiska bakgrunden är sannolikt komplicerad.

Staten betalar för närvarande betydande ersättningar i form av pensioner och andra sociala bidrag, men samhällets resurser är begränsade och skall räcka till många ändamål. I den mån den samhällsekonomiska utvecklingen på sikt inte förmår att påskynda strukturutvecklingen inom jordbruket riskerar vi att få uppleva en utdragen strukturprocess som berör generationerna och blir mänskligt att döma mest utmanande för ungdomen.

Det kan förefalla som om strukturomvandlingen inom det polska jordbruket inte riktigt vill ta fart och nå den omfattning som varit fallet inom västerländskt jordbruk. Men som bl a kapitlet om Polens regioner också visar är utvecklingen väldigt olika i olika delar av Polen. I vissa regioner går den samhällsekonomiska utvecklingen snabbare, i andra händer det inte så mycket och i några kan man t o m tala om stagnation. Det är dock viktigt att framhålla det i och för sig självklara att om förändringarna inom jordbruket inte går hand i hand med att sysselsättningsmöjligheter skapas uppstår arbetslöshet eller undersysselsättning inom landsbygden, s k rural unemployment. Det måste därför till åtgärder som löser båda problemen.

Mekaniseringen

Användningen av maskiner och utrustning inom jordbruket har inte förändrats under de senaste åren. Den svåra ekonomiska situationen har inte stimulerat till köp av traktorer, maskiner och utrustning, särskilt av avancerade och dyrare fabrikat.

⁶ Intervju med prof. Jan Górecki, juli 2003.

Tabell 5. *Antal traktorer i jordbruket 1995–2001, tusental.*

Specifikation	1995	2000	2001	
			Samtliga	Privata jordbruk
Totalt	1 319	1 306	1 308	1 260
Genomsnittlig effekt i Kwh	31,2	31,8	31,8	31,6
Ha åker per traktor i medeltal	14	14	14	12

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

Mellan 2000 och 2001 sjönk inköpen av jordbruksmaskiner och redskap med 3–5%. Försäljningen av såmaskiner, slättermaskiner, hövändare, balare och ångmaskiner (coal steamers) ökade. Å andra sidan fortsatte nedgången i försäljningen av traktorer och dyra utrustning.

En viss ökning av importen av nya jordbruksmaskiner av västeuropeisk tillverkning kan noteras. Fastän dessa maskiner ställer sig dyrare finns det även vid en lågkonjunktur köpare bland expanderande familjeföretag, storjordbruk under rekonstruktion och framväxande maskinserviceföretag.

Under 2001 steg priserna på jordbruksmaskiner och utrustning med 8,2%. Prisrelationerna till vete och mjölk var ogynnsamma till skillnad mot priserna till svin och maskiner.

Produktionsförhållandena

Förändringar i jordbruksproduktionen sedan 1990

Polen gick in i 1900-talets sista årtionde med marknadsekonomi och demokratiskt styre som målsättning. I det följande sammanfattas utvecklingen inom vegetabilie- och animalie-sektorerna, sambandet dem emellan samt

hur jordbrukssamhället använt sina produktionsresurser. Polen har fortfarande en stor andel av sin befolkning sysselsatt inom jordbruket och självhushållningen har betydelse som levnadsform av i det polska bondesamhället. I litteraturen beskrivs detta som "Dynamics of total agricultural production".

Under senare år beräknas den värdemässiga relationen mellan produktionen av vegetabilier resp. produktionen av animalier ha förhållit sig som 55 till 45 men med variationer beroende på konjunktur och årsmån.

Den ekonomiska omställningsprocessen har påverkat strukturen inom animalieproduktionen mer än inom vegetabilieproduktionen. Särskilt de fd statsägda jordbruken har lämnat animalieproduktionen bakom sig och koncentrerat på vegetabilieodlingen. Sjunkande realinkomster och borttagna subventioner har reducerat köttkonsumtionen. Svinproduktionen har sluppit undan de värsta följderna av förändringarna i ekonomin men ändock varit utsatt för betydande svängningar i foderpriserna. Fjäderfäproduktionen är inne i en dynamisk epok. Nedgången i köttproduktionen har dämpats och mjölkproduktionen ökar något.

Inom växtodlingen är spannmål den viktigaste produktionsgrenen, därefter följer i ordning efter odlad areal potatis, fodergrödor, sockerbeter, oljeväxter och baljväxter. Självförsörjningsgraden är vanligtvis 90 till 100% utom för oljeväxter och socker där visst exportöverskott varit för handen. Frukt och grönsaker svarar för 3% av åkerarealen men 10,4% av produktionsvärdet. Fruktsektorn är en betydande exportvinnare.

Efter två år av oavbruten nedgång kunde under 2001 en ökning noteras för både vegetabilier och animalier. Utvecklingen sedan 1990 belyses i tabell 8.

Den kommersiella produktionens andel har legat kring 60% under de senaste tre åren. I det småskaliga polska jordbruket används olika produkter inom växtodlingen som insatsvaror (foder, utsäde) medan animalierna används för direkt konsumtion i hushållet för att hålla tillbaka levnadskostnaderna (mjölk, ägg, kött).

Detta får till följd att växtodlingens andel i jordbruksproduktionen är större (52%), medan animalierna dominerar i avsaluproduktionen (63%).

Inom växtodlingen beräknas värdet av produkter till avsalu uppgå till 42% av totala värdet. Motsvarande tal för spannmål uppskattas till 36%, för potatis till 22%, för grönsaker till 64%, för frukt till 85%, för industriella grödor till 95%

Den marknadsorienterade produktionen är högre för animalierna än för vegetabilier, eller närmare 79%. Omkring 30% av mjölkproduktionen och äggproduktionen konsumeras direkt på gården.

Under 2002 minskade enligt preliminära rapporter produktionen inom jordbruket och priserna sjönk.

Arealanvändningen

År 2001 uppgick jordbruksmarken i Polen till 18,5 milj ha vilket motsvarade 59,2% av den totala landarealen. I jämförelse med 2000 minskade arealen med 32 500 ha. Den utnyttjade jordbruksmarken anges till 18,4 milj ha av vilken nära 17 milj ha i den privata sektorn.

Arealen jordbruksmark i Polen motsvarar 13,5% av nuvarande EUs totala jordbruksareal. Större jordbruksarealer återfinns endast i Frankrike och Spanien.

Tre fjärdedelar av jordbruksmarken utgörs av åker, knappt en fjärdedel av betesmark och 1,5% av trädgård.

Tabell 6. *Arealen av olika ägoslag i Polen, andel i procent.*

Åker	76,4%
Trädgård	1,5%
Äng	14,1%
Beten	8,0%

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

År 2001 utgjorde nyodlad mark 36,2% av den totala jordbruksmarken. År 2000 uppgick den bevätnade arealen till 99 100 ha och antalet företag som använde sig av konstbevattning till 821. Den vanligaste källan vid konstbevattning är grundvatten. Den största andelen konstbevattnad areal återfinns i Wielkopolskie, Mazowieckie och Lubelskie län.

Typen av jordbruk bestäms i hög grad av faktorer som terräng, klimat och jordförhållandena. Åkerjorden indelas i kvalitetsklasser och kvalitetsgrupper. Mark av medelmåttig och låg kvalitet dominerar. Inte mindre än en tredjedel av åkermarken består av jordar av låg eller mycket låg kvalitet, vilket framgår av tabell 7.

Bördigheten är fyra gånger lägre än inom EU i genomsnitt. Detta är inte bara en konsekvens av jordarnas kvalitet och klimatet utan också en följd av lägre användning av handelsgödsel.

En sannolik hypotes är att icke brukad åker sällan kommer under plog igen. Detta är ett förhållande som kunnat observeras exempelvis i Baltikum. Alternativet är skogsplantering om de ekonomiska förutsättningarna tillåter.

Tabell 8. *Dynamiken i den totala jordbruksproduktionen i Polen 1990–2001.*

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2001	
	Föregående år=100							1990=100	1995=100
Total jordbruksproduktion	110,7	100,7	99,8	105,9	94,8	94,4	105,7	92,7	100,6
Växtodling	112,2	101,7	95,8	109,2	91,3	94,2	108,6	89,6	99,4
Animalier	108,7	99,2	105,4	102,2	99,1	94,7	102,5	94,2	102,8
Kommersiell produktion	109,3	105,4	101,2	105,3	101,0	96,0	102,6	98,6	111,8

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

Tabell 7. *Polska åkerjordens kvalitet, fördelad i klasser och grupper.*

Kvalitetsklasser	
Klass I	0,4%
Klass II	2,9%
Klass III	22,7%
Klass IV	39,9%
Klass V	22,7%
Klass VI	11,4%
Kvalitetsgrupper	
Mycket bra och bra jordar a)	11,5%
Medelmåttiga jordar	54,5%
Jordar av låg eller mycket låg kvalitet b)	34,1%

a) åker och trädgård inom kvalitetsklasserna I, II och III samt äng och kulturbeten i klasserna I och II.
b) åker inom inom klasserna V och VI.

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

Enligt professor Wojciech Józwiak, Institute of Agriculture and Food Economics, finns planer på att plantera 4 milj ha av mindre känslig jordbruksmark med skog. Fullföljes programmet blir vart 3:e hektar i landet skog, vilket kommer att inverka på landskapsbilden.

I EU:s SAPARD program för Polen anges att den statliga skogspolitiken syftar till att öka skogsarealen till 30% av den totala landarea-

len år 2020. Där talas om att programmet skall säkra en skogsplantering (afforestation) av 700 000 ha på 20 år. Planteringen skall ske med 8 000 ha per år i statlig regi och en motsvarande areal på privatägd mark. Skogsplantering på privat mark hämmas av bristen på kapital.

Växtnäringsämnen och bekämpningsmedel

Användningen av mineraliska och kemiska medel är låg i Polen. Under skördeåret 2001 ökade användningen av NPK till 90,8 kg per ha mot 85,8 kg föregående år trots kraftiga prisökningar på handelsgödselmedel och ogynnsamma prisrelationer i förhållande till spannmål. Under 2002 föll användningen till 88,5 kg. Fördelaktiga driftslån med räntestöd från statsbudgeten har ökat inköpen av handelsgödsel.

Användningen av handelsgödsel skiljer sig stort beroende på region från 52,1 kg per ha åker i Podkarpackie län till 132 kg i Opolskie län resp. Pomorskie län.

Trots den höga frekvensen av sura jordar i Polen är användningen av kalkningsmedel

Arealperspektivet – Polen

Landareal	312 683 km ²	
Landsbygdsareal	93% av landarealen	
Jordbruksareal	18,5 milj ha	59% av landarealen
Ägoslag		
Åker	14,1 milj ha	76,4% av jordbruksarealen
Trädgård	0,3 milj ha	1,5% d:o
Äng	2,6 milj ha	14,1% d:o
Betan	1,5 milj ha	8,0% d:o
Ägarform		
Privatägt	92,3% av jordbruksarealen	
Offentlig sektor	7,7% av jordbruksarealen	
Brukningensform	Uppgifter saknas	Helt ägda, helt eller delvis arrende
Genomsnittlig företagsstorlek	9 ha	
Skogsbruksareal	8,9 milj ha	28% av landarealen Ungefär 1/4 av landsbygden
Naturskyddade områden	31% av landarealen	

låg. Trenden har varit fallande. Under 2001 användes 94,2 kg CaO vilket var 1% lägre än året dessförinnan. Under 2002 steg användningen till 98,4 kg.

Tabell 9. *Förbrukningen av handelsgödsel och kalk i Polen 1994–2002.*

NPK – användning 2001

Kväve N	55,4%
Fosfor P2O5	19,7%
Kalium K2O	24,9%

<i>Kalkningsmedel</i>		<i>Handelsgödsel NPK</i>	
<i>kg per ha</i>		<i>kg per ha</i>	
1994/95	131,9	1994/95	79,7
1995/96	124,4	1995/96	84,5
1996/97	139	1996/97	88,3
1997/98	130,6	1997/98	89,6
1998/99	104,2	1998/99	87,4
1999/00	95,1	1999/00	85,8
2000/01	94,2	2000/01	90,8
2001/02	98,4	2001/02	88,5

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

Användningen av bekämpningsmedel mot insekter, växtsjukdomar och ogräs är flera gånger lägre än inom EU. Under 2001 användes 0,62 kg verksamt substans per ha åker och trädgård eller samma mängd året innan. De största ökningarna var medel för att förhindra liggsäd (15,2%) samt mot växtsjukdomar (15,8%). Bekämpningsmedelsanvändningen mot Coloradoskalbaggen i potatisodlingen sjönk med nära 12% och medlen mot ogräs i betodlingen med 2,8%.

Växtodlingen

Den besådda arealen uppgick 2001 till 12 386 000 ha. Inriktningen på växtodlingen ändras sakta. Sedan 1990 har andelen spannmålsgrödor ökat, andelen grönsaker ändrats endast marginellt, medan potatis, sockerbetor, baljväxter till trindsäd samt fibergrödor minskat (tabell 10).

Tabell 10. *Växtodlingsgrödor 1990 och 2001, andel i procent.*

	<i>1990</i>	<i>2001</i>
Spannmål	59,9	71,2
Baljväxter till trindsäd	2,2	0,9
Potatis	12,9	9,6
Sockerbetor	3,1	2,6
Oljeväxter	3,7	3,7
Fodergrödor	14,1	7,3
Fältmässig grönsaksodling	1,8	1,9
Andra	2,3	2,8

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

Klimatet i Polen medför ofta instabila väderleksförhållanden. Torka och översvämningarna försakade betydande skördebortfall 1997 och 2001 till stora kostnader för det polska samhället. Hektarskördarna förblir låga på grund av den okänliga väderleken och den låga användningen av växtnäring. Rådande småskaliga struktur inom det polska jordbruket hämmar en allmän produktivitetstillväxt.

Arealerna, hektarskördarna och den totala produktionen för viktigare grödor 1991–2001 framgår av tabell 11.

Enligt preliminära rapporter minskade under 2002 produktionen av råg, blandsäd, potatis, raps och fältodlade grönsaker och frukt. Å andra sidan ökade produktionen av havre och rågvete kraftigt. Viss ökning observerades också för sockerbetor och korn. De lägre skördarna berodde på mindre odlade arealer med undantag för råg och potatis där hektaravkastningen sjönk.

Spannmål är den viktigaste grödan för human konsumtion och foder. Trots en hög andel av spannmål och Polens ledande position som producent av råg (3:e platsen i världen och Europa), vad gäller vete (15:e resp. 6:e plats) och korn (13:e resp. 8:e plats) är handelsbalansen för spannmål negativ. På längre sikt förväntas produktionen överstiga behovet.

Potatis odlas som mat- och foderpotatis samt i viss utsträckning för tillverkning av potatisstärkelse. Polens intar 2:a platsen som potatisodlande nation i Europa och 4:e platsen i Världen. Potatisodlingen har ett starkt

Tabell 11. *Odlingen av viktigare grödor i Polen 1991–2001, areal, hektarskörd och total produktion.*

Odlingsgröda	1991–1996*	1997	1998	1999	2000	2001
Spannmål, totalt						
Areal 1 000 ha	8 629	8 990	8 844	8 701	8 814	8 820
Skörd dt/ha	28,4	28,5	30,7	29,6	25,3	30,6
Produktion 1 000 ton	24 535	25 400	27 159	27 750	22 341	26 960
Vete						
Areal 1 000 ha	2 454	2 555	2 631	2 583	2 635	2 627
Skörd dt/ha	36,3	32,1	36,2	35,0	32,3	35,3
Produktion 1 000 ton	8 409	8 193	9 537	9 051	8 502	9 283
Råg						
Areal 1 000 ha	2 350	2 298	2 291	2 242	2 130	2 002
Skörd dt/ha	23,3	23,1	24,7	23,1	18,8	24,3
Produktion 1 000 ton	5 473	5 299	5 663	5 181	4 003	4 864
Korn						
Areal 1 000 ha	1 133	1 242	1 138	1 197	1 096	1 071
Skörd dt/ha	29,5	31,1	31,7	30,7	25,4	31,1
Produktion 1 000 ton	3 348	3 866	3 612	3 401	2 783	3 330
Havre						
Areal 1 000 ha	634	626	561	572	566	531
Skörd dt/ha	24,1	26,1	26,0	25,3	18,9	24,6
Produktion 1 000 ton	1 542	1 630	1 460	1 446	1 070	1 305
Rågvete						
Areal 1 000 ha	673	630	636	660	695	828
Skörd dt/ha	30,3	29,2	32,4	31,8	27,3	32,2
Produktion 1 000 ton	2 039	1 841	2 058	2 097	1 901	2 698
Potatis						
Areal 1 000 ha	1 581	1 306	1 295	1 268	1 250	1 194
Skörd dt/ha	182	159	200	157	194	162
Produktion 1 000 ton	27 273	20 776	25 949	19 927	24 232	19 379
Raps						
Areal 1 000 ha	362	317	466	545	437	443
Skörd dt/ha	18,2	18,7	23,6	20,8	21,9	24,0
Produktion 1 000 ton	677	595	1 099	1 132	958	1 064
Sockerbetor						
Areal 1 000 ha	418	419	400	372	333	318
Skörd dt/ha	361	379	379	338	394	358
Produktion 1 000 ton	15 230	15 886	15 171	12 564	13 134	11 364

* Årligt medeltal

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

fofäste i södra Polen. I bland brukar framhållas att potatisarealen är av ungefär samma storlek som i hela nuvarande EU och att Polen skulle bli en betydande aktör på marknaden efter en anslutning till EU. Detta är dock långt ifrån säkert. Hektarskördarna är låga

och, som nämnts, odlas potatis i första hand för lokalt behov. Förutsättningarna för en effektiv odling är sannolikt inte större i Polen än i andra delar av EU.

I fråga om sockerbetsodlingen ligger Polen arealmässigt nära de två största odlingslän-

derna i EU, Frankrike och Tyskland, men hektarskördarna är lägre. Mekaniseringsgraden inom odlingen är dessutom låg. Sockerbetor är en arbetsintensiv cash-gröda i det mindre jordbruket. Inom storjordbruket drivs sockerbetsodlingen under rationella driftsförhållanden. Socker är en "het gröda" i den internationella debatten om frihandel och utvecklingsländernas möjligheter till bättre villkor. Betsocker ställs mot rörsocker när kraven växer på EU att avveckla sina skyddsmekanismer inom CAP.

I det förslag som lades fram av EU-kommissionen har kandidatländerna tilldelats en A- och B-kvot på sammanlagt 2,9 milj ton varav Polen 1 665 000 ton. Produktionsåren 1997/98–2001/01 låg sockerproduktionen på 2 050 000 ton. Skörden 2001/02 beräknas ha gett 1 540 000 ton och skörden 2002/03 har prognosticerats till 1,6–1,75 milj ton. Den inhemska konsumtionen beräknas till 1,6 milj ton. Tidigare har Polen varit nettoexportör av socker (ca 325 000 ton). Sockerbetor förädlas i 76 sockerbruk i behov av omfattande modernisering och rationalisering. Den polska sockerindustrin arbetar under svåra ekonomiska villkor.

Polen begär en högre kvot än vad kommissionen föreslår, 1 866 000 ton.

Rapsodlingen har expanderat under 90-talet. Årsskörden uppgår till ca 1 milj ton. Odlingen är känslig för hårda vintrar och världsmarknadspriserna för raps, solrosfrö och sojabönor. Huvuddelen av rapsskörden processas i oljeraffinaderier och återstoden exporteras i form av frö. Ändock bör raps betraktas som en framtidsgröda i Polen.

Majs till ensilage för utfodring i mjölkproduktionen har minskat kraftigt sedan nedläggningen av animalieproduktionen inom storjordbruket. Odling av majs till spannmål är känslig för klimatväxlingarna. Sedan 1995 har arealen för majs till spannmål nästan fördubblats och skörden per ha ökat med 24%. År 2001 uppgick odlingen till 404 000 ha och skörden till 1 363 000 ton vilket ligger i nivå med behovet inom landet.

Trädgårdsodlingen

Med trädgårdsodling avses odling av köksväxter, blommor, krukväxter, frukt, bär och plantskolealster som bedrivs i växthus och på friland. I de polska källor finns vissa uppgifter om odling i växthus. Den redovisade statistiken avser dock huvudsakligen odling på friland.

Polen är en betydande producent av grönsaker, frukt och bär. Närmare hälften av frukt- och bärskörden förädlas genom frysning, konservering och framställning av juicer och juicekoncentrat. Köksväxterna eller grönsakerna konsumeras huvudsakligen som färska. Sett i ett internationellt perspektiv tillhör Polen medelklassen av trädgårdsproducerande länder i Europa. Odlingens omfattning framgår av följande tabell 12.

Mer än 97% av skörden av trädgårdsprodukter äger rum på privata jordbruk och trädgårdsföretag. Odlingarna är mestadels lokaliserade runt större städer, inte minst Warszawa. Skördarna kan variera mycket år från år beroende på årsmånen.

Odlingen av grönsaker under glas beräknas under 2001 ha uppgått till 380 000 ton, en ökning med 3% jämfört med föregående år.

Av färska grönsaker exporterades 327 000 ton år 2001. Exporten av förädlade grönsaker uppgick till 412 000 ton. Detta motsvarar brutto minst 15% av den totala skörden.

Andelen förädlade grönsaker är låg, enligt uppgift omkring 5% av den totala skörden. Anledningen uppges vara en tidigare modern processindustri som saknat finansiella möjligheter att investera i ny teknologi. Den strukturella krisen gäller gamla statsföretag och kooperativer vilket skapat oro bland odlarna. Privata och utländska alternativ sökes med säkrare och bättre betalningsförmåga. Grönsaksodlingen är en framtidsbransch.

Även i fråga om frukt- och bärindustrin har framkommit kritik. Skördetiden för bär är kort. Bären hämtas av uppköparna som betalar efter 6 veckor i efterskott. Odlaren har begränsade affärsalternativ och får i praktiken bära riskerna och kostnaderna på marknaden. Nya moderna lantbrukskooperativ är

Tabell 12. *Odlingen av olika trädgårdsväxter på friland i Polen 1991–2001.*

Växstlag	Areal 1000 hektar				Skörd 1000 ton			
	1991–1996*	1999	2000	2001	1991–1996*	1999	2000	2001
Köksväxter								
Vitkål	51,4	51,0	47,4	46,3	348	396	361	369
Blomkål	12,7	12,9	13,1	13,0	189	175	189	193
Lök	33,5	34,4	35,7	34,0	651	688	720	659
Morötter	31,3	32,7	34,5	33,1	802	907	947	922
Rödbetor	22,2	20,7	21,1	19,7	513	486	504	466
Gurka	33,2	26,8	27,2	26,6	401	385	356	340
Tomater	26,4	21,6	21,0	19,5	315	333	312	274
Övriga köksväxter ¹⁾	49,5	45,1	46,6	47,8	585	516	534	574
Summa köksväxter	257	242	250	242	5 239	2 250	5 889	5 575
Frukt**								
Frukt								
Äpple	48 950	69 645	65 539	78 432	1 704	1 604	1 450	2 432
Päron	5 161	5 713	5 782	6 006	59	67	82	77
Plommon	9 668	10 558	10 458	11 015	98	91	107	132
Sura körsbär	13 209	15 735	15 449	16 471	136	145	140	180
Söta körsbär	2 590	3 098	3 219	3 355	32	35	39	45
Övrig frukt ²⁾	1 806	2 532	2 617	2 658	12	17	20	22
Summa frukt					2 042	1 958	1 837	2 890
Bär***								
Jordgubbar	56,5	58,3	62,0	65,6	193	178	171	242
Hallon	11,6	12,6	12,6	12,9	34	43	40	45
Vinbär	80 305	73 623	75 015	76 336	187	154	147	175
Krusbär	12 783	10 801	11 132	10 838	43	32	29	30
Övriga bär ³⁾	3 296	5 315	6 011	7 712	12	18	23	32
Summa bär					468	429	409	523

* Årligt medeltal.

** Antal träd 1000 stycken.

*** För hallon, vinbär, krusbär och övriga bär antal buskar 1000 stycken.

¹⁾ Avser persilja, purjolök, rotselleri, rädisa, sallad, rabarber, pepparrot, sparris, dill och andra.

²⁾ Avser persika, aprikos och valnöt.

³⁾ Avser aronia, blåbär och andra.

Källa: MARD, GUS (Central Statistical Office) och egen bearbetning.

önskvärda och nödvändiga.⁷ Även frukt och bärödlingen har en framtid.⁸

Frukt- och bärproduktionen i Polen är starkt regionaliserad. Särskilt gäller detta träd bärande arter. Hög avkastande fruktträdgårdar återfinns bl a i Grójec-distriktet i Mazowieckie län.

2001 års skörd av frukt och bär beräknas till 3 400 000 ton och var 52,7% större än under föregående år. Av skörden exporterades 351 000 ton i färskt och fruset vilket var 12% mer än under 2000. Exporten av konserverade bär och frukt uppgick till 503 000 ton en ökning med 22% i förhållande till 2000.

⁷ Górecki och Jasiorowski 2002.

⁸ Torbjörn Sandberg. Den polska livsmedelsindustrin och dess framtida marknader, s. 87.

Exporten av frukt och beredda produkter domineras av djupfrysta produkter såsom jordgubbar (merparten) och surkörsbär samt äpplejuice. Importen av citrusfrukter, bananer, druvor och andra frukter översteg 860 000 ton, ungefär som under 2000.

Animalieproduktionen

Animalieproduktionen i Polen kännetecknas av småskalighet och låg intensitet. Köttproduktionen, mjölkproduktionen och fårskötsel baseras i huvudsak på foder från egna gårdarna inkl. permanenta beten. Industriellt tillverkade foderblandningar och koncentrat förekommer inom svin- och fjäderfäproduktionen.

Naturliga ängs- och betesmarker svarar för 22% av den totala betesmarken (grassland). Inom EU-15 i genomsnitt är denna andel högre men lägre i Sverige, Danmark och Finland.

Som beskrivs i ett följande avsnitt varierar kreaturstätheten i olika delar av Polen. Det totala behovet av betesmarker minskar i och med att nötkreaturen blir färre eller att en del av djuren blir installerade året om. Betesgången överförs i stor utsträckning från naturliga ängs- och betesmarker till mer högväskastande marker som kultiverade betesmark och anlagda betesvallar på åkermark. Detta får också konsekvenser för landskapsbilden och för växter och djur som har sin livsmiljö i ängs- och betesmarkerna.

Enligt undersökningar inom Polska Statistiska Centralbyrån (GUS) uppföddes år 2000 husdjur av olika slag på omkring 80% av jordbruken i landet men endast en mindre del av dessa var inriktade på kommersiell produktion.

Av de ca 1,1 milj gårdar (66% av alla) som födde upp nötboskap hade endast 13% mer än 10 djur och färre än 4% mer än 10 mjölkkor. Det fanns 18 000 gårdar med får av vilka 35% hade 10 eller fler djur. Svinuppfödning förekom vid 850 000 gårdar (46% av alla), men endast 9% hade mer än 50 svin.

Djurhållningen på de statsägda jordbruken har minskat kraftigt vilket innebär att den privata sektorns djurinnehav andelsmässigt vuxit. Där fanns 2001 omkring 95% av alla kor och omkring 90% av alla svin och får samt slaktkycklingsbeståndet, s k broiler.

I avsnittet om jordbruksproduktionens utveckling har pekats på några av de tendenser som varit utmärkande för utvecklingen inom animalieproduktionen under 90-talet. Särskilt iögonenfallande är nedgången i nötboskapsbeståndet och fårstammen beroende på en negativ marknadsutveckling för ull, kött och mjölk och försämrade lönsamhetsrelationer mellan vegetabilier och animalier.

Antalet djur, särskilt svinen, varierar mellan åren vilket sammanhänger med tillgången på foder och lönsamheten.

För närvarande sker en koncentration av produktionen till kommersiellt inriktade gårdar, och särskilt gäller detta mjölkproduktio-

Tabell 13. Antalet djur i juni 1990–2001, tusental.

	1990	1998	1999	2000	2001
Nötboskap	10 049	6 955	6 555	6 083	5 734
därav kor	4 919	3 542	3 418	3 098	3 005
Svin ¹⁾	19 469	19 168	18 358	17 1220	17 106
därav suggor	1 837	1 929	1 771	1 577	1 625
Får	4 159	453	392	362	343
därav tackor	2 564	284	247	223	224

¹⁾ svin i juli

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

nen. Högre kvalitets- och leveranskrav från mejerierna och behovet av att installera modern och kostnadskrävande utrustning för mjölkens kylning och tankförvaring på gården begränsar antalet presumtiva mejerileverantörer. Detta innebär i sin tur behov av bättre utfodringsmetoder och djurmateriäl i kobesättningarna; det senare genom användning av sperma från högt avkastande djurraser (Friesian-Holstein). Som en följd härav stiger avkastningen per ko. I Polen är den svartvita rasen ledande.

En enkel regel säger att gårdar med 3–9 kor svarar för hälften av mjölkproduktionen, gårdar med 1–2 kor för en fjärdedel och att den återstående fjärdedelen produceras vid gårdar med mer än 9 kor. Det är inom denna sista fjärdedel som en organisk tillväxt av produktionen kan förväntas. Självfallet begränsar nuvarande strukturförhållanden möjligheterna till rationalisering inom produktionen och anpassning till kvalitetsreglerna inom EU.

Mjölkproduktion bedrivs i hela Polen, men det är endast i vissa delar av landet som leveranser av betydelse sker till mejeri såsom i den nordöstra delen och i de centrala delarna av västra Polen. Mjölkproduktionen är även betydande i den sydöstra delen men förhållandevis lite levereras till mejerierna. Man uppskattar att 65% av mjölkproduktionen vägs in vid mejeri, en andel som stämmer väl överens med förhållandena i andra central- och östeuropeiska länder. Uppgifterna om antalet mjölkleverantörer till mejeri varierar från 500 000 till 800 000 (Veterinärinspektora-tet resp. 1996 års jordbruksräkning). Koncentrationen av boskaps- och svinuppfödningen varierar i Polen vilket framgår av tabell 14.

Polen har i generationer varit varit en viktig svinproducent. Vad beträffar antalet svin ligger Polen på 3:e plats i Europa och på 9:e i världen.

Fårskötsel i Polen befinner sig på tillbakagång. Inhemsk marknaden för ull minskade drastiskt. Fårstammen utgör i dag knappt 8% av antalet djur 1990. Man kan tala om ett ras. Det finns fyra fårraser i landet: Merino, Polsk lågland, Polsk långullig och Polsk mixed-cover.

För hästar finns endast summariska upp-

Tabell 14. *Antal nötkreatur och svin per 100 ha åker 2001, länsvis.*

Län	Nötkreatur per 100 ha	Svin per 100 ha
Zachodnio-Pomorskie	10,8	53,2
Wielkopolskie	38,3	241,7
Warminsko-Mazurskie	28,4	66,6
Swietokrzyskie	32,5	51,0
Slaskie	27,8	57,3
Pomorskie	22,1	109,0
Podlaskie	52,1	77,8
Podkarpackie	23,1	32,7
Oploskie	23,3	129,1
Mazowieckie	35,2	72,2
Malopolskie	35,4	52,1
Lódzkie	38,6	101,0
Lubuskie	11,9	45,3
Lubelskie	27,4	78,2
Kujawsko-Pomorskie	34,3	187,2
Dolnoslaskie	12,0	47,2
Hela landet	29,9	95,1

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

gifter. Polen är traditionellt ett hästland, där hästen används som dragare i jordbruket. Hästbeståndet är minst en halv miljon.

Fjäderfäproduktionen ökar markant. År 2001 hade produktionen fördubblats jämfört med situationen 1990. Tack vare den goda tillgången har konsumtionen av fjäderfäkött och andra fjäderfäprodukter också fördubblats, exporten av fjäderfäkött ökat kraftigt och därmed bidragit till en positiv handelsbalans. Även produktionen av kalkoner ökar. Kalkonerna utgjorde 22% av det totala fågelbeståndet. För närvarande beräknas nära 95% av fjäderfäproduktionen vara lokaliserad till stora företag. Produktionen vid de små jordbruken är obetydlig kommersiellt sett.

I fråga om köttproduktionens storlek placerade sig Polen 2000 på 16:e plats i världen och på 7:e i Europa; när det gäller mjölkproduktionen var placeringen 10:e resp. 6:e plats och i fråga om äggproduktion 21:a resp. 9:e plats.

Antalet slaktade djur var 2001 ungefär detsamma som under föregående år med en mindre nedgång av nötboskap och svin och en ökning av antalet fjäderfä för slakt.

Mjölkvastningen per ko steg från 3 668 till 3 828 liter mellan 2000 och 2001. Avkastningen under 1990 har beräknats till 3 151 kg. Antalet värpta ägg per höna och år beräknas ha ökat till 187 år 2001 mot 182 år 2000. Produktionen av viktiga animalier 1990–2001 framgår av tabell 15.

Preliminära uppgifter för 2002 visar att produktionen av kött, totalt i levande vikt, stigit till 4 404 tusen ton och var 7,4% högre än under 2001, medan mjölkproduktionen uppgick till 11 434 milj liter eller 1% lägre än året innan. Avkastningen per ko fortsätter att öka.

Ekologiskt produktion

Produktionen av livsmedel med ekologiska metoder – i ren säker miljö, fritt från antibiotika, växthormoner eller genetiskt modifierade organismer har blivit ett betydelsefullt inslag i jordbruksproduktionen. Intresset för och efterfrågan på organiska livsmedel växer även i Polen uppger jordbruksministeriet.

Vid produktionen av livsmedel genom organiska metoder möter jordbrukaren många krav utgående från lagstiftningen i Västeuropa. Produktionen är arbetsintensiv och effektiviteten är lägre än vid produktion enligt konventionella metoder. Större kostnader och mera insatser av arbetskraft är nödvändigt för att skydda odlingarna mot skadegörare och sjukdomar. Därför är priserna på ekolo-

giska livsmedel högre än för konventionellt odlade. Av det skälet subventioneras ekologisk produktion av polska staten.

Ekologisk produktion i jordbruket inom EU sker i enlighet med bestämmelserna i Council Regulations 2092/91. I Polen är dessa bestämmelser fastställda i lagen om ekologiskt jordbruk av den 16 mars 2001 (Dz.U. [Official Journal] no. 38, item 452 of 2 May 2001), vilken trädde i kraft den 3 november 2001.

Jordbrukare som bedriver ekologisk produktion är anslutna till två organisationer *EKOLAND* och *Association of Ecological Farmers LUB-EKO*.

Produktionen av ekologiska livsmedel regleras genom statligt utfärdade bestämmelser om inspektion och certifiering. Verksamheten står under överinseende av jordbruksministeriet, *Ministry of Agriculture and Development (MARD)*, och Inspektionen för inköp och förädling av jordbruksprodukter, *General Inspectorate for Purchase and Processing of Agricultural Products (GISiPAR)*. Den senare fungerar som tillsynsmyndighet. Instanser som har rätt att utfärda certifikat är ackrediterade vid Polish Centre of Accreditation enligt anvisningar i PN/EN 45011. Varje producent som odlar ekologiskt inspekteras en gång om året av den av jordbruksministeriet auktoriserade certifikatsutfärdaren. Certifikatet gäller för 12 månader.

Den förste av jordbruksministeriet auktoriserade certifikatsutfärdaren (2002), och som

Tabell 15. *Produktionen av viktigare animalier i Polen 1990 och 1998–2001.*

Produktion		1990	1998	1999	2000	2001
Kött, totalt i levande vikt	1 000 ton	4 439	4 307	4 356	4 112	4 107
varav						
– svinkött	1 000 ton	2 341	2 601	2 671	2 501	2 419
– nötkött	1 000 ton	1 428	805	710	635	562
– kalvkött	1 000 ton	105	87	88	83	81
– fjäderfäkött	1 000 ton	474	742	819	834	994
– hästkött	1 000 ton	37	55	52	45	36
– lamm	1 000 ton	96	8	8	7	6
Mjölk	miljoner liter	15 371	12 229	11 915	11 543	11 538
Ägg	miljoner	7 597	7 276	7 462	7 621	8 081
Ull	ton	14 738	1 496	1 374	1 320	1 339

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

genomför inspektioner, är Polish Centre of Research and Certification, Pila Office, som samarbetar med Polish Association of Ecological Agriculture.

Antalet ekologiska jordbruk har ökat påtagligt under de sista åren, särskilt i centrala och sydöstra Polen. Utvecklingen anses sammanhänga med införandet av nedsatta inspektionsavgifter (1998) och arealbidrag till ekologiskt odlade grödor från 1999.

Tabell 16. *Fördelningen av ekologiskt certifierade grödor 2001, andel i procent.*

Växtodlingsgrödor	58,0
Betesmarker	32,0
Grönsaker	5,0
Trädgårdsprodukter	2,0

Källa: MARD

Tabell 17. *Antalet ekologiska gårdar under inspektion 1990–2001.*

1990	27
1991	49
1992	94
1993	180
1994	246
1995	263
1996	238
1997	324
1998	417
1999	555
2000	1 419
2001	1 787

Källa: MARD.

Antalet ekologiska gårdar är litet i Polen om man beaktar att nästan all odlad mark i Polen anses fylla högt ställda krav på miljön exempelvis vad gäller nedsmutsning genom tungmetaller och andra industriella föroreningar (jordbruksministeriets uppgifter). Den ekologiska odlingens uppgift är inte endast att producera livsmedel efter fastställda kvalitets-

normer utan också att tillgodose ett fungerande miljöskydd och att fylla en social funktion. Miljömedvetandet bland de polska bönderna behöver ändå öka.⁹

Ekologiskt jordbruk innebär möjligheter till flera jobb på landsbygden. Från polskt håll har också framhållits att införandet av ekologiskt jordbruk bör underlätta den strukturprocess i polskt jordbruk som väntar vid landets anslutning till EU. Man har särskilt understrukt de förändringar som annonserats i den gemensamma jordbrukspolitiken, CAP, och som syftar till ett miljövänligt uthålligt jordbruk och säkra livsmedel. Stöd som främjar denna utveckling är bl a arealbidrag till ekologisk odling.

Den fortsatta utvecklingen av ekologisk produktion kommer därför att bli beroende av hur produktionen och avsättningen kommer att stödjas inom landet och internationellt. Av betydelse blir hur polska produktionsmetoder och polska produkter kommer att uppfattas.

Tabell 18. *Antalet ekologiska gårdar i Polen 2001, länsvis.*

Län	Antal gårdar	Certifierad areal
Hela landet	1 787	38 742
Zachodnio-Pomorskie	36	4 020
Wielkopolskie	41	1 350
Warminsko-Mazuriskie	81	4 480
Swietokrzyskie	462	3 540
Slaskie	15	64
Pomorskie	34	2 133
Podlaskie	56	1 061
Podkarpackie	195	5 400
Opolskie	13	92
Mazowieckie	233	2 600
Malopolskie	174	2 970
Lódzkie	24	673
Lubuskie	288	4 150
Lubelskie	22	2 230
Kujawsko-Pomorskie	59	953
Dolnoslaskie	54	3 026

Källa: MARD.

⁹ Lantbruksrådet Dorota Witoldson, Warszawa, jan 2003.

Landsbygdens och jordbrukets situation

En landsbygdsforskarens syn

Professor dr. hab. Jerzy Wilkin vid Department of Policy and Economic Sciences, Warszawa Universitet är specialist på landsbygdsfrågor. Vi träffades på institutionen i början av juli 2002 och referatet återspeglar situationen då.

Professor Wilkin indelar befolkningen på landsbygden i tre grupper

Verkliga bönder	(True farmers)	1,6–1,8 milj
Lantarbetare	(Worker peasants)	5,5–6,0 milj
Boende utan jord	(Landless rural inhabitants)	7,2 milj
Total befolkning på landsbygden		14,7 milj

Grupperna skiljer sig väsentligt i fråga om sysselsättning, inkomster och utvecklingsmöjligheter. Skillnaderna till trots är landsbygdsbefolkningen samfällt desillusionerad över marknadsreformer, jordbrukspolitiken i allmänhet och den ekonomiska situationen i synnerhet. En känsla av hjälplöshet råder vad gäller statens förmåga att intervensera. Kunskaperna om CAP är väldigt olika. Otillräckliga kunskaper om EU och CAP riskerar att polska bönder förhåller sig likgiltiga inför en anslutning av Polen till EU. Denna likgiltighet kan bli ett hot för reformprocessen.

Polen behöver strategier och en ny politik för jordbruket och landsbygden.

Jordbruk är den huvudsakliga inkomstkällan för 858 000 gårdar (approx. 3,4 mil personer). Det finns 692 000 gårdar som producerar varor som säljs på marknaden till ett värde av minst PLN 5 000 (1996). Endast 259 000 gårdar levererade varor till ett värde av PLN 15 000 eller mer. Endast 17,2 % av jordbrukarna (true farmers) uppfattar sina jordbruk som långsiktigt bärkraftiga. Färre än 400 000 gårdar kan beskrivas som avsalujordbruk med utveck-

lingspotential och en chans att kunna överleva i ett konkurrenskraftigt marknadsklimat.¹⁰

De medelstora gårdarna 5–15 ha minskar, medan antalet stora (över 50 ha) ökar. De mycket små gårdarna har kulturell betydelse, men spelar mindre roll ur ekonomisk synpunkt. De medelstora gårdarna (5–15 ha) är typiska för Polen, men de genererar inte tillräckligt med inkomster även vid en modest standard. Vissa söker utöka sina jordbruk, medan andra trappar ned och söker arbete på annat håll eller drar sig tillbaka utan att vanligtvis ge upp hus och mark.

Av jordbruksarealen på 18,5 milj ha beskrivs 5 milj ha bestå av svaga jordar (kvalitetsklasserna 5 och 6) som inte lämpar sig för produktivt jordbruk. Få projekt tar för närvarande upp markens användning.

Forskningsarbetet följer två huvudlinjer

Ekonomiska ansatser: Diversifieringen av landsbygden.

Jordbruket inifrån: Identifiera institutionella barrärer inom produktionen och marknaden.

Det ekologiska jordbruket befinner sig i sin linda. Vid en anslutning av Polen till EU blir det intressant att konstatera hur begreppet mindre utvecklade områden (less favoured areas) kommer att tillämpas,

Hinder (major barriers) i jordbrukets utveckling är humankapitalets tillstånd och bristen på institutionsuppbyggande (institution building). Att ta itu med gapet i institutionsuppbyggandet är viktigt. Andra problem ligger på området samarbete. Införandet av nya samarbetsformer är inte bara viktigt utan en nödvändighet. Vad vi behöver är ledare och riktiga ledare, menade professorn.

Rapporten Rural Poland 2000

Foundation for Development of Polish Agriculture, FDPA, publicerade i oktober 2001 en rapport Rural Poland 2000 vilken är den första rapporten av sitt slag. Rapporten har framtagits av ett tvärvetenskapligt team, där

¹⁰ Klonowicz, et al. s. 50.

prof. Wilkin medverkat som vetenskaplig rådgivare, och beskriver de viktigaste trenderna och problemen beträffande landsbygden och dess framtida utveckling.

Det finns flera skäl att uppmärksamma rapporten. Den ingår i en serie av studier som avses bli publicerade under de närmaste åren. Den tar upp och beskriver det i Polen högaktuella ämnet om det polska jordbrukets ekonomiska och sociala situation och framtidsutsikter.

Enligt huvudmännen är uppgiften med rapporten att söka nå vidaste möjliga kretsar inklusive de som svarar för landsbygdsutvecklingspolitiken.

För att förstå förändringarna på den polska landsbygden (Rural Poland) är det nödvändigt att beskriva interrelaterade faktorer som berör livet på landet (Rural Life). Landsbygden är en viktig del av det polska samhället. Den sägs omfatta hela 93 procent av landets yta och har 14,8 milj invånare eller 38% av landets totala befolkning. Närmare en fjärdedel av den arbetsföra befolkningen på landsbygden är på ett eller annat sätt engagerad i jordbruksnäringen.

De regionala skillnaderna är betydande och måste beaktas vid utformningen av landets regionalpolitik. Skillnaderna är en konsekvens av landets historiska utveckling. Ett hundra år av uppdelning mellan Ryssland, Tyskland och Österrike och förändringen av landets gränser som en följd av andra världskriget har i flera sammanhang haft ett avgörande inflytande. Andra olikheter består i närheten till städer och regionala centra, eller områden med nära kommunikationer eller infrastrukturell isolering.

I ett kapitel beskrivs **den befolkningsmässiga situationen**. Den visar regioner med hög befolkningstäthet resp avfolkningsbygder och regioner med omfattande landsbygdsbefolkning resp regioner med stor andel tätortsbefolkning. Med hänvisning till frågan om Polens anslutning till EU observerar utredarna med visst intresse att inflyttningen till tätortsområdena minskade från 144 000 år 1988 till 9 000 år 1998. Detta borde enligt FDPA:s mening undanröja farhågan att EU skulle översvämmas av billig arbetskraft från Polen och dess landsbygd farhågor som vissa medlemsländer inom EU givit uttryck för. Saken kan säkerligen diskuteras. En avtagande re-

gional rörlighet under rådande förutsättningar torde knappast kunna bevisa att en dimensionerad arbetskraftsinvandring till grannländerna inte skulle aktualiseras när Polen anslutit sig till EU. I anslutningsförhandlingarna har å ena sidan Polen och å andra sidan Tyskland och Österrike kommit överens om att begränsa arbetsinvandringen under de första sju åren. Inflyttningen till tätorterna sammanhänger med möjligheterna till bostad och jobb. Det har inte bevisats att polackerna har mera benägenhet att flytta på sig än andra länders medborgare.

På den europeiska kontinenten har det alltid funnits en längtan till ett bättre liv i väst. Så var det i Tyskland när landet var delat. Så är det i dag för polacker som söker arbete i Tyskland och andra grannländer. Så är det även för ukrainare och motsvarande som söker arbete i Polen. Polens gräns är redan i dag EUs gräns mot öster. Det är emellertid viktigt att än en gång understryka att omfattningen av rörelserna är beroende av huruvida arbete ges eller inte.

I rapporten noteras förändringar i befolkningstillväxten inom landsbygden. Befolkningen på landsbygden tar efter familjeplaneringsmönstret i städerna. Stora familjer där barnen ingår i arbetskraftsförsörjningen inom jordbruket blir sällsyntare.

Utredarna är särskilt oroade över den låga utbildningsnivån bland landsbygdsbefolkningen. 1,9% har universitetsutbildning. 15,5% är gymnasieutbildade och 10,8% har inte fullföljt grundskolan.

Rapporten innehåller även demografiska framskrivningar där utvecklingen av den arbetsföra befolkningen och arbetslöshetssituationen utgör viktiga förklaringsgrunder. I rapporten konstateras att endast en polack av sju och en landsbygdsbo av tre (sammanslagt 5,5 milj. människor) har sin huvudsakliga utkomst av jordbruk. Ytterligare 1,6 till 1,8 milj har jordbruk som kompletterande inkomstkälla. Den visar också ökad variation i familjernas inkomster samt den viktiga roll som pensioner, sjukbidrag och andra ersättningar numera spelar för försörjningen av mer än 2 milj människor.

För att ytterligare belysa inkomststrukturen uppges att 1997 var ett av tre företag i landsbygdsdominerade kommuner registrerade som icke jordbruksanknytna företag. Det kunde vidare observeras att nya jobb utanför jordbruket ökade i kommuner där infrastrukturen byggdes ut.

Jordbrukarnas inkomster i relation till andra grupper i samhället. Arbetsproduktiviteten

i jordbruket mätt i jordbrukets andel av totala antalet sysselsatta resp av bruttonationalprodukten var 1999 mindre än 25% av medeltalet för landet. 1997–1998 års inkomster per capita inom jordbrukssektorn (bönder och andra beroende av jordbruket) låg 15–20% under det nationella genomsnittet. De beräknade disponibla inkomsterna av jordbruk i relation till den genomsnittliga inkomstnivån i landet sjönk med 40–45% mellan 1996 och 1999. Rapporten pekar på en av de mest avgörande sociala/ekonomiska utmaningarna som Polen står inför nämligen att över 43% av de registrerade arbetslösa återfinns inom landsbygdssektorn. De registrerade 1 095 000 och de beräknade 900 000 i dold arbetslöshet är huvudorsaken till den fattigdom som drabbar landsbygden.

I rapporten redovisas interjuundersökningar om landsbygdsbefolkningens attityder och framtidsförväntningar. 57% av alla vuxna polacker levde år 1998 på landsbygden eller uppgavs ha sina rötter där. 4% kom från städerna men levde på landet. Endast 39% sades vara födda i städer och levde där. Som bönder uppgav sig de som endast, eller huvudsakligen, hade inkomster av jordbruk.

Undersökningarna visar att jordbruk är förenat med hårt fysiskt arbete och låg materiell standard. Det är inte förvånande att 65% av de som deltog i interjuundersökningarna (1998) ansåg att de som lever på landsbygden har mindre chans att nå högre social status. I kommentarerna till undersökningarna säger utredarna att det borde vara av intresse för beslutsfattare och ansvariga i förhandlingarna med EU att känna till att mer än 40% av bönderna och andra landsbygdsbor var intresserade att sälja sin jord om de kunde finna sysselsättning utanför jordbruket. Rapporten säger att oroväckande i sammanhanget är det låga stöd som visas för idén om den europeiska integrationen. År 2000 var 48% av de på landsbygden bosatta positiva. För bönderna var motsvarande siffra bara 31%.

I rapporten behandlas landsbygden och miljön. Närmare 60% av Polens totala landareal består av jordbruksmark. Därför är jordbruket en huvudaktör vad gäller miljön i landet. I rapporten belyses olika

frågeställningar som har inflytande på miljön och dess villkor i landsbygdsammanhang. Ett antal detaljer som har betydelse för den socio-ekonomiska utvecklingen inom polsk landsbygd redovisas. Vid en anslutning av Polen till EU:s miljöregler saknar exempelvis 95% av gårdarna föreskrivna gödselstäder. Vika länder i EU har inte mött den problematiken?

Felaktigt hantering av naturgödsel och felaktig användning av handelsgödsel resulterar i överanvändning av kväve och fosfor.

Biodynamisk odling. Rapporten understryker att företagstrukturen inom polskt jordbruk med mindre gårdar och blandad produktion främjar biodiversiteten i jordbruket vilken är en av den rikaste i hela Europa. Frågan om biodynamisk odling och potentialen som står till förfogande behandlas. I motsats till de ökningstrender som redovisas i Västeuropa sjönk antalet certifierade biodynamiska gårdar från 235 år 1995 till 182 år 1998. Den totalt biodynamiskt odlade arealen var endast 5 500 hektar samma år.¹¹

Institutionernas utveckling och betydelse på landsbygden belyses även. Den låga efterfrågan på banktjänster i landsbygds-hushållen uppmärksammas. Det gäller både för sparande och investeringar. Endast en tredjedel av hushållen har utnyttjat sådana tjänster. Deltagandet i lokala val är lågt trots att bönder – mer än andra grupper – uppfattas som intresserade av lokala val samt att lokal förvaltning vanligtvis respekteras högt.

Rapporten redovisar brister vad gäller landsbygdsbefolkningens tillgång till utbildning, hälsovård och kultur samt pekar på växande klyftor mellan stad och land. Antalet patienter per doktor är fyra gånger högre än i staden; lärarna på landsbygden har lägre kvalifikationer än kollegorna i staden. Skolorna är sämre utrustade än i städerna.

Enligt FDPA:s policy kommer varje rapport att behandla ett särskilt tema med avsikt att utmana samhället. **I Rapport 2000 tas särskilt upp fattigdomen.** Data kastar nytt ljus över fattigdomen och dess problematik. Det finns över 20 procent flera fattiga hushåll på landsbygden än i städerna. Andelen människor som lever i fattigdom bland landsbygds-hushållen är över genomsnittet. Stora familjer visar störst fattigdom; 45,6% av de som lever i denna

¹¹ I jordbruksministeriets rapport *Agriculture and the Food Economy in Poland in the Context of Integration with the European Union* (hösten 2002) meddelas att antalet biodynamiska gårdar ökat särskilt i sydöstra och centrala Polen sedan nedsatta inspektionsavgifter och arealbidrag införts.

grupp uppfattas leva i relativ fattigdom – tre gånger över genomsnittet.

Barnarbetskraft är en normal överlevnadsstrategi hos de fattigaste.

Ersättningar från ålders- och sjukpensioner som försörjningsunderlag för landsbygdshushållen är en relativt ny företeelse i det polska samhället. De är ofta de enda regelbundna inkomstkällorna. Hushållen utvecklar olika möjligheter att försörja sig bl a genom att odla egna produkter, hjälpa grannarna, arbeta svart, samla brännved, köpa på kredit, få hjälp av släktingar samt söka kommunens socialstöd.

Nästa rapport Rural Poland förutskickas ta upp utbildningen på landsbygden, vilket är av stor betydelse sett i perspektivet EUs utvidgning. Vidare kommer att redovisas regionala skillnader och möjligheterna att attrahera utländska investerare. Praktiska förslag kommer också att läggas fram i syfte att aktivera det lokala samhället grundade på erfarenheterna i andra länder och som prövats under polska förhållanden.

Agroturism

Naturen och landskapet skapar gynnsamma förutsättningar för utveckling av agroturism och turism i Polen. Landet har landskapsformer som efterfrågas av naturvänner och turister och där besökaren kan få sina upplevelser tillfredsställda (havet, bergen, sjöarna, vattendragen, skogarna, högländerna). Flera regioner har högt ställda anspråk på miljön (ren luft och rent vatten) samtidigt som antalet nationalparker, landskapsområden och reservat har utökats

Traditionen med turistnära tjänster på landsbygden avsedda för de boende i städerna går långt tillbaka till tiden mellan de två världskrigen då utbudet av rekreation under sommaren blev allt vanligare. Efter nära ett 60-årigt avbrott har agroturismen och turismen tagit fart igen. Rogivande atmosfär har skapats på turistgårdarna med möjlighet att smaka på det regionala köket, att tillgodose olika intressen för sport och rekreation (fritidsfiske, cykling, hästridning, svamplockning, etc.).

I *Strategin för turismens utveckling 2001–2006* understryks betydelsen av agroturism. Den involverar bosatta på landsbygden i yrkesmässig verksamhet. *The Polish Federation of Rural Tourism "Guest Farms"* bildades 1996 och består av mer än 45 skilda regionala föreningar. Federationen är medlem i *EURO-GITES – The European Organisation for Rural Tourism*. Federationen har introducerat detaljerade guidelines för verksamheten.

Agroturismen stöds av lokala myndigheter, Polish Federation of Rural Tourism "Guest Farms", jordbrukets rådgivningscentraler, jordbrukskamrarna, regionala organ och NGOs. Tillgång på information om agroturistiska faciliteter, kulturella evenemang, lokala sevärdheter och turistiska utflyktsmål ökar genom webb-sidorna på internet (www.agroturystyka.pl, www.e-agroturystyka.pl, www.wakacje.agro.pl, www.agroturystyka.net).

Bidrag från den statliga budgeten garanterar samfinansiering av kostnaderna för rådgivning inkl. verksamhetsutveckling. Fonder har inrättats för mindre lån och lån från *European Fund for the Development of Polish Villages – Counterpart Fund – www.efrwp.com.pl*, ett gemensamhetsprogram inom *Agricultural Property Agency and Foundation for Rural Support – www.fww.org.pl*.

De juridiska, finansiella och organisatoriska förutsättningarna att driva agroturism och turism regleras enligt lag.

Ekonomi och stöd-åtgärder

Sektorns roll i samhällsekonomin har beskrivits i ett tidigare avsnitt. På företagsnivå redovisas intäkter och kostnader i driften. På individuell nivå beaktas även inkomsterna i andra förvärvskällor. Det senare har bl a blivit utförligt behandlat i avsnittet om landsbygdens och jordbrukets situation.

I den fortsatta framställningen redogör vi endast för de stödåtgärder som initieras och finansieras av den polska staten samt de stöd-

program som administreras av PHARE och SAPPARD. Däremot tas inte upp till behandling de kommande stöden inom ramen för EU:s jordbrukspolitik, CAP.

Bearbetning av statistiskt material visar att jordbrukarens ekonomiska situation förbättrades något under 2001, tack vare högre skördar. Jämfört med andra grupper i samhället är dock inkomsteftersläpningen betydande. För 2001 har den uppskattats till 27%. Jämfört med 1995 var jordbrukets inkomster under samma år 45% lägre. Relationen mellan priserna på jordbruksprodukter och priserna på förnödenheter och tjänster har varit mycket ofördelaktig under senare år och vilket inneburit att jordbruket i allmänhet hamnat i en svår ekonomisk situation. Det statliga stödet sjönk dessutom drastiskt i början 90-talet.

Ännu finns inga uppgifter om jordbrukets inkomster under 2002.

Priserna på jordbruksprodukter var lägre under 2002 både nominellt och Realt. Samtidigt hade kostnaderna för förnödenheter och tjänster ökat. I jämförelse med 1995 var relationen mellan priserna på jordbruksprodukter och kostnaderna för förnödenheter och tjänster nästan 30% lägre vilket framgår av tabell 19.

Stödet till jordbruket i Polen är väsentligt lägre än inom ett flertal länder inkl. EU. Enligt OECD var år 2001 stödnivån uttryckt i PSE (Producer Subsidy Equivalent) 10% av värdet av jordbrukets produktion mot 35% i EU, 21% i USA och 31% i OECD-länderna i genomsnitt.

Skyddet av jordbruksmarknaden utgår i form av marknadsstöd främst genom handelspolitiska åtgärder. För kostnaderna står framför allt konsumenterna genom tullar och avgifter. Åtgärderna har under senaste åren

utvidgats till att även omfatta direkt prisstöd. Marknadsregleringar för enskilda produkter sker genom interventionsköp av råg, vete, halva fall av griskött och honung. Lagerstöd utgår numera till skummjölkspulver, halva fall av griskött, smör och ost. Exportbidrag utbetalas för skummjölkspulver, halva fall av griskött, socker och potatisstärkelse. Stödprogrammen revideras år för år.

Under 2003 planeras en fortsättning av de jordbrukspolitiska åtgärderna. De statliga budgetanslagen för jordbrukets och landsbygdens utveckling beräknas till 4 767 milj PLN vilket är en ökning med 22,7% jämfört med 2002. De sammanlagda anslagen från PHARE och SAPPARD-programmen beräknas till 1 508 milj PLN under 2003.

Processen att anpassa Polens jordbruk vid en anslutning till CAP stöds av allmänna medel. Förutom finansieringen av uppbyggnaden av de system och institutioner som är nödvändiga vid genomförandet av lagstiftningen inom EU, lämnas finansiellt stöd för att stärka det polska jordbrukets konkurrenskraft. Trots detta stöd, mestadels bestående av budgetmedel i form av räntestöd och investeringsslån, ligger investeringarna i jordbruket på en låg nivå till följd av det nuvarande ekonomiska läget.

SAPPARD – EU:s Operational Programme for Poland har två huvuddimensioner: *Improvement of Agri-food Sector Efficiency och Improvement of Business Conditions and Job Creation*. Programmet täcker perioden 2002–2006. Under det första stadiet åren 2000–2002 fokuserades verksamheten på att förbereda Agri-foodsektorn för *acquis communautaire*. Efter förberedelseåtgärderna inför anslutningen kommer verksamheten inom SAPPARD att över-

Tabell 19. *Relationen mellan priserna på jordbrukets produkter och priserna på förnödenheter och tjänster inom jordbruket 1995–2002.*

	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2002
			Föregående år				1995=100
Kvot	101,8	91,4	91,5	103,0	98,1	90,8	70,6

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

Tabell 20. *Statliga investeringar i inom jordbruket och jakt fördelade på olika anslagsområden 1995–2000.*

År	Totalt	Anslag i milj zloty		
		Byggnader och fasta anläggningar	Maskiner, teknisk utrustning och verktyg	Fordon
1995	1356,4	410,4	375,9	229,7
1996	2142,9	501,7	787,5	507,0
1997	2358,3	513,6	930,7	463,8
1998	2022,9	602,2	733,0	284,4
1999	2122,5	702,4	763,3	249,3
2000	2078,7	699,9	679,1	257,6

Källa: MARD och GUS (Central Statistical Office).

gå till de operationella programmen finansierade av EU:s strukturfonder EAGGF Guidance Section och EAGGF Guarantee Section.

Under andra hälften av 2002 introducerades det andra steget i SAPARD försenat enligt de ursprungliga planerna. Programmets syfte är att lämna investeringsstöd till gårdar som specialiserar sig på mjölk och kött, att utveckla mångsidigheten i jordbrukets produktion, att genom investeringar förbättra förädlingen och marknadsföringen av jordbruks- och fiskprodukter ävensom att utveckla och förbättra infrastrukturen på landsbygden. Anslagen från SAPARD uppgår till 171,6 milj euro årligen, högst 75% från EU, 25% från polska staten eller 50% från privata sektorn.

Den högre lantbruksutbildningen

I juli 2002 intervjuade jag professor Jan Górecki, tidigare rektor och fortfarande verksam vid Warszawa Lantbruksuniversitet, om den högre utbildningen och forskningen på lantbrukets område i Polen. Professor Górecki ställde då i utsikt att till KSLA:s seminarium i februari 2003 sammanfatta situationen i landet i en uppsats som skulle ingå i akademiens skrift i anslutning till seminariet. Professor Górecki har meddelat (april 2003) att han trots ansträngningar inte kunnat fullfölja uppgiften på avsett sätt. Övergången till den

nya ekonomin och decentraliseringen av all högre utbildning i Polen har inneburit en dramatisk utveckling av privata utbildningsinstitutioner och med rådande osäkerhet har det inte varit möjligt att få tillgång till fullständiga data och information på vilket en framställning skulle kunna byggas.

Vi är tacksamma för den omtanke professor Górecki visat och kan endast konstatera att vi går miste om en viktig pusselbit i det reportage om Polens jordbruk och dess framtida möjligheter som denna boken handlar om. Avsikten var närmast att få behandlat omfattningen och inriktningen av den högre utbildningen och forskningen sett mot bakgrund av behoven och kraven som borde ställas samt att ge en svensk publik en inblick i förhållandena och som förhoppningsvis även skulle kunna stimulera till ett vidgat samarbete mellan våra länder.

Professor Góreckis råd har varit att vår intervju om förhållandena vid Warszawa Lantbruksuniversitet får illustrera utvecklingsprocessen inom den högre lantbruksutbildningen i Polen. Kanske vore det ett ämne för en forskarinsats i ett annat sammanhang.

Warszawa Lantbruksuniversitet

Warszawa Lantbruksuniversitet (SGGW) är det äldsta och största bland nio lantbruksuniversitet och högskolor i landet. Ett lantbruksinstitut bildades 1816 i förorten Bielany i norra Warszawa. Verksamheten bedrivs inne i staden och ute i södra förorten Ursynów där universitet efter ett statligt beslut och över-

enskommelse med Warszawa stad 1956 disponerar ett område om 70 hektar. Det är i Ursynów som universitet successivt byggt ut sin verksamhet. Där återfinns bl a de högmoderna institutionerna för Veterinärmedicin, Miljöteknik och Husdjursvetenskap.

*Vid universitet finns i dag (2002) följande fakulteter
Anställda Studenter*

Jordbruk	104	1 670
Veterinärmedicin (1951)	122	1 057
Skogsvetenskap	90	1 406
Trädgårdsbruk och Landskapsplanering (1918 resp. 1954)	101	1 765
Miljöteknik	129	1 487
Träteknologi	64	806
Husdjursvetenskap	79	1 129
Lantbruksekonomi (1953)	143	2 879
Livsmedelsteknik (1961)	90	989
Näringslära och Konsumentvetenskap (1977 resp. 1989)	80	1 301
Produktionsteknik	69	869
Dessutom finns tvärvetenskapliga institutioner för		
Miljöskydd	542	
Bioteknik	263	
Regional planering och förvaltning	279	
Livsmedelsvetenskap och agrobusiness	..	
Datavetenskap och Ekonometri	..	
	1 071	15 442

Lärare, forskare och övrig personal uppgår till drygt 1000 personer och antalet studerande till 15 000. Den obligatoriska utbildningen är 3 till 5 år. Endast en mindre del av studenterna kommer från landsbygden. Om jag minns rätt är andelen mindre än 10%. I rapporten Rural Poland 2000 är utredarna särskilt oroliga över den låga utbildningsnivån hos landsbygdsbefolkningen. Endast 1,9% hade universitetsutbildning.

Allmänt gäller att ett stort antal studenter går vidare till högre utbildning. Inom sektorn Agri-food (lantbruk-förädling-distribution) beräknas det för närvarande finnas 100 000 studenter i hela Polen. Vilka är arbetsmöjligheterna och karriärvägarna kan man fråga sig? Kommer de att få jobb när studierna är avslutade? Frågorna får bli obesvarade denna gång.

I universitetets broschyrer berättas om dess historia, framstående akademiker och företädare av vilka flera haft höga ämbeten i nationens tjänst, hedersdoktoraten, de internationella nätverken, dagens och framtidens forskningsprogram, fakulteterna etc.

Uppräkningen av utländska universitet med vilka Warszawa Lantbruksuniversitet samarbetar ger en fingervisning om vilka vägar polsk utbildning och forskning väljer i sitt internationella umgänge. Namnlistan upptar Danmark, Frankrike, Holland, Ryssland, Slovakien, Tyskland och USA. Övriga nordiska länder nämns inte.

Samverkan

Ett fenomen hos Polens bönder som kräver uppmärksamhet är den växande medvetenheten om behovet av samverkan för att öka den egna förhandlingsstyrkan och förbättra den ekonomiska effektiviteten. Statssocialismen lämnade efter sig en nedärvd misstro mot kollektiv samverkan och kooperativa företag vilka förlorade sina traditionella drag under socialismen och inordnades under av staten ägda och styrda företag och verksamheter.

En stor del av de kooperativa och statsägda organisationer som brukade tillhandahålla tjänster och service inom jordbruket har nu lagts ned eller befinner sig i ekonomiska svårigheter. Trots denna utveckling har nya organisationer och företag, ledda och kontrollerade av jordbrukare, och tillgodo-seende deras behov, hitintills inte sett dagens ljus. Professor Wilkins slutsats blir att ett omfattande institutionellt och organisatoriskt vakuum uppstått mellan ett stort antal små och ekonomiskt svaga jordbrukare och marknaden under 90-talet.

Detta tydliga gap försätter bönderna i ett svårt läge i förhållande till marknadens krafter, vilka uppfattas som effektivare än någonsin, men också mera negativt inställda och hårda (och mera globala). Som ett resultat känner sig bönderna hjälplösa och övergivna,

undandragna institutioner som skall bevaka deras intressen och hjälpa dem att bättre anpassa sig till marknadens villkor. Detta förstärker de anti-marknaden och pro-etatistiska attityder som framkommit i Wilkins intervjuundersökningar. Liknande uppfattningar framfördes av andra personer som jag intervjuade i juli 2002.

I Västeuropa är jordbrukareorganisationerna i hög grad aktiva både lokalt och nationellt men även på EU-nivån. För de polska jordbrukarna har sådana nätverk hittills inte stått till förfogande i samma utsträckning. Vilka är nu utsikterna att en förändring skall komma till stånd?

Bland jordbrukareorganisationer och kooperativa organisationer kan nämnas

Federation of Agricultural Producers
The National Co-operative Council
The National Union of Farmers, Circles and Agricultural Organisations (KR).
The Independent Autonomous Trade Union of Individual Farmers "Solidarity" (NSZZ RI)
Trade Union National Centre of Young Farmers
Trade Union of Agricultural Employees in the Republic of Poland
The Trade Union of Agriculture SAMOOBRONA
The Federation of Agricultural Employers Union
National Council of Agricultural Chambers (KRIR)

Åren 1992–1993 besökte jag flera av dessa organisationer. I juli 2002 intervjuade jag KR:s ordförande Wladyslaw Serafin. På dessa 10 år hade betydande förändringar skett i verksamheten.

Jordbrukarecirklar (farmer circles) har i Polen en historia som sträcker sig 140 år tillbaka i tiden. I generationer har bönder organiserat sig för att lösa ekonomiska, sociala och produktionstekniska problem. Lite svepande kan man säga att samverkan i cirklar motsvarar vad svenska bönder eftersträvat i Hushållningssällskapen, Örsundsbro-kooperationen (1800-talets andra hälft) och de ursprungliga RLF-avdelningarna. Jordbrukarecirklar började skapas redan när Polen ännu var delat (1860-talet). En av uppgifterna från den tiden var att stärka patriotismen bland Polens bönder och värna den polska kulturen.

Serafins resonemang var följande. Böndernas ekonomi har försämrats drastiskt under de senaste åren. Särskilt besvärande är kostnadsökningarna. Bönderna utelämnas till marknadens krafter och samhället har inte velat eller kunnat ta itu med förhållandena. Det råder brist på politik i landet. Radikala förändringar måste till och vi behöver brobyggare. Många är misstänksamma och frågar sig hur nästa luredrejeri kommer att se ut. När kommer bröllopet och när blir det bättre utbrast Wladyslaw Serafin.

Utbildning är viktigt och visst har skickliga bönder kunnat hävdat sig på och utnyttja marknaden. De som lyckas är de som har tillgång till kapital som det råder brist på. Strukturförändringarna i jordbruket är angelägna men åtgärderna är ännu inte särskilt omfattande. Sappard-programmet är en förebild, men befinner sig i sin linda. 22 000 cirklar inom KR är redan engagerade.

Frågan bör dock ställas om man bland jordbrukets företrädare inte går till överdrift i sin syn vad gäller statens insatser. Statsmakterna måste väga olika gruppers intressen mot varandra. Det budgetekonomiska läget är prekärt. Den nya regeringen har presenterat en budget som visserligen begränsar underskottet så att en finansiell kris har kunnat undvikas men åtgärderna anses inte ställa till rätta den obalans som präglat den ekonomiska politiken under senare år.¹²

Politiska alternativ måste finnas. Vi har inte råd med att inte göra någonting. I Tjeckien och Slovakien är politiken annorlunda. Där är man mera aktiv när det gäller jordbruket och dess framtidsfrågor.

På min fråga om vilka jordbrukareorganisationer som har det största inflytandet i landet ansåg Serafin att förutom hans egen organisation borde nämnas Bonde-Solidaritet och Samoobrona. De polska jordbruksskamrarna med förebild i Tyskland och Litauen spelade en viktig och växande roll.

Det berättas att dagarna före ministerrådsmötet den 14–15 december, 2002, i Köpenhamn riktade ett antal av jordbrukets organi-

¹² Baltic Outlook. SEB. Januari 2002 s. 18.

sationer en vädjan till den polska regeringen att med all kraft verka för att i slutförhandlingarna uppnå sådana villkor att de inte strider mot den allra mest grundläggande förutsättningen för en fri marknad, nämligen lika villkor för alla. De varnar för att alla avvikelser som strider mot den gemensamma marknadens principer kan komma att leda till allvariga störningar inom ett utvidgat EU, vilket motverkar de långsiktiga intressena i ett enat Europa. Bryter man mot principerna och skapar en andra klassens länder finns risk för att man (i detta fallet polska företrädare) vänder sig mot de länder och deras representanter som förfäktar en sådan uppfattning.

Det kan också leda till att Polens bönder vid en folkomröstning vänder sig emot ett EU-medlemskap. Bakom vädjan stod Polish Agricultural Council vars ordförande Alfred Domagalski undertecknat skrivelsen. Den ende som saknades bland undertecknarna var KR:s ordförande Wladyslaw Serafin. Orsaken bakom detta har inte klarlagts för mig. Det är nog för tidigt att spekulera i huruvida denna manifestation innebär ett tecken på att Polens bondeorganisationer börjar sluta leden. Något sådant måste dock komma även om vägen sannolikt är lång.

Rivalitet och personfixering förekommer bland böndernas föreningar i Polen och hierarkien är påtaglig.

Agronomie hedersdoktor Olle Hakelius, f.d. ordförande i Cocega, underströk i den efterföljande diskussionen vid dagens seminarium att om Polens jordbrukare skall göra sin röst hörd, måste man förena sig. Polen med fem organisationer, flera med stark politisk bakgrund, kommer aldrig att som företrädare för jordbrukarna kunna hävda sig i den näringspolitiska verklighet man möter. De kommer att bli utspelade mot varandra i diskussionerna med regeringen, marknaden och inom EU.

Professor Wilkins resonemang om riktiga ledare och behovet av organisationer, även med samhällets medverkan, som kan tillvarata böndernas olika intressen, både för de som är svaga och de som är duktiga och framåtsträvande, förefaller tänkvärda. Ytterst gäller

dock att det polska civilsamhället fortfarande är svagt.

Anslutningsförberedelserna till EU

I Sverige har jordbruksverket det centrala ansvaret för administrationen av EU:s olika stöd till jordbruket. Verket svarar för djur och veterinära frågor ävensom för växt, miljö och vatten, handel och marknad, statistik och faktainformation.

I Polen blir ansvaret fördelat på flera myndigheter vilka är underställda jordbruksministeriet. Ansvaret för administrationen av EU:s olika stöd till jordbruket kommer att utövas av två myndigheter

Agency for Agricultural Markets (ARR) – www.arr.gov.pl

Agency for Agricultural Restructuring and Modernisation (ARiMR) – www.arimr.gov.pl

Agency for Agricultural Markets, ARR, bildades redan 1990 med uppgift att intervensera på jordbruksmarknaden och skydda prisbildningen på jordbruksprodukter. ARR kommer att få det centrala ansvaret för administrationen av EU:s olika stöd till jordbruket utom beträffande ersättningar som betalas ut direkt till jordbrukarna. Denna uppgift kommer att åvila ARiMR.

När administrationen av EU:s olika stöd träder i kraft kommer ARR att svara för 23 varugrupper reglerade av mer än 50 olika EU-förordningar

- Interventionsköp.
- Privat lagring.
- Administrationen av marknadsregleringarna inkl import- och exportlicenser.
- Kvoteringsystem för mjölk, socker, potatisstärkelse, tobak och andra.
- Inhemskta subsidier och stöd bl a till livsmedelsindustrin och livsmedel till inte vinstdrivande hjälporganisationer.
- Kvalitetskontrollen på interventionsvaror.

- Finansiell- och redovisningskontroll av interventionsmekanismerna inom ramen för FEOGA Guarantee Section inkl CAPs kontrollsystem för korrekt betalningspraxis.

Agency for Agricultural Restructuring and Modernisation, ARiMR, bildades 1994 med uppgift att stödja strukturomvandlingen inom jordbruket och landsbygden. Övervakningen av verksamheten utövas generellt av jordbruksministeriet och vad avser den finansiella verksamheten av finansministeriet. Under ARiMR arbetar 16 lokala kontor på länsnivå

- Investeringar i jordbruket, inom livsmedelsindustrin och offentliga tjänster riktade till jordbrukssektorn.
- Arbetsmarknadspolitiska åtgärder i syfte att skapa nya jobb för landsbygdsbefolkningen utanför jordbruket.
- Utveckling av strukturer för teknik, produktion och marknad på landsbygden.
- Utbildning i syfte att höja eller omskola landsbygdsbefolkningens professionella kompetens.
- Rådgivning till jordbruket.
- Införa och förbättra företagsmässig redovisning inom jordbruket.

Inom ARiMR pågår för närvarande arbetet med att skapa den organisation som skall svara för olika stöd och ersättningar inom EU. Det system som kommer att användas heter *Integrated Administration and Control System, IACS* och tillämpas inom EU.

ARiMR är för närvarande ansvarig för SAPARD-programmet. Var ansvaret kommer att ligga efter att anslutningen trätt i kraft och hur verksamheten kommer att organiseras är osäkert men sannolikt kommer det att bildas en SAPARD Agency eller byrå.

Vid mitt besök i Warszawa i juli berördes inte anslutningsförberedelserna. Det enda som kom upp på dagordningen var kommissionens bud och Polens reaktioner. Jag avser inte att i detta sammanhang gå in på överenskommelsen om Polens anslutning som träffades i Köpenhamn i december 2002. Dessa fak-

ta finns beskrivna i andra sammanhang och skulle för övrigt inte rymmas i denna redogörelse.

Här endast några iakttagelser från de som följer den polska jordbruksadministrationens omvandling i syfte att anpassa verksamheten till EU:s regelverk – *acquis communautaire*. Förändringsarbetet redovisas av kommissionen i s k Regular Reports. Den senaste publicerades den 9 oktober 2002.

Det finns två länder som kommissionen uppges ha haft särskild anledning att bekymra sig över, nämligen Polen och Tjeckien. I Polens fall har det bl a varit frågan om förseningar vid genomförandet av veterinära och sanitära åtgärder. Hösten 2002 fanns problem på mjölksidan både på gården och i mejeriet vad gäller anpassningen till hygienreglerna. Samma förhållande gällde slakterierna och charkuterierna. Även åtgärderna på veterinärområdet har halkat efter.

Mjölkkvotordningen finns nu i blue print efter flera om och men. Både SAPARD och Världsbanken lär ha varit inblandade. Kommissionen hade slutligen uppdragit åt holländarna att ta fram en lösning. Med så mycket erfarenhet som finns redan på detta område förefaller det hela lite veligt.

SAPARD-programmet är försenat. SAPARD är ett finansiellt projektsystem som kräver finansiell kontroll.

Vidare kan spekuleras i behovet av personella resurser (antalet) som anslutningen till den gemensamma jordbrukspolitiken kräver. Behovet är sannolikt stort och kraven på utbildning och rekrytering betydande.

Enligt Landsbladet¹³ kommer det att krävas minst 6 000, i värsta fall upp till 12 000 nya tjänstemän inom den polska statsförvaltningen för att leva upp till EU:s krav. Det finns i och för sig tillgång på arbetskraft i Polen, men att hitta folk som utan vidare klarar att till exempel sätta sig in i EU-bestämmelserna om mjölkregleringen är inte det lättaste. Experter på jordbruksministeriet säger till Landsbladet att man hoppas på några års inkörningsperiod för administrationen.

¹³ ATL Nyheter, Lantbrukets affärstidning, måndagen den 17 mars 2003.

På jordbruksministeriet uppges personalomsättningen vara stor. Lönerna är låga och många går över till det privata näringslivet. Antalet politiskt tillsatta är högt med korta förordnanden. Förhållandena skapar instabilitet i ett skede då en uppbyggnad av en professionell kår av medarbetare för EU-administrationen är aktuell. En fortsatt genomgripande omorganisation av statsförvaltningen synes nödvändig.

Sammanfattning

I denna studie har beskrivits ett antal förhållanden som bör ge en bild av dagens och förhoppningsvis morgondagens polska jordbruk. Framställningen fokuseras särskilt på den omställning som skett sedan den nya samhällsordningen börjat träda i kraft (1989). Polens jordbruk står nu inför ett ytterligare skede om landet i den folkomröstning som är avsedd att äga rum i början av juni 2003 beslutar sig för att gå in som medlem i den Europeiska Unionen. Ämnet är som alla torde förstå omfattande och komplicerat.

Uppgiften har inte varit att bedöma marknaden och marknadsutsikterna. Denna fråga behandlas i det speciella avsnittet om den polska livsmedelsindustrin och dess marknader författat av Torbjörn Sandberg. Medvetet har därför utelämnats produktionsprognoser och liknande bedömningar på sikt. Sådana framskrivningar görs bl a av EU-kommissionen med återkommande mellanrum och brukar ske genom trendmässiga framskrivningar och projektioner.

Ett antal grundläggande fakta kan noteras om Polens jordbruk. Variationen i klimatet har betydelse för årsmån och skördeutfall. Riskerna för omfattande katastrofer har inte kunnat uteslutas bl a till följd av översvämningsolyckor i flodsystemen. Allmänt sett bedrivs polskt jordbruk av traditionella och ekonomiska skäl på en låg intensiv nivå och genom begränsad användning av insatsmedel. Delar av jordbruket har låg arbetsproduk-

tivitet och bedrivs fortfarande i stor utsträckning som självhushållning.

Under 90-talet har animalieproduktionens relativa betydelse minskat och växtodlingens ökat. Detta är i hög grad resultatet av omställningen inom det f d statsjordbruket. Inom växtodlingen sker förskjutningar mot ökad spannmålsproduktion på bekostnad av minskade betesarealer, minskad odling av potatis, sockerbetor, baljväxter och fibergrödor. Oljeväxtodlingen är stabil. På sikt kan betydande arealer lågavkastande jordbruksmark undantas växtodling och planteras med skog om ekonomin tillåter.

Inom animalieproduktionen har mjölkproduktionen sjunkit kraftigt under 90-talet och befinner sig för närvarande i ett stabilare skede. Som en följd härav har köttproduktionen också minskat avsevärt. Fårstammen har i det närmaste raderats ut. Svinproduktionen har också stabiliserat sig. Fjäderfäproduktionen är på frammarsch.

Utsikterna för trädgårdsodlingen inkl fältmässig grönsaksodling bedöms som goda förutsatt att kapital fortsatt investeras för modernisering av process- och förpackningsindustrin. Trädgårdsproduktionen och annan arbetsintensiv jordbruksproduktion blir i framtiden beroende av mekaniseringen och arbetskraftens villighet att arbeta i produktionen.

Polens jordbruk är småskaligt. Företagsstrukturen kommer med all sannolikhet att ändras ganska radikalt under de närmaste 10–15 åren. Av Polens knappt 2 milj jordbruk är hälften självhushåll. Huvuddelen av de små jordbruken kommer att läggas ned eller slås samman när den nuvarande brukaren lämnar. Uppskattningsvis 500 000 till 700 000 producerar för marknaden och en del av dessa kan komma att utvecklas till bestående heltidsjordbruk. Vissa experter uppskattar de bestående heltidsjordbruken till i storleksordningen 150 000 till 200 000 varav många bör betraktas som framåtsträvande och rationella även sett i ett västeuropeiskt perspektiv.

Underlag för att analysera gårdsstrukturen och strukturomvandlingen har funnits. Jordbruksräkningen och folkräkningen som genomfördes i maj/juni 2002 och vars resultat

kommer senare bör dock kunna bringa bättre ljus över förhållandena.

I uppsatsen ägnas ett betydande utrymme åt landsbygdens situation. Professor Jerzy Wilkin har i sina undersökningar om förhållandena på den polska landsbygden redovisat ett omfattande material ur Rural Poland 2000 som kommenteras. Flera av de personer som undertecknad träffade i juli har spontant tagit upp bristerna på samverkan och samverkansformer i det polska jordbruket och förädlingsindustrin. Man har också klagat på bristen på ledarskap både i bondeleden och inom samhället vilket skulle kunna förbättra villkoren för jordbrukets utövare. Det råder brist på

samhälleliga initiativ. Marknaden uppfattas som ofullkomlig till böndernas nackdel.

En genomgående fråga vid diskussionerna inför Polens anslutning till EU har varit att Polen och Polens bönder måste ges lika villkor och behandling. Även om man är medveten om att regeringen måste ta ställning till och väga intressen mellan olika grupper i samhället sluter man upp kring sitt jordbruk och sina bönder. Bakom detta ligger inte bara en politisk nödvändighet utan också att villkoren på landsbygden är svåra genom låga inkomster och hög arbetslöshet.

En önskan från en utomstående kan vara att Polen får ett ännu starkare civilt samhälle.

Referenser

- André, G. (2002). Reseberättelse från Warszawa den 1–5 juli 2002.
- Commission of the European Communities. 2002 Regular Report on Poland's Progress towards Accession. COM(200) 700 final. Brussels, 9.10.2002.
- Europeiska Gemenskapernas Kommission. På väg mot en utvidgad Union. Startegidokument och rapport från Europeiska kommissionen om de enskilda kandidatländernas framsteg på vägen mot anslutning. COM(2002) 700 final. Brussels, 9.10.2002.
- Guba, W. och Piskorz, W. Implications of CAP Reforms for Poland. Warsaw, January 2002.
- Kaspersson, E., Rabinowicz, E. och Schwaag-Serger, S. EU Milk Policy after Enlargement – Competitiveness and Politics in Four Candidate Countries. Swedish Institute for Food and Agricultural Economics. Report 2002:1.
- Klonowicz, T. och Wieczorkowska, G. (red). Social Change, Adaptation and Resistance. Warsaw University, Institute for Social Studies Press. Warsaw 2002.
- Foundation for the Development of Polish Agriculture, fdpa. Rural Poland 2000. Rural Development Report. Warsaw 2001.
- Foundation of Assistance Programmes for Agriculture, Agricultural Policy Analysis Unit. Stereotypes in the European Union concerning Polish Agriculture. Warsaw, November 2000.
- Foundation of Assistance Programmes for Agriculture, Agricultural Policy Analysis Unit. "Analysis and Evaluation of the European Commission Proposal of January 30th 2002 for Candidates Countries, Working Document. Warsaw, April 2002".
- Institute for Agricultural and Food Economics (IAFE), Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGZ). Bibliography. Warsaw 2001.
- Lipski, S. (2003). MAIZE "BOOM" in Poland. Institute of Soil Science & Plant Cultivation, Pulawy, Poland.
- Ministry of Agriculture and Rural Development. Agriculture in Poland. Warsaw, 10 November 2000.

- Ministry of Agriculture and Rural Development. Reports and Publications. Government Plenipotentiary for Negotiations of the Poland's EU Membership. Warsaw 2002.
- Ministry of Agriculture and Rural Development. Agriculture and the Food Economy in Poland in the Context of Integration with the European Union. Warsaw 2002.
- Ministry of Agriculture and Rural Development. SAPARD Operational Programme for Poland. Proposals as of 12 September 2000.
- Nationalencyklopedien 1989–1996.
- Polish Agricultural Council. Appeal of Polish Farmers concerning Polish EU Accession Negotiations. Warsaw, 6 November 2002.
- Scanagri Sweden. Poland member of the EU. Threats and possibilities for the members of LRF, October 2001.
- SEB Ekonomisk Analys. Baltic Outlook Januari 2002. Svensk version. Stockholm den 29 januari 2002.
- Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego. Warsaw Agricultural University Poland Warsaw Agricultural University Press 2002.
- Statistiska Centralbyrån (SCB). Jordbruksstatistisk Årsbok 1998 och 2002.
- The National Union of Farmers, Circles and Agricultural Organisations. www.kolkarolnicze.pl
- Warsaw Agricultural University. 175th Anniversary. Warsaw Agricultural University Press 1991.

Den polska livsmedelsindustrin och dess framtida marknader

TORBJÖRN SANDBERG

Agronom – Senior Advisor
LRF/SwedeAgri Invest AB

Sverige och EU

I samband med Sveriges inträde i EU den 1 januari 1995 ändrades förutsättningarna för många verksamheter. Inte minst jordbruket och livsmedelsindustrin påverkades kraftfullt – positivt och negativt.

Bland de nya möjligheter som uppstod ingick att svenska bönder och livsmedelsproducenter fick tillgång till nya marknader med ca 350 miljoner konsumenter. Samtidigt fick producenterna i EU:s tidigare medlemsländer tillgång till den svenska livsmedelsmarknaden med knappt 9 miljoner konsumenter. Följden blev en ökad handel av livsmedel i bägge riktningar över Sveriges gränser.

Under 1990-talet ökade importen av livsmedel till Sverige med ca 10 procent i genomsnitt och uppgår idag till ett värde av ca 50 miljarder kronor. Knappt hälften utgörs av livsmedel som t ex kaffe, vin, citrusfrukter

och grönsaker som inte kan produceras i Sverige.

Svenska nötköttsproducenter förser den inhemska marknaden med ca 70 procent av behovet och motsvarande siffra för gris- och fågelkött är ca 90 procent och i sjunkande. Konsumtionen av nöt- och griskött har sedan EU-inträdet ökat liksom konsumtionen av fågelkött, som ökat kraftigt. Trots det har importen tagit marknadsandelar från svenska producenter och svensk livsmedelsindustri vilket medfört krav på anpassning av bl a slakt- och köttsektorn.

Exporten av livsmedel från Sverige har ökat med ca 15 procent per år under de senaste 5–7 åren och uppgår idag till ett värde av ca 25 miljarder kronor dvs ungefär hälften av importvärdet. En knapp tredjedel av exporten utgörs av norsk fisk, som exporteras via Sverige, och kaffe. Andra stora exportprodukter är det svenska spannmålsöverskottet

på ca 1,3 miljoner ton liksom den förädlade spannmålsvaran "Absolut Vodka".

Två tredjedelar av importen av livsmedel kommer från övriga EU-länder och drygt hälften av exporten går till länder inom EU.

Polen inför EU-inträdet

I skrivande stund – januari 2003 – har ett polskt EU-medlemskap ryckt närmare sedan överenskommelse träffats i Köpenhamn den 13 december 2002 om godkännande av 10 nya länders medlemsansökningar. Sannolikheten för att dessa länder – däribland Polen – tas upp som medlemmar i Europeiska Unionen den 1 maj 2004 är därför mycket stor, även om folkomröstningar återstår. För Polens del skall omröstning ske den 8–9 juni 2003.

När Polen därför med största sannolikhet blir fullvärdig medlem i EU kommer nationen att storleksmässigt hamna på 4–5 plats med sina dryga 19 miljoner hektar jordbruksmark och dryga 38 miljoner innevånare (enligt det preliminära resultatet av den senaste folkräkningen 2002). Polen kommer därför att bli ett av de större jordbruksländerna och en av de större konsumentmarknaderna i EU och i detta avseende tillhöra gruppen Frankrike, Tyskland, England, Spanien och Italien.

Det polska jordbrukets samlade andel av BNP uppgår till 3–4 procent och sysselsätter knappt 20 procent av arbetskraften. Detta motsvarar ungefär jordbrukets genomsnittliga BNP-andel inom EU-15, medan sysselsättningen är avsevärt högre. Sektorn har därför i detta avseende större relativ betydelse i den polska ekonomin i jämförelse med EU-15. Bakom den höga sysselsättningsciffran döljer sig sannolikt en "dold" arbetslöshet och en låg produktivitet. Omvänt gäller att tillgången på (billig) arbetskraft är mycket god och möjligheterna till produktivetsförbättringar i jordbruket är stora. Det är därför sannolikt att Polen på lång sikt får ett betydande inflytande på EU:s jordbruks- och livsmedelspolitik.

Polen är i förhållande till Sverige geografiskt näraliggande och de historiska och kulturella banden är och har varit omfattande

under sekler. Vidare är smakpreferenser och mattraditioner delvis likartade även om det polska köket i generell mening är "energirikare" och kryddstarkare. Tillagnings- och konserveringsmetoder är historiskt sett desamma med stort inslag av rökta och saltade produkter av kött och fisk liksom en stor andel potatis och rotfrukter. Mot detta skall ställas de internationella influenser som påverkat de svenska matvanorna under senare decennier men som ännu inte i samma omfattning nått Polen.

Mot denna bakgrund är det angeläget att fundera över och analysera effekterna av ett EU-medlemskap för den polska livsmedelsindustrin – dess konkurrenskraft och krav på anpassning och förändring.

Polens ekonomiska utveckling

Sedan början av 1990-talet har Polens ekonomi i generell mening genomgått mycket stora förändringar i riktning mot marknadsekonomi. Privatisering genom statlig utförsäljning av företag och tillgångar till företagsledningar och anställda och/eller utländska investerare har därvid varit huvudmetoden för att skapa ett nytt näringsliv. Parallellt har lagstiftning av västerländsk modell (tysk) införts som reglerar näringslivets villkor. Den ekonomiska politiken som förts har inneburit krafttag för att komma tillrätta med statens budgetunderskott samtidigt som liberalisering och ökad frihet införts för företagen.

Utvecklingen under början och mitten på 90-talet innebar en kraftig tillväxt i den polska ekonomin – tillväxttal på upp till 6,9 procent (1997) förekom och Polen räknades som en "tigerekonomi". Under senare år och sedan krisen i den ryska ekonomin i augusti 1998 har tillväxten dalat och var år 2001 ca 1 procent, vilket också är prognosen för 2002. Det kraftiga ekonomiska uppsvinget har skett till priset av hög inflation (hyperinflation) med som mest över 44 procent 1992 via ca 20 procent 1995/96 till dagens 0,8 procent (löpande 12-månader, december 2002). Också arbetslösheten är idag mycket hög – riksgenomsnitt

17,8 procent i november 2002 – med stora variationer mellan Polens 16 regioner (från 13,7% till 28,3%). Bankernas utlåningsränta till företag ligger idag på ca 10 procent mot att tidigare under perioden legat två eller tre gånger högre – i den mån krediter överhuvudtaget beviljats.

Polsk ekonomi har under de senaste åren således hamnat i en djup recession. För den polske medborgaren och konsumenten har detta inneburit en minskad köpkraft – polacken har blivit "fattigare" för varje dag. För detaljhandeln och livsmedelsindustrin har detta medfört att fokus hamnat på priset – "lågpris till varje pris" – och mindre på produkternas kvalitetsegenskaper. Därför har en förändring skett i köpmönstret från animalier (t ex kött och fläsk) till vegetabilier (t ex potatis och ris) och inom köttsektorn: från "dyrare" produkter som t ex högförädlade charkprodukter till "billigare" enklare, obearbetade styckningsdetaljer.

Sedan juli 2002 har Polen haft en förbättrad handelsbalans. Detta förhållande tillsammans med sjunkande räntor och låg inflation är de första tecknen på att den ekonomiska recessionen har bottenat. Polens regering förutspår också en ökad tillväxt för 2003 och 2004 – 3,5 resp. 4,5 till 7 procent. Däremot förväntas inte köpkraften öka under de kommande två åren.

Polska konsumenttrender

Trots vad ovan sagts om minskad köpkraft och fokusering på billigare livsmedel kan några trender – utan inbördes prioritering – utläsas i de polska konsumenternas matvanor.

- Förändringar i livsstil och konsumtion i riktning som sker i mer utvecklade ekonomier/västländer.
- Hälsotrender – produkter med "nyttigt" innehåll (t ex C-vitamin) och produkter från vilka "onyttiga" ingredienser tagits bort (t ex kolesterol, natrium, fett).
- Miljötrender – produkter som producerats i en "ren" miljö, uppfödning och animalieproduktion med hänsyn till djurens bästa.

- Värderingar som "god hälsa" och "vältränad kropp" skapar efterfrågan på naturliga (ekologiska) livsmedel.
- Ökat intresse för naturen skapar efterfrågan på "naturliga material" (t ex mat och kläder).
- Ökad betydelse av en "rikare fritid" ger mindre tid för matlagning – och skapar efterfrågan på "ready-to-eat" – och "ready-to-heat"-sortiment.
- Ökat ätande utanför hemmet – skapar efterfrågan på produkter och sortiment anpassade för restauranger och storhushåll.
- Mättnad på "lyxmat" – tendens till ökad efterfrågan på regional/lokal produktion av traditionella livsmedel/maträtter.
- Kött- och charkvaror ersätts med kyckling, fisk och fiskprodukter, chips, yoghurt och glass, bröd och kakor samt frukt och grönsaker.

Samtliga dessa trender känns lätt igen från många andra marknader i Europa och USA. De är därför inte unika för polska konsumenter, snarare är det så att de – av naturliga skäl – anlönt senare.

Andra trender i konsumenternas köpbeteenden är:

- "Super"- och "Hypermarkets" får ökad betydelse som inköpsställen i städer med över 0,5 miljoner inneboende (flärd och bekvämlighet) samtidigt som
- Små specialaffärer bibehåller en stark ställning i småstäder och byar.
- Kött och charkvaror har högre accept för att handlas i specialaffärer än andra livsmedel.
- Konsumenternas val av inköpsställe styrs av tillgång på färsk och fräscha produkter, rimlig prisnivå och ren och snygg butik/avdelning.
- Varumärkets betydelse ökar hos polska konsumenter – borgar för säkerhet, trygghet, pris, smak och kvalitet.

Skillnaderna i konsumentbeteende och matvanor är stora mellan stad och landsbygd i Polen. I de större städerna finns tillgång till många och stora köpcentra med hyper- och

supermarkets som har ett nästan bedövande utbud av alla slags livsmedelsprodukter – precis som i Frankrike, Tyskland eller England. På landsbygden och i de små städerna är utbudet både mindre och mer begränsat. Här återfinns också många marknader – ofta under bar himmel – där producenter säljer direkt till konsumenter (farmer´s market).

Det polska hushållet spenderar i genomsnitt ungefär 35 procent av nettotinkomsten på mat – vilket relativt sett är högt. Motsvarande siffra i Sverige ligger runt 20 procent. Hushåll i städerna ligger högre än genomsnittet och hushåll på landet ligger lägre än genomsnittet. Orsaken till detta är skillnader i livsstil och levnadsmönster bl a genom ett större och ökande ätande utanför hemmet i städerna.

Polens jordbruk – basen för livsmedelsproduktionen

Struktur och status

För att göra en bedömning av Polens nuvarande och framtida potential som livsmedelsproducent är det viktigt att först analysera möjligheterna och förutsättningarna i primärproduktionen. Skälen för detta är att uppskatta den framtida konkurrenskraften vad avser produktionskostnader och kvalitet.

Viktiga faktorer är därför kostnaderna för insatsvaror liksom avräkningspriserna. Redan idag kan man konstatera att priserna på insatsvaror ligger ungefär på samma nivå som inom EU-15 – med vissa variationer upp och ner. På samma sätt ligger avräkningspriserna på likartade nivåer även om också här variationerna periodvis kan vara stora beroende på bättre eller sämre årsmån. Delar av Polen har under 90-talet varit utsatta för extrema klimatsvängningar med allt ifrån ihållande regn med stora översvämningar till svår torka vilket medfört kraftiga prisfluktuationer. Inget talar för att priserna efter ett polskt EU-inträde i generell mening kommer att avvika avsevärt från genomsnittliga EU-priser.

Polen saknar en stark ekonomisk bondeägd föreringsrörelse av västerländsk modell. Handeln med jordbruksvaror och till viss del insatsvaror domineeras av stora internationella privata handelsföretag, som sätter priser och fastställer villkor. En sannolik strategi för dessa multinationella företag är att genom att skapa en stark ställning i de tillkommande EU-länderna så småningom också – österifrån – intensivare bearbeta marknaderna i EU-15.

Polens jordbruksdrift är enligt västerländska mått mätt ålderdomlig och ineffektiv. Maskiner och annan utrustning är ofta hårt slitna, representerar gammal teknik och har en låg kapacitet. Dessutom kräver de ofta insatser av manuellt arbete eller kontinuerlig övervakning för att fungera.

Strukturen på gårdarna lämnar mycket övrigt att önska för en rationell drift eftersom ca 2 miljoner familj jordbruk har en genomsnittsareal på ca 9,5 ha – med variationer från 4–5 ha i söder via 6–8 ha i de centralare delarna till över 10 ha i norr. Dessa brukar ca 75 procent av Polens totala jordbruksareal. Resterande arealer består till huvuddelen av f d statliga eller kooperativa storjordbruk – idag i många fall arrenderade av privatpersoner – med gårdsarealer på flera hundra hektar. Ca 10 procent av den totala jordbruksarealen brukas av gårdsenheter med mer än 1 000 hektar.

Positiva faktorer är emellertid låga markpriser och låga kostnader för arbetskraft i jämförelse med EU-15. Den höga arbetslösheten – särskilt på landsbygden – gör det också lätt att rekrytera arbetskraft, dock med en jämförelsevis låg utbildningsnivå.

Polskt jordbruk lider av brist på kapital. Bakgrunden till detta är svag eller osäker lönsamhet som medfört att banker och andra finansieringsinstitut krävt höga räntor och lån med kort löptid – i den mån man överhuvudtaget lånat ut kapital till lantbrukare.

Sammanfattningsvis kan man därför säga att flera faktorer talar emot en effektiv jordbruksdrift i Polen. Å andra sidan finns det stora möjligheter för en snabbt förbättrad framtida drift.

Tekniken för en bättre växtodling och animalieproduktion finns att hämta inom nuvarande EU-länder med liknande klimat och jordar. Maskiner och förnödenheter finns tillgängliga för den som har kapital liksom arbetskraft och lediga arealer. Det som krävs är en i alla avseenden professionell ledning och styrning av verksamheten liksom utbildning av och förbättrad kompetens hos arbetskraften. Med utnyttjande av dessa komponenter kan skördenivåerna snabbt minst fördubblas och nå samma nivåer som i exempelvis det tidigare Östtyskland. Utvecklingen kan därför gå mycket snabbt i delar av det polska jordbruket medan i andra delar, främst i familj jordbruket, kommer strukturomvandlingen att gå långsamt – trots hjälp och stöd av staten eller av EU finansierade strukturprogram.

I framtiden kommer Polen därför sannolikt att kunna producera många jordbruksråvaror till samma kvalitet och till ungefär samma kostnader – eller lägre – som inom nuvarande EU-15, trots ett inledningsvis reducerat (EU-) arealstöd. Förutsättningarna för ekologisk jordbruksproduktion är i delar av Polen stora eftersom användningen av kemiska bekämpningsmedel och handelsgödsel av kostnads-skal historiskt varit mycket låg.

Vegetabilieproduktion

Spannmål

Polen producerar spannmål på stora delar av arealerna – höstvete, råg och rågvete är dominerande grödor men också havre, korn och baljväxter förekommer allmänt. Vidare odlas raps i varierande omfattning beroende på årsmån och priser. Överhuvudtaget är polska bönder snabbare och priskänsligare än bönderna i EU-15 vid val av gröda, sannolikt beroende på att kontraktsproduktion inte är utvecklad. Polen saknar som nämnts en stark ekonomisk föreningsrörelse av västerländsk modell. Handeln med jordbruksvaror styrs av stora, internationella, privata handelsföretag. Också den polska staten har frekvent intervernerat och köpt upp resp. subventionerat import av spannmål vid besvärande över- eller underskott.

Normalt sett borde Polen vara självförsörjande på spannmål. Under 90-talet har detta inte varit fallet bl.a. beroende på extrema väderförhållanden. Med en framtida bättre styrning och optimering av insatser i växtodlingen borde Polen stadigvarande kunna bli självförsörjande – med visst utrymme för export – på både bröd- och foderspannmål. Detta gäller också vid en framtida ökad animalieproduktion (se nedan).

Potatis

Potatis är – efter vete och råg – den tredje största grödan i Polen och den totala arealen är större än den sammanlagda potatisarealen i nuvarande EU-länder. Hektarskördarna är emellertid låga varför produktionen inte står i samma relation. Merparten av skörden förbrukas på gårdarna i form av djurfoder och för humankonsumtion. Ungefär en fjärdedel går till försäljning som matpotatis och stärkelsepotatis liksom till brännerier (vodkaproduktion).

Oljeväxter

Oljeväxter (raps) odlas på ungefär 500 000 ha med stora årliga variationer. Skördenivåerna bör kunna förbättras kraftigt vilket i så fall innebär att Polen permanent kan bli en nettoexportör av raps. Idag balanserar skörden i stort det inhemska behovet.

Frukt och grönsaker

Ungefär 90 procent av all produktion av frukt och grönsaker sker inom ramen för privatjordbruket. De viktigaste fruktarterna är äpple, päron, körsbär, jordgubbar, hallon, vinbär och krusbär. Ungefär hälften av skörden förädlas på ett eller annat sätt till juicer, kompotter och djupfrysta eller konserverade produkter. Knappt hälften av skörden exporteras i en eller annan form.

De viktigaste grönsakskulturerna – ofta frilandsodlade – är kål, blomkål, lök, svamp, tomater, gurka, morötter och rödbetor. Den vidareförädlade eller processade andelen är i jämförelse med frukt låg – ca 5 procent – liksom exporten eller 5–7 procent av totalskörden.

Animalieproduktion

Mjolk

Ungefär hälften av all mjölk i Polen produceras på gårdar med 3 till 9 kor, en fjärdedel på gårdar med färre kor och resterande fjärdedel på gårdar med fler kor. Mjolkproduktion sker över hela Polen men de områden, som av tradition har ett överskott – utöver självhushåll och försäljning direkt från gården – är nordöstra delen och västra delen av centrala Polen. Omkring 60 procent av den totala produktionen levereras till mejerier, resten stannar på gårdarna. Antalet mjölkkor har under de senaste fyra–fem åren successivt minskat med ca en halv miljon till knappt 3 miljoner. Minskningen i antal förväntas fortsätta samtidigt som avkastningen förväntas öka med ca 1,5 procent per ko och år. Produktionen täcker det inhemska behovet – periodvis med överskott (mjölkpulver).

Den absolut största svårigheten för mjölkproduktionen i framtiden är att förbättra den hygieniska standarden i hela hanteringskedjan för att höja kvaliteten så att den når EU-standard. Med tusentals små besättningar blir investeringar i kylsystem och kyltankar ett stort ekonomiskt problem för många bönder. Samtidigt är en splittrad mjölkinsamling ett lika stort problem för mejerierna. Det är därför sannolikt att en polarisering kommer att ske i mjölkproduktionen där stora besättningar som håller EU-standard för hygien och kvalitet levererar råvara till mejeriindustrin medan små besättningar med två–tre kor fortsätter att producera för eget och närmaste grannars husbehov.

Nötkött

Produktionen av nötkött är i huvudsak en biprodukt till mjölkproduktionen eftersom nästan alla kor är av mjölkkras (särskilt svart-vit/Friesian). Nötköttsproduktionen har successivt fallit under 90-talet och förväntas fortsätta göra så till följd av minskat djurantal. Antalet nötkreatur – mjölkkor och ungdjur – beräknas uppgå till ca 5–6 miljoner djur. Detta är en halvering sedan 1989/90.

Per capita-konsumtionen av nötkött är av tradition mycket låg i Polen – år 2001 ca 7 kg/

person – och har under det senaste året fallit ytterligare på de första (tre) dokumenterade fallen av BSE.

Griskött

Polen är av tradition ett av de största fläskproducerande länderna i Europa – i klass med Frankrike, Spanien och Danmark. Antalet producerade slaktsvin har under 90-talet varierat mellan 16 och 22 miljoner. Polen har en mycket stor potential att öka produktionen förutsatt tillgång till ett förbättrat avelsmaterial, förbättrad utfodring och genomsnittligt större och effektivare besättningar. Idag finns svinproduktion på ca 1,3 miljoner gårdar med en genomsnittsproduktion på ca 16 slaktsvin. Till dessa siffror kommer sannolikt ett stort antal djur som inte fångas upp i någon statistik – den ”gråa” marknaden.

Griskött svarar för den absolut största delen – 44–45 kg eller knappt 2/3-delar – av per capita-konsumtionen av kött i Polen.

Fågelkött

Den största fågelköttproduktionen utgörs av kyckling men kalkon, anka och gås produceras också. Under början av 90-talet gick branschen igenom en djup kris men har under senare år kraftfullt återhämtat sig. Stora investeringar har gjorts i både byggnader och ny inredning och i samband därmed har enheternas storlek ökat kraftigt. Produktionen uppgår till ca 600 000 ton eller ca 500 miljoner kycklingar per år.

Konsumtionen av fågelkött har under hela 90-talet successivt ökat från 5–6 kg till idag 15–16 kg per capita. Under de senaste fem åren har konsumtionen av kyckling nästan fördubblats.

Får- och lammkött

Under 1980-talet uppgick antalet får och lamm i Polen till ca 5 miljoner djur. De flesta användes för produktion av ull men blev successivt utkonkurrerade av andra textilmaterial liksom billig ull från Australien. Idag uppgår antalet får till ca 300 000 och finns företrädesvis i södra Polen.

Konsumtionen av får- och lammkött i Polen är i stort sett försumbar. Det kött som trots allt produceras exporteras företrädesvis till Italien.

Ägg

Också äggbranschen genomgick en kris i början av 90-talet men har återhämtat sig. Polen är idag i stort självförsörjande på ägg men hade vissa år under 90-talet ett importbehov. Produktionen uppgår till 9–10 miljarder ägg per år vilket ger en per capita-konsumtion på ca 15 kg.

Allmänt om framtida livsmedelsmarknader i Polen

Den polska livsmedelsindustrins framtida huvudmarknad kommer utan tvekan att vara hemmamarknaden med drygt 38 miljoner konsumenter. Till denna skall också räknas den omfattande gränshandel med livsmedel som nästan alltid förekommit med omgivande länder som Litauen, Vitryssland, Ryssland, Ukraina, Tjeckien, Slovakien och östra Tyskland. Från tid till annan har denna under 90-talet motsvarat ytterligare 10–15 miljoner konsumenter i form av "dagturister" som besökt Polen för att fylla matkassarna. Framtida införselregler till respektive land kommer att avgöra denna handels storlek och omfattning.

För hemmamarknaden kommer alla hittillsvarande sortiment och produkter att tillverkas och säljas – mattraditioner och måltidskultur är djupt rotade. Internationella influenser kommer successivt att påverka sortimentet i en mer "europeisk" riktning. Inte minst det italienska köket kommer sannolikt att vara framgångsrikt i Polen – precis som det varit i världen i övrigt under de senaste decennierna. Pasta och användandet av t ex olja för "magrare" och "nyttigare" tillagning i köket liksom ökad konsumtion av färska grönsaker av allehanda slag har "erövrat" konsumenterna i nuvarande EU-länder runt Östersjön. Det är därför sannolikt att dessa vanor ganska snart får fotfäste också i de nya EU-länderna

– i den mån de inte redan har det. Öppnare gränser kommer att medföra ett ökat och smidigare resande mellan de gamla och de nya EU-länderna. Detta leder i sin tur till att både matvanor och andra levnadsvanor successivt ändras – man tar till sig och anammar det man tycker om.

Ett segment, som redan är under stark utveckling i Polen, är marknaden för snabbmat. McDonalds är sedan många år etablerade med ett 20-tal restauranger över hela landet och också andra internationella snabbmatskedjor har etablerat sig med varierande framgång. Ett svenskt exempel är Sibylla (Lithells) som under 90-talet introducerat sitt varm-korv-koncept, mest känt från svenska bensinstationer (Statoil och Shell Select). Också de polska Statoilstationerna säljer idag varm-korv enligt Sibyllas koncept och märke – och volymerna ökar kontinuerligt. Leverantörerna av råvaror och halvfabrikat är polska livsmedelsföretag som anpassat sig till nya kundkrav.

I generell mening kommer den polska livsmedelsindustrin sannolikt att vara konkurrenskraftig på hemmamarknaden när det gäller livsmedelsprodukter vars råvaror kan framställas och förädlas i Polen. Detta gäller särskilt produkter som kräver mycket manuellt arbete. Exempel på sådana är charkuterivaror som korv och salami, mejeriprodukter som lagrade ostar liksom frukt- och bärprodukter som kompotter och juicer.

För den gemensamma EU-marknaden kommer sannolikt polska livsmedelsprodukter att vara mindre konkurrenskraftiga. Skälen för detta är bl a kraven på kvalitet i slutprodukterna och i förädlingsprocessen.

De största svårigheterna kommer den polska livsmedelsindustrin att möta när det gäller anpassningen av hygien, teknik och kvalitet till EU:s regelverk. Många industrier har idag stora brister härvidlag och kräver därför omfattande investeringar i lokaler och maskiner liksom omläggning av arbetsrutiner. Ett litet antal företag inom varje sektor har en förhållandevis hög kvalitetsnivå medan ett stort antal mindre företag saknar den. Många – särskilt små – kommer därför inte att klara

anpassningen utan tvingas att lägga ner och upphöra med produktionen. Sannolikt kommer övergångsperioder för anpassningen av vissa livsmedelsindustrier eller företag att finnas med i Polens anslutningsavtal men dessa kommer i så fall att vara förhindrade att exportera sina produkter utanför Polens gränser.

Säker och trygg mat är ett högt prioriterat krav också bland polska konsumenter. Mul- och klövsjuckebrottet i England för ett par år sedan och åtgärderna för att komma till rätta med det, nådde också de polska TV-skärmarna liksom debatten kring och bilderna av BSE-smittade kor. Tillsammans med inhemska dioxinlarm och salmonellautbrott efter bristfälligt hanterade eller tillagade livsmedel har medvetandet kring livsmedelshygienen ökat och matvanorna förändrats. Den polske konsumenten i gemen är därför allt mer uppmärksam på livsmedlens ursprung och hantering även om många inte har råd att äta den "säkra" mat de helst skulle vilja. De livsmedelsproducenter, som kan ställa ursprungsgarantier och leva upp till högt ställda hygienkrav (=EU-regler), kommer därför sannolikt att premieras på hemmamarknaden när köpkraften ökar. För den producent som vill exportera livsmedel är det redan från början ett krav.

Framtida livsmedelsmarknader – vegetabilier

Brödspannmål – mjöl och pasta-produkter

Kvarnstrukturen i Polen är mycket splittrad. Uppskattningsvis finns det ca 2 000 kvarnar som producerar mjöl för humankonsumtion. De flesta är mycket små och försörjer en lokal eller regional marknad. Få kvarnar – om ens någon – har en rikstäckande försäljning. Genomsnittsproduktionen per år för polska kvarnar uppgår till ca 3 000 ton att jämföra med Sveriges genomsnitt på ca 80 000 ton (förmodligen högst inom EU-15).

Kvarnbranschen i Polen behöver struktureras för att bli konkurrenskraftig – och processen pågår. De flesta kvarnar är ägda av

poliska intressen men tyska och holländska företag har investerat i några kvarnar.

Av den totala polska spannmålsskörden på ca 25 miljoner ton är det bara ca 20 procent som levereras till kvarnar, mälterier och foderfabriker – över 70 procent stannar och förbrukas på gårdarna.

Även efter en EU-anslutning kommer marknaden för mjöl och gryn att fortsatt vara den polska. Export lär inte förekomma på kort sikt. På längre sikt har spannmålsskördarna förutsättningar att öka kraftigt med bättre teknik och ökat användande av handelsgödsel och bekämpningsmedel. En stor del av kommande skördeökningar kommer sannolikt att absorberas av en inhemsk ökad svin- och kycklingproduktion varför stora överskott av spannmål för export inte heller kan förväntas.

Det mjöl, som inte säljs till de polska hushållen, levereras till ca 10 000 bagerier och ca 1 000 pastaproducenter.

Malkorn – öl och alkoholprodukter

Den polska bryggeriindustrin har under 90-talet genomgått en kraftfull strukturering. Marknaden domineras av 6–8 inhemska varumärken men ägs till stora delar av utländskt kapital. Stora aktörer är holländska Heineken och dansk/norska Carlsberg.

Det utländska inflytandet har medfört att kvaliteten på det polska ölet – i huvudsak ljus lager – numera håller en internationellt hög standard vilket i sin tur har medfört en kraftig inhemsk konsumtionsökning. Trots detta är det inte sannolikt att polskt öl kommer att bli en stor exportprodukt. Transportkostnaderna är för höga.

Den tidigare helt statligt ägda polska bränneri- och alkoholindustrin har inte minst under de senaste åren kommit att domineras av internationella, strategiska investerare. För närvarande förhandlar svenska Vin och Sprit om köp av en majoritet i Polens tredje största spritproducent – Polmos Zielona Gora.

Huvudmarknader för vodkaproduktionen är Polen och de tidigare Östländerna men genom de internationella spritföretagens inträde har också andra marknader i Europa

och USA tillkommit. Sannolikt kommer exporten att ytterligare öka efter ett EU-inträde.

I Polen finns ett 10-tal mälterier och några hundra bryggerier och brännerier. De senare håller på att snabbt konsolideras och kommer förmodligen att inom kort domineras av en handfull stora aktörer vardera med ett starkt internationellt ägande – inte minst från företag i EU-15.

Potatisprodukter

Trots den stora potatisarealen i Polen är potatis ingen stor exportprodukt. Merparten konsumeras inom landet och är en basprodukt i den polska mathållningen. Med en effektivare odling och högre kvalitet på skördarna är det möjligt att potatis från tid till annan kommer att exporteras i form av tillfälliga överskott. En mindre del av skörden går till stärkelse- och spritproduktion.

Potatis konsumtionen minskar successivt och ersätts – som i många andra länder – av pasta och ris.

Vegetabiliska oljor

Polen har goda förutsättningar för odling av raps med högt oljeinnehåll. Marknaden domineras av en dryg handfull företag varav ett par med utländskt ägande (Holland). Den tekniska statusen varierar stort och det finns moderniseringsbehov, särskilt i raffineringsledet.

Konsumtionen har under hela 90-talet ökat i takt med ändrade matvanor – mot ”hälso-sammare” kost. Margarinkonsumtionen har ökat kraftigt och ligger runt 15 kg per capita. Också efterfrågan på oljor för majonnäs och dressingtillverkning har ökat.

Polen förser i första hand hemmamarknaden med behovet av vegetabiliska oljor men har också haft en viss export – framförallt till de östra grannländerna (Ukraina, Ryssland och Vitryssland).

Det är inte sannolikt att exporten av vegetabiliska oljor från Polen finner nya marknader i samband med ett EU-inträde. Uppstår ett överskott på raps blir det snarare export som frö och inte i förädlad form. Risk föreligger att den polska marknaden utsätts för

ett importtryck av oljor med högre kvalitet till samma pris.

Socker

Praktiskt taget hela den polska sockerindustrin är ålderdomlig och ineffektiv med många små bruk. Hela branschen är i behov av strukturering och investeringar i moderna anläggningar. Utländska investerare är British Sugar, Südzucker, Nordzucker och Pfeifer und Lange. Därtill kommer polskägda sockerbruk som står för mer än halva sockerproduktionen.

Sockerkonsumtionen i Polen är hög – och i ökande. En anledning till detta är det stigande behovet av socker till choklad-, konfektyr- och fruktförädlingsindustrin.

Branschens framtida utveckling kommer att starkt påverkas av den sockerkvot Polen erhåller vid EU-förhandlingarna och vilken konkurrenskraft branschen lyckas uppbåda.

Choklad- och konfektyrindustrin

Denna industri är förhållandevis stor i Polen och svarar för 8–10 procent av det totala värdet i livsmedelsindustrin. Branschen var också tidigt utsatt för stort intresse från utländska investerare, som idag dominerar ägarbildet.

Den inhemska marknaden har under 90-talet visat god tillväxt och de polska produkterna är också högt värderade på utländska marknader. De framtida marknaderna blir därför fortsatt den inhemska och exportmarknaderna, där den största tillväxten är att vänta. Exportmarknader är både de tidigare Sovjetländerna och nuvarande EU-länder.

Frukt och bär

Polen exporterar idag ca hälften av skörden av frukt och bär i en eller annan form. Länderna i EU-15 är de största mottagarna, framförallt Tyskland och Holland – särskilt vad gäller äpplejuice, jordgubbar och körsbär. Exporten av färsk svamp har ökat kraftigt under senare år med Tyskland, Holland och Ryssland som största marknader.

Polens frukt- och bärindustri har under 90-talet moderniserats bl a med hjälp av utländskt kapital. Det är sannolikt att denna

sektor får ytterligare uppsving i samband med ett polskt EU-medlemskap. Argumenten härför är goda odlingstraditioner – kompetens och kunskaper –, tillgång på billig arbetskraft, moderniserad industri och hög kvalitet på många produkter. De marknader som kan bli aktuella är de geografiskt näraliggande EU-länderna i Skandinavien samt Tyskland och Holland. Utanför EU är Ryssland en redan etablerad marknad till vilken volymerna ytterligare kan komma att öka.

Grönsaker och rotfrukter

Exportandelen för grönsaker och rotfrukter har hittills varit låg i förhållande till frukt och bär – under 10%. De senaste åren har dock andelen djupfrysade grönsaker ökat som en följd av – ofta utländska – investeringar i moderna anläggningar och frysager. Det är därför sannolikt att exporten av grönsaker – framförallt frysade – ytterligare kommer att öka vid ett polskt EU-inträde. Argumenten är desamma som för frukt och bär dvs. tillgång på billig arbetskraft i kombination med moderniserad maskin- och lagringskapacitet.

Framtida marknader är sannolikt övriga näraliggande EU-länder och Ryssland.

Framtida livsmedelsmarknader – animalier

Mejeriprodukter

Färska mjölkprodukter

Utbudet av mejeriprodukter är redan idag stort i livsmedelshandeln – särskilt i hyper- och supermarkets. Många utländska märken, som t ex Danone och Yoplait, finns representerade. Därtill kommer en rad inhemska märken, oftast av regional karaktär.

Den framtida marknaden för färska mejeriprodukter kommer också i framtiden nästan uteslutande att vara hemmamarknaden. Det största problemen för en snabb utveckling och expansion är en ineffektiv struktur i både primärledet och i förädlingsledet.

Uppskattningsvis finns det idag 350–400 mejerier i Polen varav ca 275 är kooperativt

ägda. De senare beräknas kontrollera ca 70 procent av marknaden. Svårigheten har hittills varit att skapa en effektiv branschstruktur och ett skäl till detta är de statliga kreditgarantier som i mitten av 90-talet gavs till branschen. Sannolikt skulle många mejerier inte ha överlevt utan dessa. Förfarandet har därför varit ”konserverande” för branschen och förhindrat en önskvärd strukturering och effektivisering.

Antalet utländskt ägda mejeriföretag uppgår till ca 25 st. De har ofta en mycket hög teknisk och hygienisk standard men har svårigheter att få kontinuerliga inleveranser av mjölk med enhetlig kvalitet från producenterna. Dessa omständigheter har varit en återhållande faktor för ytterligare investeringar från utlandet – några aktörer har också dragit sig ur marknaden.

Framtida export av färska mejeriprodukter från Polen är därför ingen trolig utveckling. Däremot är en ökad import av mer sofistikerade mejeriprodukter – drickbar yoghurt, yoghurtsglass och produkter med functional food-egenskaper – mera sannolikt.

Ost, smör och mjölkpulver

Den totala konsumtionen av mjölk och mejeriprodukter per capita – omräknad i mjölk råvara ca 200 kg – är i Polen lägre än i EU-15 och jämfört med Sverige avsevärt lägre (ca hälften). Det är inte sannolikt att den totala konsumtionen kommer att öka väsentligt. Däremot ökar konsumtionen av hårdost sakt och det är troligt att denna trend fortsätter. Ostkonsumtionen uppgår idag till ca 5–6 kg per capita vilket är ungefär 1/3-del av konsumtionen i EU-15.

Förutsatt att mjölksektorn struktureras och effektiviseras för att säkra tillgång på mjölk av hög kvalitet, har Polen sannolikt möjligheter att bli en kontinuerlig exportör av lagrad hårdost till nuvarande och näraliggande EU-15-marknader. Bärande argument torde då vara god kvalitet till moderat pris. Inom överskådlig framtid lär inte exportvolymerna bli besvärande för mottagarländerna – därtill är hela mjölksektorns strukturproblem för stora. Omvänt gäller i stället – polska mejerier kan på hemma-

marknaden komma att utsättas för en tuff ostkonkurrens från t ex Holland. Under alla förhållanden kommer sannolikt utbudet av importerad ost att öka efter ett EU-inträde – inte minst av mjukost.

Konsumtionen av smör i Polen uppgår till ca 4,5 kg per capita vilket är i stort sett densamma som genomsnittet för EU-15 men väsentligt högre än i Sverige. Inget talar för att konsumtionen kommer att dramatiskt förändras efter ett EU-medlemskap. Sker en förändring är det i så fall sannolikt i minskande riktning påverkat av övergång till "hälsosammare" matfett av vegetabiliskt ursprung. Produktionen av smör balanserar i stort sett konsumtionen varför hemmamarknaden kommer att vara den absolut viktigaste marknaden också i framtiden. Importhotet torde heller inte vara särskilt stort.

Produktion av mjölkpulver har hittills varit av förhållandevis stor betydelse i den polska mejerisektorn och exporten har från tid till annan varit stor. Produktionen beräknas bli oförändrad men med ett minskat överskott för export eftersom det inhemska behovet i livsmedelsindustrin förväntas öka (mer förädlade och sammansatta produkter – konfektyr och "bekvämmat").

Sammanfattningsvis gäller för mejerisektorn att Polen efter ett EU-inträde kommer att ha fullt upp med att strukturera och effektivisera såväl primär- som förädlingsledet under många år framöver. Det är därför inte sannolikt att den polska mejerierporten kommer att utgöra ett stort hot på nuvarande EU-marknader – tvärtom. Det är mer sannolikt att den polska mejerisektorn kommer att utsättas för en växande importkonkurrens i den takt polska konsumenter efterfrågar mer sofistikerade mejeriprodukter av högre förädlingsgrad. Detta i sin tur kommer att ha det långsiktigt goda med sig att trycket på den nödvändiga branschstruktureringen ökar.

Köttprodukter

Den polska slakt-, kött- och charksektorn består av mellan 4 000 och 5 000 anläggningar av varierande storlek – de flesta små. Bara 300

av dem har 50 eller fler anställda vilket innebär att den kan betraktas som stora eller medelstora. Över 3 000 har 5–6 eller färre anställda.

Av alla anläggningar är det drygt hälften som slaktar både nöt och gris. Av de 300 största har praktiskt taget alla slaktlinjer, antingen för nöt eller gris eller både och.

Drygt hälften av alla djur slaktas i mindre, lokala slakterier och de större – 300-gruppen – svarar för ungefär 1/3-del av svinslakten och drygt 40 procent av nötslakten. Därtill kommer hemmaslakt och mobila slakterier.

Den tekniska och hygieniska standarden i slakterisektorn varierar högst avsevärt – från de allra bästa, som väl uppfyller och i vissa fall överträffar EU-standarder, till anläggningar som inte i något avseende uppfyller grundläggande krav på hygien och sanitet. Det säger sig självt att det därför kommer att bli en omfattande utslagning av – särskilt små – aktörer vid Polens EU-inträde.

De flesta företagen kommer inte att klara de nödvändiga investeringarna som erfordras för att uppnå EU-standard – trots omställningsprogram med (EU-) bidrag och förmånlig annan finansiering. Förutsatt att polska veterinär- och andra myndigheter följer upp och kontrollerar efterlevnaden av EU:s förordningar på området, kommer majoriteten av anläggningarna att stängas och avvecklas de närmaste åren efter en EU-anslutning. Bedömningen är att det kommer att återstå ca 30 stora, effektiva anläggningar med flera hundra anställda och 80–100 medelstora anläggningar med något eller några hundratals anställda. Samtliga dessa kommer att var fullt integrerade dvs med slakt- och styckningslinjer, processutrustning för vidareförädling av allehanda charkprodukter, kapacitet för lagring och djupfrysning, försäljnings- och distributionskanaler liksom i vissa fall egen terminal- eller detaljhandel. Till detta kommer ca 300 anläggningar som enbart kommer att syssla med charkproduktion, försäljning och distribution.

Idag finns det i Polen ett drygt 20-tal slakterier, ca 50–70 köttförädlingsföretag och knappt 10 frysanläggningar som är EU-godkända.

Det är således en mycket stor omställning som kommer att ske inom nöt- och fläsk-

sektorn. Sannolikt kommer processen att ta flera år – även vid en intensiv myndighetsövervakning. Redan idag slaktas ungefär hälften av alla djur i en slags ”grå” sektor och det vore naivt att tro att denna försvinner över en natt.

Nötkött

Som tidigare anförts är konsumtionen av nötkött av tradition låg i Polen och produktionen att betrakta som en biprodukt i mjölkproduktionen. Produktionen av nötkött av hög kvalitet och smaklighet – kötttraskött – är därför i Polen begränsad eftersom efterfrågan är låg. Nötkött av premiumkvalitet till restauranger och storhushåll importeras redan idag från andra länder (Sydamerika, Irland m fl).

De köttkvantiteter, som inte används till charktillverkning (bl.a. salami och korv), säljs i polsk detaljhandel till förhållandevis låga priser – lägre än fläskkött. Resten exporteras som hel-, halv- eller kvartsfall till länder som Ryssland, Italien, Rumänien och Bulgarien.

De framtida marknaderna för nötkött kommer därför att i första hand vara hemmamarknaden och redan upparbetade exportmarknader. Volymökningar är inte sannolika även om Polen i vissa delar av landet har goda förutsättningar för en extensiv nötköttsproduktion med billiga permanenta betesmarker.

Griskött

Griskött – och produkter därav – står högt på det polska hushållets meny. Av det genomsnittliga hushållets disponibla nettoinkomst går som nämnts ca 35 procent till matinköp. En tredjedel av detta läggs på fläskkött d v s ungefär 10 procent av hushållets disponibla nettoinkomst. Enligt en intervjuundersökning år 2000 åt 97,8 procent av Polens befolkning kött och av dessa föredrog 83,6 procent fläskkött i första hand. Fläskkött är därmed sannolikt det mest populära och viktigaste livsmedlet i Polen.

Konsumtionen per capita uppgår till ca 44–45 kg och har varit förhållandevis stabil under hela 90-talet. Före 1990 var emellertid konsumtionen ännu högre. Med en ökad köpkraft förväntas konsumtionen successivt öka mot i första hand 50 kg. Ökningen motsvarar en

ökad produktion av slaktsvin på mellan 1,5 och 2 miljoner djur.

Fläskkött är sannolikt ett av de livsmedel som har de största och bästa förutsättningarna för expansion vid ett polskt EU-inträde. Produktionen har historiskt sett varit omfattande. I det tidigare socialistiska Polen producerades stora volymer för export både till övriga sovjetiska stater och till västliga marknader. USA har under många år varit en god och lönsam marknad för konserverad skinka under varumärket "KRAKUS" – kanske det mest kända polska varumärket i USA. En kommande produktionsökning kommer därför dels att tillgodose den ökande konsumtionen i Polen, dels att exporteras – österut och/eller västerut beroende på prisnivåer och marginaler.

Poliska – och tyska – charkuterier är ”världsmästare” på korv och en stor del av köttkonsumtionen sker därför i denna förädlade form. Det är mycket sannolikt att många polska korvspecialiteter kan finna marknader i flera EU-länder – inte bara genom att tillgodose utflyttade polackers lystmäte. Kvaliteten är ofta mycket hög med stort köttinnehåll och rökning och kryddning bör kunna falla många EU-medborgare i smaken. I Sverige har Scans nya och kryddstarkare korvsortiment gjort succé vilket visar att också vi svenskar är benägna att pröva nya smaker. Traditionellt fördrar vi ju en ”snällare” kryddning och sötare smaker.

Men det är inte bara korv som kan bli framgångsrika exportprodukter. Polen har en lång tradition och mycket brett utbud av rökta, rimmade och kokta charkuterier med fläskkött som råvara. Flera av dessa bör – med en selektiv marknadsföring – kunna finna sina nischer på idag främmande marknader. Polsk salami är en kategori som inte minst i Tyskland bör kunna finna god avsättning. Den engelska marknaden är också intressant för liknande, högklassiga premiumprodukter från det polska charkköket.

Härutöver kan Polen komma att producera och exportera fläskkött i form av hela kroppar eller grovstyckade detaljer. Potentiella marknader är övriga EU-länder, Ryssland och Asien (Japan och Sydkorea). I detta fall konkurrerar

stora svinproducerande länder som Danmark, Kanada och Brasilien på världsmarknaden. För att nå framgång och lönsamhet måste produktionen var mycket effektiv i alla led – världsmarknadspris (inkl. eventuella EU-exportsubventioner) är ju det som gäller.

Fågelkött

Kycklingkonsumtionen har som tidigare nämnts kraftigt ökat under senare år – i stort sett en fördubbling på fem år. Orsaken är dels de senare årens krislarm angående nötkött, dels en trend mot "lättare" och hälsosammare animalier. Trenden är densamma i stora delar av världen.

Trots den hittillsvarande konsumtionsökningen är per capita-konsumtionen (ca 16–17 kg) i Polen lägre än i EU-15 (ca 22 kg) och mycket lägre än i USA (ca 40 kg). Det är därför sannolikt att kycklingkonsumtionen fortsätter att öka.

En ökad produktion kommer därför att avsettas på hemmamarknaden. Eventuellt överskott kommer att exporteras, sannolikt till de tidigare östländerna eller Tyskland. En rimlig bedömning för de närmaste åren är att ett eventuellt överskott för export blir litet och temporärt.

Av annan fågelköttkonsumtion är kalkon den viktigaste och uppgår till ca 2,5 kg per capita vilket är drygt fem gånger högre än i Sverige. Kalkonkött används till stor del som charkråvara. Det är inte sannolikt att kalkon blir föremål för större export.

Annan fågelproduktion utgörs av uppfödning av ankor och gäss och merparten av denna konsumeras i Polen eller exporteras framförallt till Tyskland.

Det är således inte troligt att Polen under de närmaste åren efter en EU-anslutning blir en stor fågelköttsexportör. Tvärtom är det mer sannolikt att den polska marknaden – liksom många andra europeiska marknader – utsätts för ett importtryck från framförallt Brasilien och Asien (Thailand).

Får- och lammkött

Som tidigare beskrivits är produktionen väldigt liten och det överskott som eventuellt

uppkommer exporteras i huvudsak till Italien.

Av en intervjuundersökning år 2000 framkom att endast 2 procent av Polens befolkning föredrar eller kan tänka sig att äta lammkött. Frågan om framtida marknader är därför i detta sammanhang försumbar.

Hästkött

Med hänsyn till det stora antalet små gårdsheter i Polen har hästpopulationen alltid varit stor. Under 90-talet har en kraftig minskning skett och antalet hästar uppskattas idag till knappt 0,5 miljoner djur. Detta kan jämföras med antalet hästar i Sverige – de flesta av nöjeskaraktär – som kraftigt ökat under det senaste decenniet och idag uppskattas till 250–300 000 st.

Slakt av häst förekommer självfallet i Polen men omfattningen har varit svår att utröna. Däremot är det helt klarlagt att en stor andel slaktdjur säljs levande till framförallt Italien med hänsyn till bättre priser. I detta sammanhang är därför också hästköttsmarknaden negligerbar.

Ägg

Äggproduktionen balanserar i huvudsak konsumtionen i Polen. Den framtida prognosen visar att konsumtionen av skalägg sannolikt förblir oförändrad medan behovet till äggproduktindustrin sakta ökar. Förbrukningen av äggpulver till bl a konfektyr-, majonnäs-, bageri- och pastaindustrin ökar med hänsyn till förändrade matvanor. Det är möjligt att det säsongsmässigt kommer att uppstå behov av både import och export av ägg. Omfattningen förväntas dock bli liten och inte nämnvärt påverka vare sig hemmamarknaden eller exportmarknaderna.

Livsmedelshandeln mellan Sverige och Polen

Av Polens totala export år 2001 på drygt 300 miljarder SEK var Tyskland den största exportmarknaden med en andel på ca 34 procent. Sverige kom på 10:e plats med en andel

på ca 2,7 procent och ett värde av ca 8 miljarder SEK. Andelen livsmedel av Polens totala export uppgick till 8,4 procent eller drygt 25 miljarder SEK.

Av den totala *polska exporten till Sverige* utgjorde livsmedelsprodukter endast drygt 5 procent till ett värde av ca 400 miljoner SEK. Livsmedelsexporten till Sverige fördelade sig på följande sätt (andel i procent)

1. konserver och kompotter av frukt och bär, 28%
2. frukt och bär (frost), 28%
3. nötkött (frost), 15%
4. djurfoder, 13%
5. icke alkoholhaltiga drycker, 11%
6. övriga livsmedel, 5%

Den polska livsmedelsexporten till Sverige har under senare år värdemässigt ökat på en större andel produkter med högre förädlingsgrad men är fortfarande jämförelsevis marginell.

Den totala importen till Polen år 2001 uppgick till ca 450 miljarder SEK. Polen har under många år haft en negativ handelsbalans då den svenska importvärdet överstiger exportvärdet. Under de två senaste åren – 2000 och 2001 – har dock balansen förbättrats i Polens favör.

Sveriges andel av Polens totala import uppgick till ca 1,8 procent eller ett värde av ca 8 miljarder SEK – då den svenska i stort sett balans i handeln mellan länderna. Importen placerar Sverige på 14–15 plats.

Av *importen från Sverige* utgjorde livsmedel endast ca 1,5 procent till ett värde av ca 120 miljoner SEK vilket innebär att Polen har ett stort positivt överskott med Sverige vad avser handeln med livsmedel. Den polska livsmedelsimporten från Sverige fördelade sig 2001 på följande kategorier (andel i procent)

1. animaliska och vegetabiliska oljor och fetter, 53%
2. korn, 6%
3. fiskprodukter, 6%
4. alkoholhaltiga drycker – framförallt Absolut Vodka, 5%
5. övriga livsmedel, 30%

Den polska livsmedelsimporten från Sverige har under senare år varit tämligen stabil på en förhållandevis låg och marginell nivå.

Sammanfattningsvis är handeln med livsmedelsprodukter tämligen liten mellan Sverige och Polen. I samband med ett polskt EU-medlemskap är det mest sannolikt att den polska exporten till Sverige ökar medan importen från Sverige förblir i stort oförändrad. De kategorier, som kan komma att värdemässigt öka, är nöt- och griskött, chark samt frukt, bär, juice och grönsaker.

Slutsatser

Sammanfattningsvis blir, även efter ett polskt EU-medlemskap, den polska livsmedelsindustrins framtida marknader i allt väsentligt den nationella. För vissa kategorier livsmedel eller livsmedelsråvaror öppnar sig emellertid nya eller förbättrade exportmöjligheter.

Griskött – hela kroppar eller grovstyckade detaljer för marknader inom EU-25 och Asien (Japan, Sydkorea).

Nötkött – hela kroppar eller grovstyckade detaljer för vissa marknader inom EU-25 (t ex Italien och Sverige) men också för gamla Östländer (Ryssland, Rumänien och Bulgarien).

Charkprodukter – utvalda specialiteter som skinka, korv, salami, bacon samt andra varm- och kallrökta produkter för marknader inom EU-25 (Tyskland och Norden men också Sydeuropa).

Frukt och bär – färska, frysta och förädlade (juicer, kompotter) för näraliggande marknader inom EU-25 och Ryssland – god potential.

Grönsaker och svamp – färska, frysta, konserverade och förädlade för näraliggande marknader inom EU-25 och Ryssland – god potential.

Socker – till och från beroende på skördeutfall och EU-kvot för marknader inom tidigare Östeuropa.

Spannmål – bröd- och foderspannmål samt malkorn till och från beroende på skördeutfall för näraliggande marknader inom EU-25.

Raps – både som frö och olja – till och från beroende på skördeutfall för marknader inom EU-25 och tidigare Östeuropa.

Konfektyrer – ökande export till såväl EU-25 som tidigare Östeuropa.

Mjölkpulver – beroende på den polska mejeriindustrins utveckling mot mer sofistikerade produkter som minskar sannolikt exportvolymerna successivt. Marknader är EU-25 och världsmarknaden.

Det är inte sannolikt att den svenska exporten av livsmedel till Polen kommer att öka väsentligt. Däremot kan den polska exporten till Sverige komma att öka – framförallt vad gäller gris- och nötkött, utvalda charkuterier, frukt och bär samt grönsaker och svamp – de senare i färsk, fryst eller förädlad form.

Källor och referenser

Författaren har för LRF:s räkning varit verksam med projekt och uppdrag i anslutning till polskt jordbruk sedan sommaren 1996. Uppdragen har inneburit frekvent resande till – men också i – Polen under alla årstider. Många möten med personer och befattningshavare på alla nivåer med anknytning till polsk "agribusiness" inklusive banker och myndigheter ligger till grund för författarens egna redovisade slutsatser och påståenden.

Härutöver har skriftliga interna och externa rapporter legat till grund för kontroll och precisering av faktauppgifter. Flera källor har varit upp till fem–sex år gamla vilket inneburit osäkerhet i uppgifterna. Dessa källor har därför utnyttjats med försiktighet. Utvecklingen har gått – och går – mycket snabbt i Polen och kräver därför en kontinuerlig uppdatering och informationsinsamling.

Rapporten "Agriculture and Food Economy in Poland in context of Integration with the European Union, Warsaw 2002" utgiven av Ministry of Agriculture and Rural Development (MriRW), 00-93 WARSZAWA, ul. Waszpolna 30, telefon +48 22 623 10 00, www.minrol.gov.pl, har varit den senaste officiellt publicerade källan som använts.

Genom prenumeration på tidningen "news2biz POLAND" sedan 1995 har kontinuerlig information inhämtats. Tidningen utkommer var fjortonde dag och är ett "Newsletter to professionals doing business in Eastern Europe". Utgivare är Northrup Newsletters, Bredgade 25 D, DK-1260 Copenhagen K, telefon +45 33 33 07 20, www.News2biz.com. Författaren prenumererar på motsvarande nyhetsbrev från Estland, Lettland och Litauen.

Författaren nås via e-mail: torbjorn.sandberg@lrf.se eller via telefon +46 708 40 64 32

Lantbrukarnas Riksförbund i Polen

TORBJÖRN SANDBERG

Agronom – Senior Advisor
LRF/SwedeAgri Invest AB

Analys och Strategi

Lantbrukarnas Riksförbunds – LRF:s – dåvarande förbundsordförande Hans Jonsson initierade 1996 ett projekt som fick beteckningen "Ågarforum". Deltagare i projektet var ordförandena och företagsledningarna i de livsmedelsföretag som ingår i den svenska lantbruksrörelsen – LRF-familjen. Sammantaget utgjorde omsättningen i dessa livsmedelsföretag knappt hälften av den totala omsättningen i den svenska livsmedelssektorn – eller ca 40 miljarder kronor.

Inom ramen för "Ågarforum" skapades ett flertal projekt i syfte att bättre utnyttja den gemensamma plattform som summan av bonderörelsens företag utgör. Bland annat tillkom ett "Östersjöprojekt".

Inom ramen för "Östersjöprojektet" genomfördes flera studier av länderna och marknaderna runt Östersjön. Rapporter presenterades under 1997–98 bl a för Estland, Lettland, Litauen, Polen och Ukraina. Rapporterna innehöll en bred beskrivning av respektive land –

befolkning, geografi, näringsliv, politik, ekonomi, handel, försvar, religion, kultur och inte minst jordbrukets och förädlingsindustrins struktur och utveckling.

Slutresultatet av arbetet med landrapporterna – faktainsamling och nulägesbeskrivning – blev att fördjupade studier skulle göras inom vissa sektorer i vissa länder. Således kom mejerisektorn att vara särskilt intressant i de baltiska länderna och kött- och charksektorn i Polen.

Samtidigt utformades en strategi för LRF:s och bonderörelsens framtida engagemang i Östersjöområdet, som sammanfattningsvis formulerades:

Genom finansiellt och annat engagemang i länderna runt Östersjön skapa nätverk och inflytande inom lantbruks- och livsmedelssektorerna.

Strategiutformningen påverkades mycket av detaljhandelns strukturutveckling. Från att tidigare ha varit ganska nationell till sin karak-

tär har handelns aktörer blivit internationella och gränsöverskridande genom uppköp och allianser. Ett näraliggande exempel är på senare tid skapandet av Coop Norden – en samordning av de konsumentkooperativa detaljhandelsverksamheterna i Sverige, Norge och Danmark. I Europa har sedan lång tid på samma sätt de stora detaljhandelskedjorna i Frankrike, Tyskland och England expanderat långt utanför sina ursprungliga nationsgränser. Flera av dessa har också etablerat sig i de forna Östländerna – inte minst i Polen.

Som råvaru- och livsmedelsproducent är det därför mycket viktigt att hålla ”jämna steg” med kunderna/handeln för att inte tappa i attraktions- och konkurrenskraft.

Slakt-, kött- och charksektorn i Polen

Under hösten 1997 och våren 1998 gjordes en fördjupad analys av den polska köttsektorn. Därvid konstaterades att denna var lönsam – i vissa fall mycket lönsam – men också splittrad i en mängd företag – upp emot 5–6 000 aktörer av varierande storlek. De flesta var lokala eller regionala och knappast någon var nationellt marknadstäckande. Den sanitära och hygieniska standarden var i de flesta fall låg och inte många anläggningar uppnådde EU:s standarder och krav.

Farm Food S.A.

Genom besök i livsmedelsbutiker och supermarkets i Warszawa kunde man konstatera att butikshyllorna i många fall var mycket välfyllda med styckade detaljer av kött och fläsk men framförallt av förädlade charkprodukter som skinka, korv och salami. Utbudet av varm- och kallrökta produkter var mycket stor men kvaliteten varierade.

Ett charkföretag, vars produkter ”lyste” särskilt positivt i butiksdiskarna, var Farm Food. Efter ytterligare informationssökning bl a med hjälp av det svenska Exportrådets Warszawakontor framkom att Farm Food S.A. var ett slakt-, kött- och charkföretag som grundats 1992 och som sedan 1995 var note-

rat på Warszawabörsen. Företaget tillhörde ett av de fyra–fem största i Polen och visade en mycket god lönsamhet. Företagets nyinvesterade anläggning i Czymow, nordost om Warszawa, var fullt modern och uppfyllde alla EU-krav för hygien, sanitet och produktion. Vidare var anläggningen certifierad för export till bl.a. USA.

I juni 1998 förvärvade därför LRF ca 10 procent av aktierna i Farm Food S.A. Ägarandelen kom senare att uppgå till nära 25 procent.

Jaroslaw och Tarnow

Farm Food S.A. visade under mitten av 90-talet en mycket god lönsamhet. En starkt bidragande orsak till detta var den stora exporten till Ryssland. Ungefär 30 procent av företagets produktion exporterades till framförallt Moskva-marknaden.

När de båda slakt- och köttföretagen i Jaroslaw och Tarnow privatiserades 1996/1997 förvärvade Farm Food därför dessa. Företagen är belägna i sydöstra Polen och strategin var att modernisera anläggningarna och utöka exporten till såväl Ryssland som Ukraina. Under 1997 och 1998 genomfördes därför totala renoveringar av de båda anläggningarna – den ena grundad 1927 och den andra 1928. Efter renoveringarna uppfyllde också de EU:s standarder liksom certifiering för export till USA. Jaroslaw var också noterat på Warszawabörsen med Farm Food som dominerande ägare.

Under sommaren/hösten 1998 förvärvade LRF smärre aktieposter i de båda företagen.

Rysslandkrisen augusti 1998

I mitten av augusti 1998 kollapsade handeln med Ryssland till följd av en kraftig devaluering av den ryska valutan. Polens näringsliv – inklusive livsmedelsindustrin – drabbades härvid mycket svårt eftersom en stor del av exporten försvann ”över en natt”. Också svenska företag med nystartad och lönsam export till Ryssland – bl a Cloetta (choklad) och Karlshamns (margarin) – drabbades. Den ryska exporten från dessa företag upphörde

i det närmaste omedelbart. Många liknande exempel finns med djupgående effekter bl a från Baltikum.

För Farm Food, Jaroslaw och Tarnow innebar den ryska krisen att ca 30 procent av volymen omedelbart "försvann". Men inte bara dessa polska köttföretag drabbades – hela den polska köttsektorn gick in i en djup lågkonjunktur eftersom många aktörer hade stor export till Ryssland. I stället riktade alla sina försäljningsansträngningar på den inhemska marknaden eftersom alternativa exportmarknader saknades till följd av tullar och/eller andra handelshinder. Konkurrensen på hemmamarknaden blev därmed oerhört tuff och praktiskt taget alla aktörer fick se en kraftigt försämrad lönsamhet – vinster vändes till förluster.

Som stor minoritetsägare i Farm Food-gruppen initierade LRF därför en ny strategi för verksamheten nämligen att påbörja och genomföra en påtvingad – men nödvändig – strukturering av den polska slakt- och köttindustrin.

Ytterligare förvärv

Inte bara Farm Food-gruppen drabbades av den ryska ekonomiska kollapsen. Kollegerna i branschen drabbades också. Inriktningen blev därför att identifiera och analysera vilka företag i den polska köttindustrin, som på längre sikt och efter kostnadsrationaliseringar tillsammans skulle kunna utgöra en lönsam, konkurrenskraftig och utvecklingsbar aktör.

Sokolow S.A.

Sokolow S.A. var en av kollegerna som tillhörde de fyra-fem största i branschen. Sokolows anläggning – byggd 1975 – var belägen i Sokolow Podlaski, inte särskilt långt från Farm Food i Czyzew. Anläggningen var modern och uppfyllde EU:s krav och standarder. Sokolow hade också under många år exporterat särskilt konserverad skinka till USA. Sokolow var efter privatiseringen 1995 noterat på Warszawabörsen.

Kolo S.A.

Kolo S.A. – beläget i Kolo mellan Warszawa och Poznan – var också ett större, privatiserat köttföretag noterat på Warszawabörsen. Under 1998 hade Sokolow S.A. lagt ett bud på företaget och fusionsarbetet pågick men var inte slutfört under våren 1999. Också Kolo's anläggning var EU- och USA-godkänd.

Efter analys och förhandlingar beslutade LRF – tillsammans med Swedish Meats (dominerande, svenskt, bondeägt slakteriföretag) – att förvärva aktieposter i Sokolow/Kolo. Aktieposterna förvärvades i juli 1999 och upp gick sammantaget till nära 25 procent. LRF/Swedish Meats blev därmed den största minoritetsägaren också i Sokolow.

Bildandet av Polens marknadsledare i köttbranschen

Under hösten 1999 initierades och påbörjades arbetet med att genomföra en fusion av de fem företagen Farm Food, Jaroslaw, Tarnow, Sokolow och Kolo. Arbetet blev mycket komplicerat eftersom flera av företagen var börsnoterade och majoriteten av aktieägarna i de olika bolagen måste tillstyrka en gemensam fusion. Vidare krävdes en rad tillstånd och prövningar av olika statliga myndigheter. Arbetet kröntes med framgång genom att fusionen kunde genomföras formellt den 1 september 2000.

Största ägare i det fusionerade "Sokolow S.A" – som blev namnet på det nya bolaget – blev LRF-sfären med ca 20 procent och Swedish Meats med drygt 11 procent. Andra större ägare är det tyska handelsföretaget Conrad Jacobsson GmbH med drygt 11 procent och – sedan 2001 – European Bank for Reconstruction and Development (EBRD-banken), också med drygt 11 procent.

Utvecklingen efter fusionen

Arbetet under åren sedan fusionen genomfördes har starkt präglats av rationalisering,

kostnadsnedskärning och konsolidering i flera dimensioner.

Produktion

Samtliga fem anläggningar var från början helintegrerade produktionsplatser med slakt av nöt och svin samt styckning och förädling av ett brett sortiment charkprodukter. Rationaliseringsarbetet inriktades därför på att specialisera anläggningarna på det mest effektiva och lönsamma sättet.

Slakt av svin sker därför idag på tre anläggningar och nöt på två anläggningar. Samtliga anläggningar förses med nödvändig råvara från dessa. Vidare tillverkas vissa sortiment i långa serier på respektive anläggning och sortimentet har därvid kraftigt kunnat reduceras vid varje anläggning utan att den marknadsförda sortimentsbredden gått förlorad.

Marknadsföring och försäljning

Från att tidigare ha utnyttjat fem varumärken – ett för varje anläggning – introducerades under 2001 ett gemensamt varumärke – ”Sokolow”. Samtidigt utarbetades och marknadsfördes en ny logotyp och en ny profil för hela företagsgruppen. Kampanjen genomfördes bl a med hjälp av TV-reklam och fick ett stort genomslag. Vid konsumentmätningar efter den genomförda kampanjen är det bekräftat att ”Sokolow” är det mest kända varumärket i köttbranschen i Polen. Det spontana igenkännandet ökade från ca 8 procent till över 30 procent på grund av kampanjen.

I stället för att fortsätta försäljningsarbetet med en säljkår för varje produktionsplats har fem tidigare säljkårear samordnats till en. All marknadsföring och försäljning styrs därmed centralt. Också distribution och logistik är samordnade med central styrning. Försäljning och distribution når geografiskt hela Polen och Sokolow är därmed det enda nationellt täckande företaget i branschen.

Råvaruanskaffning

Inom ramen för det nya Sokolows verksamhet ryms också praktisk jordbruksdrift på ca 4 500 ha i nordöstra Polen. Driften består av traditionell växtodling samt nötkötts- och

svinproduktion fördelat på tre gårdsenheter.

En av gårdarna är sedan november 2000 helt inriktad på att producera ett förbättrat genetiskt djurmateriäl. Ett svinavelsprogram med tre raser – Lantras, Yorkshire och Duroc – ger som resultat förbättrade moderdjur, som säljs till polska bönder. Dessa kontraktproducenter i sin tur en förbättrad avkomma, som levereras till Sokolows slakterier. Sammantaget är det ett väsentligt framsteg för alla inblandade parter – den polske lantbrukaren får ett bättre djurmateriäl och därmed bättre ekonomi i sin drift och Sokolow får en bättre råvara med ett högre utbyte i förädlingsprocessen.

Leveransprogrammet – som döpts till ”Tillsammans in i framtiden” – har rönt mycket stor uppskattning bland de polska svinbönderna – och också hos Jordbruksministeriet. Programmet inrymmer förutom leverans av ett bättre genetiskt djurmateriäl till bonden också veterinär och annan rådgivning och planering när det gäller skötsel, djuromsorg, foder, stallinredning och – inte minst – ekonomisk uppföljning.

Sokolow idag och i framtiden

Sokolow är idag marknadsledare inom den polska köttsektorn. Marknadsandelen beräknas uppgå till ca 20 procent av den seriösa handeln. Samtliga anläggningar är godkända enligt EU:s regler, certifierade för export till USA och Sydkorea, innehar ISO 9001-certifikat och är som enda livsmedelsanläggningar i hela Polen certifierade för leverans till NATO. Vidare har knappt 50 produkter i sortimentet fått beteckningen ”Bra Polsk Mat” av Jordbruksministeriet och många utmärkelser har erhållits vid olika livsmedelsmässor – bl a har Sokolow vid tre tillfällen för sina produkter erövat den prestigefyllda stora guldmedaljen på livsmedelsmässan i Poznan.

Sokolows produkter håller en erkänt mycket hög kvalitet vad avser näringsinnehåll, smak, färg, form och förpackning – något som institutet ”Mor och Barn” i Polen uppmärksammat och bekräftat genom att 8 produkter

ur Sokolows ”barnsortiment” erhållit särskilda certifikat och rekommendationer.

Sokolow beräknas under 2002 omsätta ca 900 miljoner PLN. Detta är en minskning med ca 20 procent sedan de goda försäljningsåren före den ryska ekonomins kollaps. Nettoresultatet beräknas bli positivt efter tre förlusttyngda år i en mycket besvärlig marknadsituation. Den förbättrade lönsamheten har således skapats genom ett omfattande rationaliseringsarbete, som reducerat kostnaderna med ca 40 procent. Antalet anställda har på tre–fyra år minskat från ca 6 600 till ca 3 300.

Sokolow har idag en mycket stark plattform inför framtiden – kompetent och ambitiös företagsledning, duktig och internt skolad personal, uttalad marknadsledare i branschen med ett välkänt varumärke, rationaliserad produk-

tionsapparat av hög teknisk och hygienisk kvalitet, låga investeringsbehov, konkurrenskraftigt sortiment och etablerade kontakter i samtliga försäljnings- och distributionskanaler. Vidare har Sokolow tillsammans med polska bönder påbörjat en utveckling och förbättring av svinuppfödningen – och därmed av den inkommande slaktråvaran. En fortsatt stark balansräkning med över 50 procents soliditet – trots de senare årens pressade lönsamhet – ger också Sokolow ekonomisk ryggrad.

En förbättrad polsk makroekonomi med ökad köpkraft för den enskilde konsumenten kommer att påverka Sokolow starkt positivt. Vidare kommer ett polskt EU-medlemskap att ge nya exportmöjligheter där Sokolow redan har alla erforderliga tillstånd och certifieringar.

Sokolow står därför väl rustat inför framtiden.

The Future of CAP – the Challenge of the Enlargement, the Polish Case

ALLAN BUCKWELL

Chief Economist

Country Land & Business Association

London¹

The focus of this paper is to explore whether the CAP likely to emerge from the 2003 reform debate will be the sustainable policy for a sustainable sector as its architects claim. My answer is, no, I will explain why. To do this I start by briefly summarising the CAP we had, and the CAP we currently have, in order to explain the CAP which is emerging from the current challenges. I summarise these as internal dissatisfactions with the CAP, trade liberalisation pressures, and the challenge of enlargement. In addressing these questions I make the point that it is the applicant states which will have to react to the CAP rather than the other way round.

The CAP we had

Until the 1990s the essence of the CAP was a highly elaborated system of commodity mar-

ket regimes providing high, but uneven, protection for most agricultural products. The objectives of these supports were raising productivity and farm incomes, providing market stabilisation, food security and, supposedly, fair prices for consumers. The instruments were domestic market intervention purchasing, import controls, export subsidies and supply management. Over a period of a quarter of a century this system continually evolved to cope with market fluctuations, currency instability and enlargement of the Union from 6 to 12 members. These adaptations in the policy were also massively influenced by the budget and trade effects of the policy – as the EU moved from net import to net export position for many commodities the budget cost grew exponentially, and the international trade effects provoked stronger opposition.

---

¹ The ideas in this paper are the personal views of the author, not his organisation.

The CAP since MacSharry

Following the so-called completion of the single internal market in 1992, there was an intense debate about the CAP. An important dimension of the Single European Act of 1986 was to incorporate environmental considerations in all EU policies. This could not exclude the CAP. Thus the objectives of the MacSharry reform were to recognise the importance of the environment in agricultural policy as well as to contain the budget costs and trade effects of the CAP. It was the case in the 1990s, just as now, that internal EU reform of the CAP was progressed in parallel with international negotiations on trade liberalisation. In the 1990s the interaction was between MacSharry and the Uruguay Round of GATT. Now it is between the Mid Term Review and the Doha Development Round of the WTO. Both then and now, the official line was that the EU mandate for the trade talks is the pre-reform CAP. There is of course a subtle interaction between these internal and external negotiations.

Several new instruments were introduced by the MacSharry reform. For cereals, oil-seeds, and beef, intervention prices were brought down and replaced by direct, coupled, payments. Milk and sugar, and other regimes were left out of this process and remained supported by high prices, export subsidies and supply management. A new supply management instrument was introduced for the arable crops, set aside. A third new kind of instrument was the introduction of the so-called accompanying measures. These were supports for agri-environment, forestry, early retirement and new entrants, and less favoured area payments. These turned out to be very important for the enlargement taking place at that time to embrace Sweden, Finland and Austria, who took great advantage of this new aspect of the CAP. These measures were the early signs of things to come in the creation for the second pillar.

At the same time as MacSharry was agreed, the Uruguay Round (UR) finally came to a successful conclusion. The Agreement on

Agriculture (URAA) imposed significant constraints on agricultural policy. This took the form of: a requirement to convert variable levies on imports into tariffs, and reduce them; obligations to reduce the expenditure on and volume of subsidised exports, and commitments to reduce trade-distorting domestic supports. Part of the URAA domestic support agreement was to create a special category of supports, called Blue Box, which were accepted as trade distorting, but because they were accompanied by production limiting measures, it was agreed they need not be subject to reduction commitments. The newly created EU direct payments were defined as Blue Box.

The CAP in the new Millennium: Agenda 2000

By the end of the 1990s it was clear that the post-MacSharry CAP would have to adapt. The pressures for reform included the familiar ones of budget costs which were still growing, and trade effects which had not been "solved" by the URAA. The environmental effects of agriculture were also under increasing scrutiny. In addition there were two new pressures. First, the crisis in the beef sector caused by the outbreak of a new cattle disease, BSE (mad cow disease), caused intense concern about food safety and about the kind of agriculture the CAP was thought to have stimulated. Second, it was increasingly clear that it would not be intelligent to apply the 1990s CAP to the transition economies in Central and Eastern Europe.

The objectives of what came to be known as Agenda 2000 were the desire to move to a more market-oriented, internationally competitive, agriculture, to better recognise the market failures surrounding agri-environment and rural development and to facilitate the Eastern Enlargement.

The instruments of Agenda 2000 were arranged in the twin pillars, and a mechanism was introduced to switch funds between the pillars.

Pillar 1 contains the sectoral measures for agriculture. Its principles are that it is 100% FEOGA financed; it is based on product-defined CMOs – Commodity Market Organisations; support prices in these CMOs are cut; producers are compensated with direct payments; these are linked to crop areas and livestock numbers; dairy reform will take place starting in 2005 using the same principles – namely, support price cuts compensated by a new dairy premia; import protection and export subsidisation are continued, but reduced.

Pillar 2 operates in a completely different way. Its programmes are co-financed. The measures are contained in multi-year, regionally-defined Rural Development Plans for each region in the EU. These plans contain a selection of measures chosen by each region from the EU menu of 22 agri-environmental, structural and rural development measures.

The fund-switching mechanism was contained in a horizontal regulation which allows Member States to reduce the direct payments to its farmers and switch all the money within the same member state into its Rural Development Plans. In doing so, of course, in order to spend the extra funds in Pillar 2 the Member State has to provide the additional co-financing, the so-called match funding.

The final deal on Agenda 2000 at the Berlin European Council involved a messy compromise requiring the Commission to conduct a Mid Term Review of the working of the CAP in 2002. This brings us to the current debate.

The emerging CAP: Fischler's reform

The Commission discharged its duty by publishing a Mid Term Review (MTR) in July 2003. It summarised the objectives of the CAP as seeking an internationally competitive agriculture, which is consumer oriented, and emphasising food safety, food quality, animal welfare and the environment. They proposed an important change in instruments and balance between supports in the two pillars for the CAP. The new instrument proposed was

to decouple the direct payments in the cereals, oilseeds, beef and sheep regimes. Receipt of these payments by farmers would be conditional on respect for environmental, food safety, animal welfare and occupational safety regulations, and good farming practice.

It was also proposed that the previous optional facility to cut direct payments and switch funds to Pillar 2 should become compulsory for all Member States. Furthermore, the payment cuts should be modulated – i.e. differentiated by size of the payment. That is the cuts would be progressively higher for larger payments, and even have a payment ceiling (€300k). Finally, it was proposed that the range of measures available in the Pillar 2, Rural Development Regulation, should be extended to embrace food quality and meeting higher animal welfare and environmental standards.

These ideas were converted into legislative proposals in January 2003. In view of the discussions which had taken place following the MTR, and also given the European Council decision to limit the total expenditure under budget heading 1a (essentially the Pillar 1 expenditures), there were some important changes in what was proposed.

The essence is to decouple all cereal, oilseeds, beef, sheep and dairy payments and consolidate them into a single farm payment based on their average level in the reference period 2000 to 2002. These payment entitlements are proposed to be tradable with or without land. They can only be claimed by active farmers who are farming an area equivalent to that which gave rise to them. The full payments are also conditional on respecting a list of (existing) regulations on environment, food safety, animal welfare and occupational safety. Recipients must also keep land in “good agricultural condition”, they must set aside 10% of the arable area for 10 years, and they must receive a visit from a farm advisory service. If these conditions are not respected, payments will be reduced.

Having established the decoupled payments the Commission proposes progressively to cut them over a period of six or sev-

en years to 2012. The Brussels phrase for this is degressivity². These cuts are to be modulated by size of payment. Approximately one third of the payment cuts are to be switched to Pillar 2. In doing so it is proposed that funds are distributed according to objective criteria of needs for rural development. The other two-thirds of the funds cut from decoupled payments will be used to pay for reform of the dairy sector and to pay for direct payments in the applicant states.

Before assessing if this is a more sustainable policy it is worth considering the three main components of the “new” CAP in a little more detail: decoupling, degressivity and modulation, and environment and rural development.

Decoupling the direct payments

The reasons for doing this are sound. It is believed that to some extent at least, crops are cultivated and animals reared, not because there is a good market for them, but because they are necessary in order to collect subsidies. In the course of encouraging such production, the CAP has brought into cultivation, land that would otherwise not have been used in this way, and encouraged some expansion of livestock numbers. There are environmental costs arising from such actions. Decoupling can reduce these effects. Unprofitable production which is taking place simply to collect subsidies will cease, and result in less environmental pressure on the land. The production effect of decoupling also promises to allow the EU to claim that a major part of its current (blue box) supports are non-trade distorting. If agreed, this would enable them to be reclassified as green box and so absolved from reduction commitments. Whether the payments proposed will be acceptable to the EU's trade partners re-

mains to be seen, the sheer bulk of the payments gives some room for doubt.

In fact it is not just outside the EU that there might be some questioning of the validity of paying EU farmers €26 billion per annum. It is true that they will be less distortive and less environmentally damaging than the payments and subsidies they replace, but the absence of negatives does not add up to a positive justification for these payments. As time passes it becomes harder to justify the payments as compensation for the previous support regime, just because no group in society is compensated for ever for a policy change. Therefore, the Commission and farmers' organisations increasingly defend the payments as the correct reward for the provision of environmental and cultural landscape services which they as land managers supply but for which they are not directly paid.

There is a firm basis to these arguments that such services do certainly exist, and the public certainly wants them. However there is a wide gap between the delivery of these non-market goods and services and the distribution of the existing payments, or the proposed decoupled payments. This suggests that part of the purpose in decoupling payments from production is also to make them more vulnerable and thus open to the question, what are they for? Unless payments are re-coupled, and targeted to the delivery of environmental services, which requires more than the cosmetic step of subjecting them to cross compliance constraints, it is surely the case that they will be gradually reduced over time. This takes us to payment reductions.

Degressivity and Modulation

It is clear that decoupling payments does not protect them from cuts. Degressivity is an in-

---

² The language in this area is a nightmare. Degressivity means cutting payments accumulately over a period of years. There is no necessary connection between this and whether the cuts are applied uniformly to all payments of differentiated by size for payment. Modulation is confusingly used both to mean the act of differentiating the payment cuts, and to the idea that the payments are switched from Pillar 1 commodity linked supports for decoupled payments to Pillar 2 Rural Development measures.

tegral part of the proposals. There are four reasons for reducing Pillar 1 payments in addition to the recognition that compensation cannot really be justified extending beyond a decade.

First, it releases funds from cereal, beef and sheep farmers to finance MacSharry and Agenda type reforms in the unreformed sectors – dairy, sugar and other regimes. These funds are also available to fund the operation of the CAP in the accession states.

Second, if the payment cuts are “modulated” then this can redistribute support between farmers. Note this does not give more money to small farmers, it takes away more from big ones.

Third, reducing direct payments, taking the money back to Brussels, and then providing it for different purposes, also serves to redistribute the resources between the member states. The present distribution of financial flows in the EU from the CAP is not easily defended on objective grounds. If there is a cohesion objective in organising EU-wide rural policy we would generally expect funds to flow South and East in the EU.

Fourth, these processes are a way of changing the balance of objectives of the policy moving from production support to agri-environment and rural development.

The distance travelled along these four routes of redistribution depends critically on the chosen balance of objectives for the new policy. Under the present proposals it is clear that the CAP remains very much an agricultural (rather than rural or environmental policy) for the current decade.

Environment and Rural development

The effect of the proposals is that environment will be dealt with under both Pillars of the CAP. In Pillar 1 a large part of the rhetoric for the decoupled payments will be that they are to ensure better standards of environmental management, animal welfare and so on. This is explained with reference to the

statutory management requirements, the good agricultural conditions, and the non-rotational, environmental set-aside. It can be argued that it is quite acceptable that society helps producers adjust their production systems so that they can better respect environmental legislation. Given the high costs of monitoring diffuse pollution, and tracking the culprits, it can well be that the most cost-effective way to reduce this pollution is to provide assistance for farmers to adapt their technology. However there is no rationale for such assistance to continue indefinitely. There are fears that quite high levels of decoupled payments per hectare will be paid for rather modest levels of environmental delivery.

In contrast, in pillar 2, in the agri-environment schemes there are often smaller payments made for much more demanding levels of delivery of biodiversity and landscape management well above legal minima. There is clearly incoherence between the payment levels and the levels of environmental output. There is also some way to go in rationalising less favoured area payments. The justification for these payments is slowly changing from the very negative, “compensation for permanent natural handicap”, to the much more positive, “payment for valued environmental and landscape services”. However this process still has some distance to run.

Similarly, in the definition of what constitutes rural development, the focus is still very much on farms, farmers and agricultural products. There is still a dangerous tendency to equate rural development with agricultural development. The latter is of course a subset of the former, but even in the most remote rural areas agriculture rarely gets anywhere near a fifth of local economic output or employment. Most rural development specialists argue that achieving viable rural economies and communities requires a much wider focus than on agriculture. In doing so farmers are assisted by having employment opportunities for themselves or their family in the rural area, enabling them to keep one foot on the farm and still aspire to 21st century living standards.

A key part of the CAP reform debate is how much the focus of the CAP can be switched from Pillar 1 to Pillar 2 to remedy these shortcomings. One of the obstacles in achieving the switch is that each Euro taken from Pillar 1 requires up to one more Euro of public expenditure to provide the Member State match funding for the co-financed measures in Pillar 2. In the richer Member States there is generally no taste to spend even more on rural policy. In the poorer Member States there are difficulties in finding the necessary funds. This can only be resolved by changing, i.e. reducing, the Member State rate of co-financing.

Will the CAP Reform 2003 proposals result in a sustainable policy?

There is no doubt that the proposed steps will significantly change the CAP for the better, and thereby make it more politically sustainable. It *will* encourage a more constructive focus on environment, food quality and animal welfare. There can be environmental benefits from payment decoupling, although there can also be some environmental problems if it encourages unwanted land abandonment. It *will* orient farmers more to their customers and their demands. In doing so it will encourage farmers to be more integrated, vertically and horizontally, in the food chain. The policy *will* be less trade distorting. These would be tremendous benefits, they would reduce the basis for much of the trenchant criticism of the CAP. But, unfortunately, the fact that the CAP is doing less damage does not amount to a positive definition of a sustainable policy.

After the dust of the 2003 reforms³ settles down, there will not be in place a long-run justifiable policy. The bulk of the decoupled (and remaining coupled) payments will, effectively, be paying farmers to obey the law and keep their land in good condition – which

most of them would claim to be doing anyway. The nature of these payments and their distribution (especially as between the EU-25 Member States) will not be easy to explain on any objective basis – beyond their historical and political origins. This will create considerable pressure either to phase out the payments or to transform them, or part of them, to more targeted and justifiable public purpose.

Generally, payments which are compensation can only be justified for a finite period – usually a period long enough for people to write off assets, or to learn how to adapt their system to the new situation. It is hard to see why this period would be much more than a decade. This would apply to compensation for past policy change and assistance to adjust to the market and to higher regulatory standards. It is conceivable that more enduring compensation might be contemplated if it was for meeting higher environmental or other standards, and thus incurring higher costs, than are imposed on competitors in other parts of the world. Although even here it would be expected that such compensation is explicitly scaled to the higher costs, targeted to the relevant products, and replaces and is not in addition to border protection.

If the decoupled payments are converted to targeted, purposeful, payments for environmental services, these too can be enduring components of policy. It makes sense that such payments are arranged on a regional basis as there are great differences in the nature of these services, and demand for them across the EU. It is also to be expected that such payments would be in multi-annual contracts. These features make them a natural component of Pillar 2 agri-environment schemes. As referred to above, the fact that Pillar 2 schemes are co-financed appears to be an obstacle to redeploying funds from Pillar 1. This points to another unsustainable aspect of the CAP, requiring changes in the financing arrangements for Pillar 2, or chang-

---

³ Assuming they agreed, no doubt modified somewhat from the January proposals.

es in Pillar 1 to enable multi-annual, regional based schemes to operate in Pillar 1.

Another unsustainable aspect of the Post-Fischler CAP is the restricted, agricultural, focus of the Rural Development concept in the policy. Real rural development, must involve development in rural areas, and it must involve sectors beyond agriculture. This raises complex institutional challenges as competence for the issues which really influence rural development is mostly in the hands of the Member State Ministries for housing, transport and communications, health, education, social services and so on. At European level it is far from obvious that DG Agriculture is the most suitable institution to have the Rural Development portfolio.

This leads naturally to the consideration of the place of a common agricultural policy in the context of the post-Convention Europe. Decisions about a more political and less technocratic Europe, in which co-decision between Council and Parliament is the norm, could have big implications for the CAP.

In short, the 2003 reforms of the CAP will turn out to be another important step in its evolution, but will not mark the end of the road.

The CAP over the horizon

The history for the CAP, and the nature of EU decision making, ensure that the CAP will not disappear. The comments above and the likely continuation of the budget, trade, enlargement and domestic pressures for further reforms, will ensure further development of the Policy. An independent group set up under the German Akademie Für Raumforschung und Landesplanung (ARL) have concluded that the next phase of reform should shift the CAP towards a better integrated agricultural and rural policy⁴. Their vision for such a policy is that the present Pillar 1 of the CAP should shrink considerably to deal with: productivi-

ty and competitiveness; some stabilisation; and focus on food safety, quality and animal welfare. However none of these objectives necessitate annual payments. Pillar 2 of the existing CAP should then evolve into a two-part rural development policy in which the first part is sectoral: concerned with the developmental objectives for agriculture (training, restructuring, better marketing, diversification), and the land based delivery of public environmental services. The second part should be territorially defined for the rural areas, providing for the diversification of those rural economies, facilitating development and removing obstacles which are restricting such development.

The hope of the authors of this study (which includes the author of this paper) is that there can be convergence on this vision from the different current positions of EU-15 and from the Applicant countries without the latter having to endure first the need to adapt the CAP only then to have to phase most of its instruments out again.

In conclusion

The CAP reform is a continuing and slow process. The CAP has always adapted to circumstances, and will have to change again even after Fischler's 2003 reform.

The proposed core elements of the 2003 reform, payment decoupling and reduction, and the heightened focus on quality, in all its dimensions, and the environment, signify real change in the present CAP. The attitudes of farmers, policy administrators and the public will be affected by these reforms. The CAP which emerges from the political compromises in 2003, if it retains these core features, will result in a policy which is more saleable within the EU and beyond its borders than the present policy. But this policy will still not be sustainable. It is highly dependent on existing institutions, and these

---

⁴ ARL (2003) Policy Vision for Sustainable Rural Economies in an Enlarged Europe, Hanover, forthcoming.

may well change, especially with Enlargement.

The present quantum of support, despite the agreement to fix the ceiling on the bulk of this expenditure until 2012, is vulnerable. The

next financial perspectives could change this.

A future common agricultural and rural policy will probably offer less direct financial support to farmers, but perhaps more hope for sustainable rural economies.

Diskussion

Future collaboration – most important measures

Jan Gorecki: The majority of Polish farmers very well know that their colleagues in the EU countries produce more and better, work more efficiently and enjoy higher standards of living. They also understand that in order to achieve these higher levels they have to adopt certain Western European standards. So the question is not – if, but how and what measures should be implemented in continuing the transformation and to strengthen integration. This is why the conclusions of the Copenhagen summit do not mark the end of the transformation process, but are merely a measure that will hopefully allow the desired goals to be reached in the future.

Only equal partners can reach true integration. Polish agriculture therefore confronts a number of tasks and challenges that will have to be met in order to achieve Western European standards. In this further process of the transformation of Polish agriculture co-operation with other countries including Sweden can play a crucial role. There are probably many needs and possibilities of such co-operation. In my field of professional interest let me point out two, in my opinion, main areas of such co-operation where the needs are particularly big and important in future collaboration with Sweden.

1. Communism's social conditions, despite its assumptions, did not favour, nor teach mutual co-operation, nor create real trust.

These sad experiences still remain at the root of the reluctance that Polish farmers feel towards elaborating co-operation, increasing trust towards one's own as well as establishing institutions working in order to build partner relations and reach goals in a market economy through joint actions rather than by individual competition. Therefore in Poland, for example, it is so difficult to encourage farmers to create producer associations, to develop processing co-operatives or joint goods and service outlets. Deeply influencing these negative habits and changing the mentality is in my opinion crucial in successfully transforming Polish agriculture and its co-operation with its EU partners.

2. The second area that necessitates a strong co-operation with the EU countries is an appropriate direction of rationalization of Polish agriculture, mainly through consolidation of land structures, increasing production levels and specialization. A rational implementation of these processes requires first of all legal-administrative and financial actions in two deeply neglected areas, namely the very complicated land ownership structure and the consolidation of very small fields and plots into bigger ones. Without a successful solution of these two issues progress in rationalization of Polish agriculture is not possible. Therefore

once again intensive co-operation and using EU countries' experience is essential.

Olle Hakelius: I am stand-in for Mr. Thomas Johansson. First a small notation which comes from Mr. Buckwell's discussion. I do think that the CAP has definitely done a lot of good but it has to change according to time. The political pressure on the budget in Brussels is very big, because those who are financing the taxes are politicians from the national states. They always think that taxes are high, as I do, as a national taxpayer in Sweden. As they don't control this money, they want to grab it. The agricultural budget is equivalent to half a per cent of the total GNP in the Union. This is a rather small amount and the agricultural budget is the only budget that is totally financed in Brussels. But of course it has to change. However, we are not going to discuss this now but the remark has to be done.

What can we do in order to help? Well, Mr. Piskorz was discussing the issue of the food processing industry. In this area we do think it is important to find alternatives to assist Polish agriculture as well as other Central European candidate countries. It is momentous for the farmers to have a way to the market and we do think it is very important for them to have a system to rely upon and controlled by themselves as farmers do in the cooperative sector in Sweden, in Denmark etc., instead of having a multitude of processing industries. As I understand the capital need in order to structure and to modernize the food industrial sector is very large. The risk is obvious that big multinationals will invade the Central European countries, and, as we do put it, Polish farmers as other farmers in the Central European countries may end up as tractor drivers to the multinationals, and not as free farmers. Here of course it would be interesting if money used in the CAP also could be made available for industrial purposes or possibilities for farmers to get influence on the industries.

Secondly the credit system must be quickly raised. Maybe you should try to find good, simple solutions for leasing systems, and not

to go through the usual banking system. And of course to get mortgage loans which, as I understand, does not work yet.

Thirdly it is very important, as we have experiences of, that farmers have a strong voice in their discussions with the government and the market. I think specifically of my experiences as president of the COCEGA once. Poland with five organizations, most of them political, representing the farmers will not have a practically strong voice. They will be played out against each other in the discussions. So, try to unify the farmers!

Karl Erik Olsson: I have two things to say. One is that when we are co-operating both sides should win and you have already more rich people in Poland who are demanding high quality western food than we have in Sweden. There is a possibility to sell high quality Swedish products to fairly high prices to this segment of the Polish market. The next step is that we have a possibility to help Polish farmers and Polish food industry to produce in a good way in the future. Taking care of the animals in a proper way! Taking care of the environment! Producing safe and healthy food! I think Sweden is one of the most advanced countries in Europe in this respect. That is one way for us to contribute.

The next thing I would like to mention is rural development and what will happen in the Polish countryside. You have very many people in the countryside. The question is whether this is a problem or really something positive – I believe it is positive.

In the discussions in the European Parliament on the CAP and the enlargement I have stressed many times that a country like Poland has a possibility to make a short cut. Because the possibility in the future is not to move people from the countryside to the big cities and to industry. That is over. Tomorrow, the possibilities are in the service sector by contributing know how and experiences to others, not in producing goods. There exists an enormous possibility.

We do not have the recipe of this in Sweden. We did not make it in that way. We could

only say that you don't need to move people from rural areas and then move them back again. Let them stay where they are and we should, together, try to develop a new European model. We are speaking about the European model of agriculture, which should be maintained. But it should not be preserved entirely. We should change the model having more activities outside agriculture in order to maintain the rural area in the future. You have the possibility to do this very well in Poland.

Lennart Dafgård: Experience shows that the benefits of enlargement are equally spread within those countries that already have strong ties with candidate countries. They are the most to gain. We have already strong ties between Sweden and Poland. Both parties have a solid basis to build on. Therefore there are points I would like to make.

The first one is that by the enlargement we will now have a completely new platform for our former bilateral talks and discussions. We get the Brussels platform. If you add up the issues we have been discussing here, I can absolutely assure you that there are up to 200 different committees and other organizations in Brussels dealing with these issues. This is the platform on which we should co-operate in the future. It implies of course mainly government and parliament but also professional organizations. This platform should be used. We will meet dozens of our experts and politicians every week in Brussels. They should co-operate and in most cases we may have common views. And if not, consultants are always very useful. I have a vision for the next few years. Maybe the countries around the Baltic could all join in an informal club where they discuss and meet.

I have also another point that relates to the European Union membership. Part of it is the single market where we both will be members. I believe it is well known that the trade between the candidate countries and the Union has been liberalized to some extent over the last five years or so. We have got a lot of benefits. If you look at the figures the trade between the Union and the candidate

countries has doubled during that period. The gains in trade will be limited but they exist and they should be definitely taken care of. I also see this single market when looking at the map. You have the south of Sweden and the north of Poland. The distance is very short. We have good infrastructure and good communications. The vision should be that we see this part of Sweden and that part of Poland as a single market where companies, also small companies, could efficiently co-operate to mutual benefit.

Most of you are members of organizations and institutions already co-operating with Poland. That makes me think of the human dimension of co-operation. Individuals could do a lot to intensify co-operation between our countries in particular between institutions and associations. Also here I think of the south-eastern part of Sweden. I know that especially along the coast associations, institutions and not least municipalities have established very close links with Poland. There is already a network on the national level and also on the regional level. This should be further developed and there is no limit to personal and digital initiatives to reinforce such development. That is really to the benefit of all parties.

My last point. We have heard a lot of unemployment, in particular in farming in Poland. If you study the situation in Sweden you will find that there is a big problem. We have not enough of labor and we need manpower during the next years. This also goes for agriculture. The farmers complain that there is no one to hire to assist in milk production. The Swedish Embassy in Warsaw issued some 4 000 work permits for seasonal workers last year and about 1 000 permits for long term workers in agriculture. For the time being the Swedish policy is very restricted. But 4 000 seasonal workers, mostly students, and another 1 000 can be multiplied in a very short time when we have a free movement of labor between our countries. Here Poland could be a very valuable source also for Swedish agriculture. There I would even urge the Farmers Association to promote such a thing since

milk production is shrinking in Sweden. One of the reasons is lack of manpower.

We will not solve the unemployment situation in Poland by importing or offering work to some thousands of Polish farmers. But it could help on a more human relation basis between our countries. The students are VIP visitors as they are the future leaders and decision-makers of Poland. We have a very good example in my neighborhood. There was a farm student from Austria working two summers quite some years ago. That student was Franz Fischler.

W. Piskorz: I will tell you about one of the fields where we look for collaboration with Swedish colleagues. This is to prepare Polish parliament representation in Brussels. To be involved in the decision-making in Brussels, as ambassador Dufgård mentioned, means hundreds of meetings of management committees and other council groups. I have been counting. More than 500 meetings of management committees a year! Maybe the same number of council groups in the area of agriculture. We would like to avoid a situation where we would be out of influence in the decision-making, because we do not know exactly how it works, what is less important and so on.

We have already very close contacts with the Swedish Representation in Brussels which is sharing with us their experience, how they prepare themselves as permanent representatives, how to follow up the development etc. Some colleagues in Brussels told us that it often took them one, two, three or even more years until they were able to fully influence in the decision-making. Decisions are taken very quickly. Sometimes you have only a few days in order to present your position and this would require instructions from the capital. Therefore, as in earlier occasions when preparing for negotiations, we have been using advice from the Swedish government. Ambassador Dufgård was advising Poland at that time. Now we are trying to prepare ourselves to the new role of decision-making. I was asking my Swedish colleagues

in Brussels who are their allies in Brussels. Which countries? To my surprise they told me *that the biggest ally of small countries is the Commission.*

When we have some experience maybe we could still make some alliance with some other countries. We will have 27 votes in the Council – like Spain. I think it will count. Another example where Sweden and other countries may be of benefit is the participation in the rural development in Poland. I tell you I was surprised myself when I saw the figures concerned only half a year after that the support-operations had started. We planned to spend half of the money to finance rural infrastructure. Only within six months all allocations from two budgets had already been disposed of for this purpose. The demand is much bigger than the money available. This is very promising. This is a hope for the improvement of our rural areas. More money will come after we will join the Union.

But there are opportunities for operators or companies who are building roads, telecommunications and providing rural infrastructure. We are now afraid that there will not be sufficient domestic capacity to construct all what has been contracted, as demands are so high. So there is room for Swedish companies to make a contribution. We may not be able to manage the situation with our own companies. The allocations set out for 2000–2001 should be completed in July this year. So there is not much time left.

Concerning support I would also tell you how difficult the situation is in the farm sector. Can you imagine that in some of the regions, which are of the size of entire Belgium, only five applications for farm investment support have been made? Why so little? One explanation is that, even if the farmer will get a 50 per cent subsidy on investment, he may still not see the reason to spend the other 50 per cent out of his own pocket, because he may not have that money, or he does not see that this money will be a profitable investment. This is a big warning sign telling us that the situation in the farm sector is not that good. It is a great problem for us and the Com-

mission does not understand why there is no interest from the farmers to get this money. This is a striking piece of evidence that the situation of the farmers is really difficult. We will try to adapt ourselves to this situation. We know now for instance that the demand for tractors has increased to such an extent that we are not able to meet the demand from our domestic production. So we may need to import tractors. So you see, some of the demand may be covered by imports from your country.

Anders Aronsson: We have started a smaller discussion about milk production. I could also add when talking about twinning projects and learning from each other that the Federation of Swedish Farmers has a lot of contacts with for instance the Farmer Circles. Our chairman, Caroline Trapp, will this weekend attend a conference and meet Mr. Serafin, President of the National Union of Farmers, Circles and Agricultural Organizations, and discuss mutual interests.

Karl Erik Olsson: We should not underestimate the possibility of a competitive produc-

tion of agriculture products of food. Sometimes we are speaking too much about all the other possibilities. But we have to realize that there is nearly no area in the world that is competitive at the moment. The European Union is not. The United States is not. The developing countries are not. The Cairns group is complaining all the time that the world market prices are too low. If we could be clever enough to make a change in the rules on the world market, there would be a good possibility to develop the rest of the world and to develop a larger consumption of food. The potential of food production in Poland is of course much larger than the production of today. I personally believe in 15 years time there will be a possibility to produce and to sell.

Thorsten Andersson: I would like to say a warm thank you to all opening speakers and all participants in the discussions and in the meeting. Very many thanks to the Polish Embassy for the lunch.

Deltagarlista

Föredragshållare (i den ordning de uppträder)

Andersson Thorsten*	Preses	KSLA
Håstad Disa	Redaktör	DN
Tarka Wieslaw	Informationschef	Centrum för interna. frågor, Warszawa
Rabinowicz Ewa	Professor	Livsmedelsekonomiska institutet, Lund
Grennfelt Peringe*	Forskningsdirektör	IVL, Göteborg
André Gunnar	Agr.lic.	Bromma
Sandberg Torbjörn	Agronom	Landskrona
Buckwell Allan	Professor	Country Land & Business Association, London
Piskorz Wladyslaw	Counsellor Minister	Polens ambassad till EU, Bryssel
Gorecki Jan*	Professor	University of Agriculture, Warszawa
Olsson Karl Erik*	Europaparlamentariker	Bryssel
Dafgård Lennart	Ambassadör	Runtuna
Johansson Thomas	Vice ordförande	LRF, Stockholm

Deltagare

Ahlqvist Håkan*	VD	Cerealia, Stockholm
Alriksson Agnetha	Akademiråd	KSLA
Andersson Irena	Konsult	Melrose, Stockholm
Andersson Sigvard*	f.d. VD	Väddö
André Robert	Dep. sekreterare	Miljödepartementet
Aronsson Anders A.	Senior Consultant	Scanagri, Stockholm
Artursson Karin	Laborator	Statens Veterinärmedicinska Anstalt, Uppsala
Arvidsson Eskil	Agronom	Svensk Mjölk, Stockholm
Bengtsson Heikki	VD	Strategia Consulting, Linköping
Bengtsson Monica	Avdelningsdirektör	SLU, Uppsala
Bienicewicz Benjamin Z.		EZ Poland, Ltd., Sopot, Poland
Brömer Alexander		Handels AB Skandivaror, Malmö
Domagalski József	Counsellor	Polska ambassaden, Stockholm
Einarsson Stig*	Professor	SLU, Uppsala
Eriksson Tord*	Akademiagronom	KSLA
Fallenius Ulla-Britta	Direktör	Naturvårdsverket
Fredriksson Gustav	Jägmästare	Bräkne-Hoby
Gabrielsson Ulla-Britt		Svensk-Polska Handelskammaren
Glimskär Anders	Fil.dr.	SLU, Uppsala

Gubanska Anna	Agronom	Länsstyrelsen, Västra Götaland
Gustavsson Sture	VD	Mellersta Sveriges Lantbruks AB, Vadstena
Halkiewicz Tomasz	Miljökonsult	Miljöledarna Ciconia AB, Stockholm
Hakelius Olle*	Agr.dr.h.c.	Enköping
Hamilton Henning*	Civiljägmästare	Stockholm
Holmgren Anders*	Civiljägmästare	Stockholm
Hugoson Göran*	Professor	Tierp
Hultqvist Christina	Studera nde	Ekonomihögskolan, Lund
Högmark Anders G.	Riksdagsledamot (m)	MJU, Riksdagen
Hörstadius Gunnar	F.kansliråd	Danderyd
Höök Karin	Akademiagronom	KSLA
Insulander Karl-Gustaf*	Lantmästare	Enköping
Jakobsson Christine	Int'l forskningsdir.	JTI, Uppsala
Kawczynska Hanna	Doktorand	SLU
Kihlberg Iwona Maria	Doktorand	Uppsala Universitet
Klimovicz Bogdan	Senior Consultant	Strategia Consulting, Linköping
Kulak Konrad		SLU, Uppsala
Kullberg Per	VD	Cerealia Bakeris, Stockholm
Lindén Stig*	Lantmästare	LRF:s styrelse, Österskog
Lundberg Peter	Agronom	LRF, Stockholm
Madej Andrzej	Docent	SLU, Uppsala
Marat Disa Helena	Student	Handelshögskolan
Mazur Barbara	Civilekonom	Mazur Trading, Bromma
Mazur Georg	Direktör	Mazur Trading, Bromma
Myrelid Patrik G	Utvecklingschef	Cerealia, Stockholm
Nilsson Bruno*	Akademisekr. o. VD	KSLA
Nilsson Ingemar	Konsult	Agringni Konsult, Rånäs
Olsson Jan	Avdelningschef	Länsstyrelsen, Västernorrland
Olsson Kerstin*	Professor	SLU, Uppsala
Persson Jan*	Professor	SLU, Uppsala
Philpsson Jan*	Statsagronom	SLU, Uppsala
Prawda Marek	Ambassador	Embassy of Poland, Stockholm
Rantzow Arne	VD	Cerealia Mills, Stockholm
Rendel Jan*	Professor em.	SLU, Uppsala
Renström Carl Magnus	F. Chefsjurist	Arla, Stockholm
Rydeman Jenny	Studera nde	Ekonomihögskolan, Lund
Sahlberg Per-Åke*	Lantmästare	Saleby
Schmitterlöw Agneta		Mörby gård, Rånäs
Schneider Maria del Pilar	Ing.	SLU, Uppsala
Ståhle Gunnela	Agronom	LRF
Toll Henrik	Lantmästare	Fållnäs gård, Sorunda
Tucinska Zofia	Programansvarig	Naturvårdsverket
Wallén Ylva	Dep.sekretare	Jordbruksdepartementet
Witoldson Dorota	Lantbruksråd	Swedish Embassy, Warszawa
Wretborn Christer	Departementsråd	Jordbruksdepartementet
Wöhler Karl-V.	Ambassadör	Svensk-Polska Handelskammaren

Polens skogsbruk och skogsindustri

GUSTAV FREDRIKSSON

f.d. länsjägmästare
Bräkne-Hoby

JERZY A. LESINSKI

skog. dr
Umeå

Data om inget anges avser 1999

Polens skogar

Polens skogar täcker nu drygt 28% av landets yta. Att skog och skogsbruk varit viktigt för Polen långt tillbaka i tiden kan spåras genom betydelsen av namnen Polska (Polen) och Polacy (polacker). Ursprunget till dessa benämningar kan härledas från namnet på en av de slaviska stammarna "Polanie", som på polska betyder "folket som bor i anslutning till en öppning i skogen".

Under 900- och 1000-talen var omkring 90% av Polen täckt av skog. Från 1200-talet pågick en intensiv kolonisering och uppodling av Polens skogar för permanent åkerbruk och andelen skogbeväxt mark sjönk snabbt till 50%. De första lagarna som avsåg nyttjande av skog tillkom under 1300-talet och början av 1400-talet. Produktion av pottaska var första steget i exploateringen. På 1400-talet byggdes de första vattendrivna sågverken. Under åren

närmast före och efter sekelskiftet år 1500 ökade exporten av jordbruks- och skogsprodukter till Västeuropa snabbt. På 1700-talet växte det upp skogsföretag inom ramen för lantegendomarna.

Under de 146 åren från 1772 till första världskrigets slut, då Polen var delat och ockuperat av Ryssland, Preussen och Österrike-Ungern, exploaterades skogarna i alla delar av landet. Före delningen var drygt 43% av Polen täckt med skog. Tillsammans med skogsförstörelse under första världskriget reducerades andelen skog till 22% år 1918. Efter ytterligare förstörelse av skog under andra världskriget var år 1945 knappt 21% av Polen täckt med skog.

Ansträngningarna för att öka skogsmark-sarealen har resulterat i ovan nämnda 28% i dag, vilket motsvarar en areal av 8,8 milj hektar. Skogsmark per invånare är 0,23 hektar, jämfört med Sveriges 2,54 hektar. Skogsmark-sarealen i Polen har sedan andra världskriget ökat med 2,3 milj hektar och virkesförrådet med 80%.

Skogsregioner, ståndorter, skogstyper och trädslags-sammansättning

Polen är ett lågland. 75% av landet överstiger inte nivån 200 meter över havet. Av resterande ligger 22% mellan 200 och 500 meter över havet. Norra Polen är ett sjölandskap påverkat av istiden och med moränjordar transporterade av isen från Skandinavien. Söder om detta har vi i centrala Polen ett skogfattigt slätthandskap. I sydost kommer ett högländsområde som övergår i bergskedjorna längs Polens gränser. Polens, Ukrainas och Slovakiens gränser möts i nordvästra delen av Karpaterna. Till Karpaterna hör Höga Tatra, som bildar gräns mot Slovakien. Där finner vi också Polens högsta berg Rysy 2 499 meter. Sudeterna är gränsberget mot Tjeckien och som skiljs från Karpaterna genom den ”Mähriska porten”.

Sedan första världskrigets slut följer skogsförvaltaren i Polen föreskrifterna för landets indelning i skogsregioner. Den första indelningen genomfördes redan 1885. Sedan dess har ytterligare förslag till indelning framförts av framträdande professorer i skogsskötsel, vilket visar hur viktig denna fråga är och har varit i Polen. Regionindelningen grundar sig huvudsakligen på att gränserna för den naturliga utbredningen av de tre viktiga trädslagen bok, silvergran samt gran sträcker sig genom Polen. Som regel har man bestämt sig för att inte flytta dessa trädslag till områden utanför deras naturliga utbredning.

För närvarande är landets yta indelad i åtta skogsregioner vilka i sin tur består av sammanlagt 59 delregioner.

Liksom skogsregionindelningen har en detaljerad ståndortsklassificering genomförts i Polen. Den baseras på första hand på markegenskaper, men även topografi och inte minst markvegetationstyper har beaktats. Tack vare samarbete med växtsamarhällsforskare har man fått en bra kunskap om värdet av olika växtarter som indikatorer.

På slätthandskapet urskiljer man numera 15 ståndortstyper¹ som klassificeras efter marktyp (fast- eller torvmark), dess bördighet och fuktighet. I bergstrakterna urskiljs bara åtta ståndortstyper. De skiljer sig från varandra inte bara i fråga om markegenskaper utan också beträffande höjd över havet och läge.

Ett grundläggande underlag i fråga om skogstyper utvecklades av polska geobotaniker som en detaljerad karta över skogspotentiella skogstyper. Man skiljer mellan grann-, tall-, klibbal-, bland-, ädellöv-, bok- (på slätthandskapet), bok/silvergran – (i bergstrakter) och strandskogar. Den sistnämnda skogstypen utvecklas längs flod- och sjöstränder och består av pil- och poppelarter. Skogstyperna har alltid en direkt koppling till respektive ståndort. Varje skogstyp karakteriseras av en tydligt definierad trädslagsammansättning. Trädslagsammansättningen för varje skogstyp kan variera mellan olika skogliga regioner och även mellan delregioner. På så sätt definierade skogstyper är grunden för både planering och genomförande av alla skötselåtgärder i respektive skogsavdelning.

Grovt klassificeras 60% av Polens skogar som barrskogar, 36% som lövskogar och 4% som våtmarksskogar (med i huvudsak klibbal). Ser vi till trädslagets volymmässiga fördelning (tabell 1) framgår barrträdens dominans ännu tydligare.

Tabell 1. *Trädslagsfördelning i procent i Polens skogar inkl. nationalparker.*

Tall och lärk	67,9
Gran	5,8
Silvergran	2,5
Summa barrträd	76,2
Ek, ask, skogslönn, sykomorlönn, alm	6,4
Bok	4,8
Avenbok	0,4
Björk och robinia	6,2
Al	5,2
Asp, lind och pilarter	0,6
Poppelarter	0,2
Summa lövträd	23,8

Källa: BULiGL: Wyniki aktualizacji stanu powierzchni lesnej i zasobów drzewnych w Lasach Państwowych – na dzień 1.01.2001 r. (Warszawa 2001)

¹ Ståndort = växtplats.

I norra och mellersta Polen dominerar tallbestånden. I södra Polen finns huvuddelen av granskogarna. Inspirerade av tyska skogsbrukstraditioner har monokulturer av gran planterats i bergen. Kvarvarande naturliga blandskogar av bok, silvergran, alm och ask finner man i Karpaterna. Ett berömt område med naturliga blandskogar är Bialowieskaskogen på gränsen till Vitryssland. Den omfattar på polska sidan cirka 60 000 hektar varav 10 000 hektar är nationalpark. Blandbestånden där innehåller ek, lind, ask, avenbok, gran och tall. Andelen lövträd sett över hela Polen har ökat under de senaste årtiondena.

Virkesförråd och tillväxt

Virkesförrådet beräknas till 1,7 miljarder kubikmeter (1997). I genomsnitt per hektar motsvarar det 191 kubikmeter, vilket kan jämföras med Götalands 175 kubikmeter. Virkesförrådet har i det närmaste fördubblats sedan 1950. Den årliga tillväxten i Polens skogar är 50 milj kubikmeter motsvarande 5,6 kubikmeter per hektar. Avverkningen uppgår årligen till 26 milj kubikmeter eller ungefär halva tillväxten.

Ägare av Polens skogar

Jordbruksreformen i Polen 1944–45 medförde att alla skogsegendomar större än 25 hektar nationaliserades. Sedan dess har inga betydande förändringar i ägarstrukturen skett utan statliga skogar är dominerande. Fördelning på ägargrupper framgår av tabell 2.

Till skillnad från exempelvis de baltiska länderna har man i Polen inte startat någon process med att återlämna den vid andra världskrigets slut nationaliserade skogsmarken till de forna ägarna eller deras arvingar. Förslag om att återlämna skogar till privat ägande har mötts av stark opposition från skogstjänstemän och naturvänner. Det finns

Tabell 2. Skogsmarksareal fördelad på ägarkategorier i Polen.

Ägarkategori	Skogsmarksareal	
	1 000 ha	Procent
Offentliga	7 331	82,8
Härav Statsskogsförvaltningen	7 252	81,9
Statsskogar	6 936	78,4
Nationalparker	182	2,0
Övriga	134	1,5
Lokala myndigheter	79	0,9
Privata	1 519	17,2
Fysiska personer	1 424	16,1
Övriga privata	95	1,1
Totalt	8 850	100,0

Källa: Forests in Poland (CILP², Warszawa 2000).

ingen politisk enighet om en sådan process. Exempelvis inlade presidenten i mars 2000 sitt veto mot en lag om återprivatisering.

Historiskt sett har man dåliga erfarenheter av privat ägande av skog i Polen. De stora skogsägarna skövlade som regel skoningslöst sina skogar i slutet av 1800-talet då landet var under ockupation av sina grannländer Preussen, Österrike-Ungern och Ryssland. Motstånd mot skogsskövlingen restes redan då i hela samhället. Denna kritiska attityd mot privat ägande av skog delas fortfarande av allmänheten. I en lag 2001 (Act on the Preservation of the National Strategic Natural Resources) stadgas emellertid att tidigare ägare ska kunna få en ekonomisk kompensering från statsbudgeten för nationaliserad skogsmark.

Privatskogarna är koncentrerade till södra och östra Polen. I västra Polen nationaliserades tidigare tysk mark och därmed nästan all skog efter andra världskriget och där finns i dag obetydliga arealer privatskog.

Några sammanfattande data för de två huvudsakliga skogsägarkategorierna ges i tabell 3. Det polska Statsskogsverkets motsvarighet kan sägas vara det tidigare Domänverket i Sverige.

² CILP är Centrum Informacyjne Lasów Państwowych; Statsskogsverkets informationscentrum.

Tabell 3. *Skogsmarksareal, virkesförråd, tillväxt och avverkning för Polens två största skogsägar-kategorier, tusental.*

Ägarkategori	Skogsmarksareal hektar	Virkesförråd, m ³	Tillväxt, m ³ (1995)	Avverkning, m ³
Statsskogsvirket	6 940	1 448 000	35 300	24 400
Privata, fysiska pers.	1 420	188 000	4 400	1 200
Hela Polen	8 850	1 693	–	26 000

Källa: Forests in Poland (CILP, Warszawa 2000).

Det är betydande skillnad i virkesförråd per hektar mellan statsskogarna och de privata skogarna – 209 kubikmeter i statsskogarna resp. 119 i privatskogarna. Tillväxten per hektar i statsskogarna är också avsevärt högre än i privatskogarna. En viktig bakgrund till skillnaderna i virkesförråd och tillväxt är skogarnas medelålder, som är något under 60 år i statsskogarna och cirka 40 år i privatskogarna.

Skogarnas förvaltning

De statliga skogarna, med undantag av nationalparkerna, förvaltas av Statsskogsvirket (Lasy Państwowe), som är den organisation som juridiskt företräder staten som ägare. Förvaltningen av statens skogar ska enligt lagstiftning vara självfinansierad och alla kostnader ska täckas av egna inkomster. Vissa utgifter för Statsskogsvirkets verksamheter, som inte direkt faller under skogsdriften, finansieras emellertid från statsbudgeten. Statsskogsvirket ligger under miljöministeriet och leds av en generaldirektör. Statsskogarna är indelade i 17 regionala direktorat och dessa i sin tur i 439 skogsdistrikt. Det största regionala skogsdirektoratet är Szczecin (619 000 hektar) och det minsta Kraków (170 000 hektar). Varje skogsdistrikt förvaltar i genomsnitt drygt 16 000 hektar skog. Inom Statsskogsvirket finns dessutom 26 serviceavdelningar, som verkar regionalt eller nationellt. I verksamheten ingår virkestransporter, lagerhållning, fiskeanläggningar, byggnadsarbeten samt en utbildnings- och rekreationsanläggning. År 2001 var 32 300 personer anställda inom Statsskogsvirket.

De statliga skogarna är indelade i 28 000 lokala områden. 6 000 av dessa är mindre än fem hektar.

Aktiviteten i de privata skogarna är låg. Det finns något över 900 000 privata skogsägare. Medelarealen för privata skogsfastigheter är 1,5 hektar, som kan vara fördelad på flera skiften. 80% av de privata skogarna är kombinerade med jordbruk. Det finns ingen skogsägarförening i Polen. Det pågår en politisk diskussion om stöd till de privata skogsägarna för att bilda en samarbetsorganisation och frågan övervägs av miljöministeriet.

Promotional Forest Complexes

I syfte att utveckla uthålligt skogsbruk inrättar de regionala skogsdirektoraten enligt direktiv 1994 från generaldirektören i Statsskogsvirket särskilda områden s k Promotional Forest Complexes. Områdena står under kontroll av Statsskogsvirket. Även privata skogar kan anslutas. Promotional Forest Complexes är områden där man lägger stor vikt vid ekologiska och sociala hänsyn. Områdena sköts enligt ett särskilt program upprättat av respektive regionalt skogsdirektorat. 2002 var 13 områden bildade och målet är 18. De 13 områdena omfattar något över 600 000 hektar eller omkring 9% av de skogar som Statsskogsvirket förvaltar. Ett av dessa områden är Bialowieska-skogen av vilken 52 000 hektar är Promotional Forest Complex. Faktorer som styr valet av dessa särskilt gynnade skogsområden är representation av skilda skogstyper, trädslagssammansättning, höga naturvärden och produktionsmöjligheter. Område-

na kan innefatta såväl skyddade skogsområden som av den enskilde brukade skogar.

Inom Promotional Forest Complexes finns utbildningscentra för natur- och skogsrelaterade ämnen, naturskogar, naturguider samt information för allmänhet och turister.

Polens beslut att inrätta Promotional Forest Complexes är en utomordentligt intressant väg att tillämpa och demonstrera uthålligt skogsbruk (Sustainable Forestry Management) i dess fulla betydelse inom den Pan-Europeiska skogliga processen och dess överenskommelser efter Rio-konferensen 1992. Här återges från broschyren "13 gates to the forest kingdom" i engelsk lydelse de sex syften som målen med Promotional Forest Complexes avser.

- The comprehensive identification of the state of forest biocoenoses (*biosamhälle*) and the ongoing changes;
- The permanent preservation or reconstruction of valuable features using the methods of rational forestry management conducted on ecological basis;
- Integration of the goals of sustainable forestry management and nature conservation;
- Promotion of multifunctional and sustainable forestry management with financial support from both domestic and foreign sources;
- Research allowing conclusions to be drawn concerning the opportunities and conditions for ecodevelopment to be popularised throughout the State Forests;
- Organisation of training courses for the Forest Service, as well as ecological education for the whole;

Skogsvård och nybeskogning

Skogsskötseln i Polen har till syfte att ge förutsättningar för ett uthålligt skogsbruk. Man tar även hänsyn till den dominerande funktionen för en skog, d v s skydds- eller kommersiella skogar³. Det innebär att skogen måste

skötas enligt metoder som lämpar sig för att antingen bevara eller återskapa den trädslagsammansättning som överensstämmer med både skogstypen och skogsdelregionen. För att uppnå målet väljer man mellan

- kalhuggning (tre varianter beroende av hyggesbredd och total areal);
- skärmställning (två varianter beroende av hyggesbredd, areal och antal ingrepp);
- grupphuggning (tre varianter beroende i första hand av föryngringsperiodens längd);
- plockhuggning.

Kalavverkning och plantering är den förhärskande föryngringsmodellen. Den årliga kalavverkningsarealen inom statsskogsbruket har emellertid sedan början av 1980-talet minskat från 35–40 000 hektar till 25 000 hektar. Det enskilda kalhyggets areal får inte överstiga sex hektar. Tillvaratagande av naturlig föryngring och föryngring under skärm har ökat under de två senaste årtiondena. 1993 utarbetades och antogs "Program för bevarande av den skogliga genresursen och skogs-trädsförädling i Polen". Programplanerna innefattar bl a val av 3 450 hektar frötäktbestånd, val av 4 560 plusträd, anläggning av 44 800 hektar med avkommeprövat plantmaterial och 630 hektar fröplantager. Omkring 75 milj plantor produceras årligen i 1400 plantskolor med en sammanlagd areal av 3 400 hektar.

Tidigare målsättning att i första hand producera virke för träindustrin medförde att man föredrog monokulturer av barrträd som förnygrades genom kalavverkning. Tillämpningen av dessa metoder har resulterat i instabila bestånd med homogen struktur och ensidig trädslagssammansättning. I slutet av 1990-talet uppskattades arealen av rena tall- och granbestånd, som växer på rika ståndorter mera lämpade för lövträd, till 400 000 hektar. Ett program för att omföra tallskogar till lövskogar, bland annat till bokskog, har startats.

Beskogning av obrukad och marginell jordbruksmark har varit ett politiskt mål i Polen

³ Se avsnittet "Skyddsskogar, nationalparker och naturreservat".

alltsedan 1918. Aktiviteterna har varit omfattande framförallt efter andra världskriget. Från 1947 till 1995 planterades 1,2 milj hektar övergiven jordbruksmark. Inemot två tredjedelar av Polens jordbruksjor­dar är lätta sandjor­dar. Den totala arealen som betraktas som marginell för jordbruksproduktion uppskattades i slutet av 1990-talet till 17% av all jordbruksmark eller 3,3 miljoner hektar varav 1,5 miljoner bedöms som lämpliga för skogsplantering. 1995 beslutade Polens regering om ett "Nationellt program för att öka skogsmark­arealen". I detta har man satt målet att beskoga 700 000 hektar marginell jordbruks­mark, både statlig och privat, till år 2020. 60% av denna jordbruksmark, som kommer att planteras, beräknas vara privatägd. Om man lyckas nå målet så är 30 % av Polen täckt med skog år 2020. Beskogning av resterande 800 000 hektar förutses kunna ske under pe­rioden 2020–2050. Andelen skog av Polens areal blir då 33%.

Skador i Polens skogar

Polens skogar har under 1990-talet drabbats av ett flertal kalamiteter. Även om föroreningar från industrier har minskat sedan 1988 är nedfallen av svavel- och kvävedioxid­er fortfarande höga. Andelen träd med en kronutglesning på mer än 25% har emellertid minskat betydligt under 1990-talet. I Sudeterna, grän­bergen mellan Polen, Tjeckien och Tyskland (den s.k. Svarta triangeln) har sammanlagt 13 000 hektar skog dött på grund av föroreningar från lokala industrier, som i första hand kopplas till förbränning av brunkol i stora elkraftverk.

1990 drabbades Polen av stormfällning och snöbrott på cirka 90 000 hektar. Den totala volymen skadat och stormfällt virke uppgick till en fjärdedels årsavverkning eller 5,4 milj kubikmeter. Tall- och granmonokulturer drab­bas som regel i större omfattning än mera naturliga blandbestånd. Stormfällningar upp­repas då och då på olika håll, t.ex. drabbades 33 000 hektar år 2002 i nordöstra Polen, varav 17 000 hektar förstördes helt och hållet.

Det årliga genomsnittet för skogsbränder under första hälften av 1990-talet var 8 700 hektar. Rekordåret 1992 brann mer än 33 000 hektar. År 2001 berördes endast 655 hektar skogs­mark av bränder. I 46% av fallen var det uppsåtlig antändning, 22% slarv och 7% spridning från angränsande markslag.

Översvämningar 1997 berörde 140 000 hektar. Av dessa måste inom statsskogarna 16 000 hektar omföras till nya skogar.

1997 hotades cirka 450 000 hektar av insektsskador, huvudsakligen av tallmätare (*Bupalus piniarius* L.), vanlig tallstekel (*Diprion pini* L.), röd tallstekel (*Neodiprion sertifer* Goffr.) och barrskogsnunna (*Lymantria monacha* L.). Motåtgärder genom biologisk bekämpning genomfördes på 120 000 hektar.

Svampskador, särskilt rotrötesvamp (*Fomes annosus* Fr.) och honungsskivling (*Armillaria* sp.), har ett betydande inflytande på skogarnas hälsotillstånd och antalet döende träd är i ökande.

Viltskador av kronhjort och rådjur är omfattande. Skadorna består av betning i unga planteringar och barkgnag i bestånd. I början av 1990-talet uppskattades inom statsskogarna att 19% eller 1,3 milj hektar av skogen hade viltskador. På 551 000 hektar motsvarande 7% av skogen var mer än 20 % av träden skadade av vilt. Populationerna av kronhjort, dovhjort och rådjur har sedan 1980 ökat betydligt. Älgstammen var 1999 emellertid en tredjedel av stammen 1980. Planteringar måste i regel hägnas för att undvika viltskador.

Avverkning

Avverkningen i Polens skogar uppgick 2001 till 26,7 milj kubikmeter av vilket 25 miljoner var rundvirke och resten brännved. 75% av rundvirket var barrvirke.

I avverkningar är kortvirkesmetoden vanligast. Helstamsmetoder förekommer fortfarande i mindre omfattning. Motormanuell avverkning är dominerande. Statsskogsverket svarar för 94% av alla avverkningar i Polen. Avverkningarna görs så gott som helt av entreprenörer.

Fördelningen på sortiment i 1999 års avverkningar på statsskogarna redovisas i tabell 4.

Tabell 4. *Fördelning på virkessortiment i avverkningar på Polens statsskogar 1999, 1000 m³.*

<i>Virkessortiment</i>	<i>Barrvirke</i>	<i>Lövvirke</i>
Sågtimmer	7 858	1 962
Fanéer	78	326
Gruvvirke	887	–
Massaved	6 622	3 165
Övrigt industrivirke	505	52
Brännved	477	755
Totalt	16 427	6 260

Källa: Forests in Poland (CILP, Warszawa 2000).

Polen drabbades, liksom södra Sverige och framför allt Frankrike, Tyskland och Danmark av stormfällningar i december 1999. Omkring 2 milj kubikmeter stormfälldes jämfört med Sveriges 5 miljoner. I relation till landets årliga avverkning motsvarar det knappt 9%, ungefär samma relation som för Sverige.

Sysselsättning

År 1996 var cirka 70 000 personer sysselsatta i skogssektorn, varav omkring 50 000 inom statsskogsbruket. Antalet anställda har minskat avsevärt under perioden efter systemskiftet 1989. Exempelvis 1988 arbetade 155 000 personer inom skogsbruket (125 000 inom statsskogarna). Minskningen har fortsatt och 2001 beräknas 42 000 personer ha varit sysselsatta i skogssektorn. Av dessa var 32 300 personer sysselsatta inom Statsskogsverket. Minskningen av antalet anställda i statsskogsförvaltningen har sin bakgrund i att avverkning och plantering alltmera utförs av privata entreprenörer.

Jakt, bär och svamp

Inom statsskogsförvaltningens skogar finns 266 jaktdistrikt och 188 viltvårdsområden. I

tabell 5 redovisas viltpopulationer och avskjutning inom statsskogarna år 2001.

Tabell 5. *Populationer av vilt och avskjutning inom statsskogarna år 2001, antal.*

<i>Viltslag</i>	<i>Population</i>	<i>Avskjutning</i>
Älg	275	0
Kronhjort	26 925	7 926
Dovhjort	3 100	740
Rådjur	54 002	12 623
Mufflon	791	227
Vildsvin	16 308	13 004
Hare	14 707	451
Fasan	3 372	116
Rapphöna	5 878	213
Räv	10 654	4 189
Änder	14 788	1 883
Gäss	4 144	373

Källa: The State Forests. National Forest Holding. Annual Report 2001

I östra Polen beräknas finnas cirka 500 vargar. Björn förekommer i bergen i södra Polen. I Bialowieska-skogen finns omkring 350 frilevande visenter. Visentstammen var år 1919 utrotad i området. 10 år senare återinfördes visenter genom ett uppfödningprogram inom hägn. Från 1952 strövar visenterna fritt omkring i Bialowieska-skogen. Utplantering sker nu till andra områden i Polen.

Bär- och svampplockning har lång tradition i Polen. Alla invånare kan fritt plocka bär och svamp för eget bruk. Industriellt nyttjande kräver överenskommelse med det lokala distriktet inom Statsskogsverket. Blåbär, lingon, skogshallon, kantareller och ätliga soppar är populära. År 1996 kom 5 680 ton bär och 940 ton svamp, exkl. vidareförädlade produkter av bär och svamp, ut från skogen i handel.

Skogspolitik och lagstiftning

Polens regering antog 1997 en ny skogspolitik. Det skogspolitiska dokumentet utarbetades av dåvarande ministeriet för naturskydd, naturresurser och skogsbruk i samarbete med andra skogliga institutioner. Arbetet med

att formulera skogspolitiken pågick åren 1995 och 1996 och *var strikt begränsat till en krets av skogligt professionella personer*. Representeranter för skogsindustri, virkeshandel, frivilliga organisationer och andra relevanta intressentgrupper engagerades inte i den skogspolitiska processen. En remiss av förslaget till skogspolitik var också i huvudsak begränsad till skogligt professionella och officiella organisationer för naturskydd.

De övergripande skogspolitiska målen är i sammanfattning följande:

Uthålligt skogsbruk ska bedrivas med särskild hänsyn till

- Bevarande av skogar och deras gynnsamma inflytande på klimat, luft, vatten, jordar, människans levnadsvillkor och hälsa samt på den ekologiska balansen.
- Skydd av skogar, särskilt de kvarvarande fragmenten av naturskogar och skogar med särskilda värden i avseende på
  - skydd av variationen i naturen
  - bevarande av skogens genetiska resurser
  - värdefulla landskapsbilder
  - forskningsbehov.
- Skydd av jordar, speciellt i områden som är utsatta för föroreningar, och av skog med särskilt socialt värde.
- Skydd av yt- och grundvatten, bevarande av flodområden och särskilt avrinningsområden till vattentäkter och underjordiska vattenreservoarer.
- Produktion av virke och andra skogliga nyttigheter baserat på rationellt skogsbruk.

I 1997 års skogspolitik pekar man särskilt på samhällets relation till skogen och skogens mångbruksfunktion. Detta har i det skogspolitiska dokumentet formulerats i tre mål.

- Skogarnas mångbrukskaraktär ska säkras bl a genom att öka skogsmarksarealen, förbättra skogarnas tillstånd och säkra deras bevarande.
- Förändra skogarnas skötsel från tidigare huvudsakliga funktion att producera virke till en ekologiskt och ekonomiskt balanserad modell för uthålligt mångbruk, som stämmer överens med kriterier formulerade

de i den Pan-Europeiska processen och tar hänsyn till särdrag i polskt skogsbruk.

- Förbättra skogsbrukets ekologiska, ekonomiska och sociala funktioner.

Nuvarande skogslag antogs 1991 och gäller från den 1 januari 1992 för både statlig och privat skog. Tidigare gällde separata lagar och förordningar för statlig respektive privat skog. Ett flertal ändringar och tillägg har emellertid gjorts sedan lagen trädde i kraft. Några ytterligare lagar som avser miljö och naturskydd berör även skogsbruket. Av dem är särskilt två viktiga; 1995 antogs en lag om skydd av jordbruks- och skogsmark och 2001 en lag om reproduktivt material för skogsbruket.

Övergången från centralstyrd ekonomi till marknadsekonomi liksom anpassningen till EU och det internationella arbetet för att definiera kriterier för uthålligt skogsbruk har sedan 1990 medfört ganska täta ändringar i lagar som berör skogsbruket. I tidigare avsnitt har också nämnts om en lag från 2001 som stadgar att tidigare ägare till naturresurser kan kompenseras ekonomiskt från statsbudgeten för den förlorade egendomen. Skötsel av nationalparker och naturreservat lyder under en särskild lag för naturskydd (2001).

Skogslagen reglerar skogsskötseln oavsett ägarkategori och föreskriver att skogsbruksplaner med tio års giltighet ska upprättas. För privatskogar räcker det med en förenklad skogsbruksplan. Bland åtgärder enligt skogslagen, märks återväxtpåbud inom två år efter avverkning, borttagande av träd och avverkningsavfall som hyser skadeinsekter, vård av ungskog upp till 10 år och åtgärder för att förhindra skogsbrand.

All skog, med vissa undantag, är föremål för en arealbaserad beskattning. Skog upp till 40 års ålder och skog som är särskilt avsatt för rekreation och friluftsliv är exempelvis undantagen för beskattning.

Allemansrätten stadgas i skogslagen. Allemansheten har fri tillgång till statens skogar med undantag av ungskog upp till fyra meters höjd. Skogsförvaltaren kan genom att sätta upp skyltar förbjuda tillträde till vissa delar

av skogen vid ett antal situationer som beskrivs i lagen, exempelvis risk för skogsbrand eller vid avverkning. En privat skogsägare har rätt att genom att sätta upp skyltar förbjuda tillträde till hans/hennes skog.

En väsentlig skillnad från svensk skogslagstiftning är att den polska skogslagen innehåller bestämmelser för organisation och förvaltning av statsskogsbruket, finansiering av den statliga skogssektorn och skogsbeskattning. I en särskild förordning regleras rangordning och kvalifikationskrav för statens skogstjänstemän.

Skogsmyndigheten

Miljöministeriet är den nationella skogsmyndigheten. Formellt ligger det regionala ansvaret för att kontrollera de privata skogsägarnas efterlevnad av skogslagen och även för utbildning och rådgivning på "Voivod" (polska Województwo motsvarar länsstyrelsen med landshövding i spetsen), som är den lokala politiska och statliga administrationen. I regel har "Voivod" överlämnat denna arbetsuppgift till den regionala statliga skogsförvaltningen. Den ekonomiska ersättning som staten lämnar till statsskogsförvaltningen för övervakning och rådgivning till de privata skogsägarna är otillräcklig. I några fall har den lokala administrationen anställt egen skoglig personal som motsvarar en "skogsvårdsstyrelse".

Miljöministeriet tillsammans med statsskogsförvaltningen riktar vissa informationsaktiviteter mot de privata skogsägarna.

Skoglig forskning och utbildning

Skogsforskningsinstitutet startade 1930 som en forskningsstation för statsskogarna. 1945 ombildades det till ett självständigt forskningsinstitut och ligger nu inom miljöministeriet. Polska namnet på institutet är Instytut Badawczy Leśnictwa och förkortas IBL. Forskningsinstitutet sysselsätter 270 personer inom 18 avdelningar och fyra separata forskningslaboratorier.

Det finns skogsfakulteter vid lantbruksuniversitetet i Warszawa, Poznań och Kraków. 200 studenter examineras varje år som skogsingenjörer (motsvarar skoglig magisterexamen) efter fem års studier. Både forskningens och utbildningens inriktning på respektive fakultet präglas av frågor som är specifika för närmast liggande skogsregioner:

- i Warszawa skogsbruk i tall-, klibbal- och blandskogar med gran, tall, ek, avenbok och lind som dominerar i centrala och nordöstra Polen (skogsregioner II och IV);
- i Poznań skogsbruk i första hand i ek- och bokskogar i västra och nordvästra Polen (skogsregioner I och III) och
- i Kraków skogsbruk i fjällskog i Karpaterna och Sudeterna samt i skogar som drabbas av luftföroreningarna på sydpolska platåer t ex i Övre Schlesien (övriga skogsregioner).

Vid 14 skogsskolor (secondary technical school) utbildas skogstekniker efter fem års studier. Treårig skoglig yrkesutbildning ges vid fyra skolor (vocational school). Från dessa båda utbildningar examineras årligen 800–900 elever. Från och med 1997 har introducerats nya kursplaner, som innefattar mera ekologiska aspekter på skogsskötsel.

Vid ett skogligt centrum för ekologisk utbildning, som startade 1997, ges ekologisk vidareutbildning för att kunna förverkliga skogspolitiken med uthålligt mångbruk, skydd av skogsresurserna och naturvärdena i skogen.

I Goluchów finns ett kulturellt skogligt centrum och skogsmuseum.

Skyddsskogar, nationalparker och naturreservat

I Polens skogspolitik betonas tydligt skogens tre funktioner; de ekologiska, kommersiella och sociala. *En konsekvens av att andra funktioner än enbart den kommersiella betonas starkt är att inemot hälften av statsskogarna uppfyller något slag av skyddsfunktion.* Syftet med skyddet kan exempelvis vara att förhindra jorderosion, skydda området vatten-

täkter, gynna fauna och flora och säkra områden för forskning eller turism. För skyddskogar finns varierande restriktioner i skötseln i förhållande till de kommersiella skogarna. Föreskrifter kan innebära att hyggesstorleken begränsas till mindre areal än den generella högst sex hektar eller endast vissa former av gallring eller andra selektiva avverkningar får göras.

År 2001 fördelades arealen av den av staten ägda skogen i följande kategorier, där hänsyn tagits till skyddsfunktion.

<i>Procent av arealen</i>	
Huvudsakligen kommersiell funktion	52,6
Skydd för vattenkvalitet	19,2
Skadad av industri	9,1
Tätortsnära skogar	9,0
Skydd mot jorderosion	4,9
Skog för försvaret	2,0
Andra funktioner	3,2

I Polen finns 23 nationalparker, som tar i anspråk något över 2% av Polens skogsmarksareal. Nationalparkerna lyder under en särskild styrelse och tillhör liksom skogsbruket miljöministeriet. Nationalparkerna sysselsätter 1 600 personer. Alla nationalparker har en väl utvecklad organisation och infrastruktur för turister. Utöver nationalparkerna omfattar det polska naturskyddet ett stort antal naturreservat, landskapsreservat och landskapsskyddsområden.

Arbetet med certifiering av de polska statskogarna påbörjades tidigt. 3,6 milj hektar vilket motsvarar ca 50% av de statliga skogarna, är nu certifierad enligt FSC. Polen ligger med detta efter Sverige på andra plats i Europa i avseende på total FSC-certifierad skogsmarksareal. Till skillnad mot Sverige, Finland och många andra länder i Europa certifieras i Polen inte några skogar enligt det All-Europeiska systemet PEFC.

Skogsindustrin

Skogsbruket ger ett litet bidrag till landets ekonomi. Det uppgick 1996 till 0,6% av brutto-

nationalinkomsten. Sammanlagt för skogsbruk, jakt och jordbruk var motsvarande siffror 6%. Även skogsbrukets utrikeshandel är blygsam. Skogsprodukter utgjorde 0,22% av den totala exporten och 0,08% av importen. Papperskonsumtionen var 2001 omkring 62 kg per invånare.

Skogsindustrins bidrag till bruttonationalprodukten 2001 var 2,0%. Skogsindustrins handel med förädlade produkter är emellertid betydligt viktigare. 1998 var exporten av skogsindustriprodukter 11,4% och importen 4,4% av Polens totala.

Tabell 6. *Produktionen i Polens skogsindustrier år 2001.*

Sågat virke	3,6 milj. m ³ (80% barr- och 20% lövvirke)
Spånskivor	3,0 milj. m ³
Fanér	49 000 m ³
Plywood	256 000 m ³
Fiberskivor	1,351 milj. m ³
Pappersmassa	937 000 ton
Papper och papp	1 950 000 ton

Källa: Central Statistical Office, Poland, 2001.

Tabell 7. *Polens handel med rundvirke år 2001.*

Export	310 000 m ³ (74% barr- och 26% lövvirke)
Import	882 200 m ³ (39% barr- och 61% lövvirke)

Källa: Central Statistical Office, Poland, 2001.

Tabell 8. *Polens handel med produkter från skogsindustrin år 2001.*

<i>Produkt</i>	<i>Export, m³</i>	<i>Import m³</i>
Sågat virke	756 500 ¹⁾	458 300 ²⁾
Spånskivor	729 000	494 200
Fiberskivor	623 600	263 400
Fanér	12 000	20 200
Plywood	128 200	65 600
Pappersmassa	36 100 ton	293 600 ton
Papper och papp	859 900 ton	1 306 300 ton

¹⁾ 69% barrvirke, 31% lövvirke

²⁾ 55% barrvirke, 45% lövvirke

Källa: Central Statistical Office, Poland, 2001

Den polska skogs- och träbearbetande industrin är spridd på extremt många enheter. Undantag är skivindustrin och massaindustrin som består av större enheter. Totalt omfattar sektorn 60 000 företag varav 6 200 har mer än fem anställda och 860 företag mer än 50 anställda. I den senare större gruppen ingår 390 möbelindustrier.

Under 1990-talet har den polska exporten från träindustrin ökat betydligt. År 1999 i jäm-

förelse med 1989 exporterade Polen dubbelt så mycket sågat virke, 8 gånger mer spånskivor, 9 gånger mer papper och papp och 12 gånger mer möbler. Exporten sker i huvudsak till Västeuropa. Viktigaste handelspartnern för träprodukter, såväl export som import, är Tyskland. Därefter kommer Holland.

Referenser

- Forests in Poland*. The State Forests Information Centre. 2000.
- The Forest in Good Hands*. The General Directorate of the State Forests. Warsaw 1999.
- Forests and Wood Industry in Poland*. Website of The Polish Economical Chamber of Wood Industry.
- Raport o stanie lasów w Polsce 2001*. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych. Warszawa 2002.
- The State Forests. National Forest Holding. Annual Report 2001*. The State Forests Information Centre, 2002.
- Wyniki aktualizacji stanu powierzchni leśnej i zasobów drzewnych w Lasach Państwowych – na dzień 1.01.2001 r.* Biuro Urządzenia Lasu i Geodezji Lesnej. Warszawa, 2001.
- Zasady hodowli lasu. Wydanie IV znowelizowane*. Naczelny Zarząd Lasów Państwowych. PWRiL. Warszawa, 1979.
- Economic Commission for Europe. Timber Committee. September 2002.
- Poland. Statement: Wood Market Review and Prospects.
- Dudek A., and Kaczmarek K., *Working paper about Forestry in Poland*. Warsaw Agricultural University and Forest Research Institute.
- Carlstedt Jonas, 2000: *Den aktuella skogliga situationen i Polen*. Examensarbete/Skoglig marknadsinriktning, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Kaczmarek K. 2001, Forest Research Institute. *Forest Policy and Institutional Development in Poland*.
- Matuszkiewicz W. Regionalizacja geobotaniczna Polski. Bilaga i ” *Regionalizacja przyrodniczo-lesna Polski na podstawach ekologiczno-fizjograficznych*. PWRiL. Warszawa, 1990. s. 134–157.
- Niklasson Mats. Muntliga uppgifter.
- Pudlis Eugeniusz, *13 gates to the forest kingdom*. The State Forests Information Centre, 2003.
- Trampler T., Kliczkowska A., Dmyterko E. & Sierpinska A. *Regionalizacja przyrodniczo-lesna Polski na podstawach ekologiczno-fizjograficznych*. PWRiL. Warszawa, 1990.

Bok och ekbestånd.
Foto:Nils-Gunnar Cato

Överföring av tall till lövskog.
Foto:Nils-Gunnar Cato

Polens fiske

ARMIN LINDQUIST
Professor
Lysekil

Inledning

Polens havsfiske under år 2001 uppgick till 207 000 ton, varav fisket i Östersjön gav 156 000 ton och långdistansfisket bidrog med ca 51 000 ton. Till detta måste läggas yrkesfisket i inlandet på 5 000 ton och resultatet av vattenbruket på 30 000 ton. Fritidsfisket i inlandet uppskattas ge 40 000 ton.

Av Polens totala befolkning på 38,6 miljoner är ungefär 33 100 personer (EU: 28 640) på heltid engagerade i fiskerisektorn, varav 6 600 i primärsektorn, dvs själva fisket och därmed sammanhängande aktiviteter. Av dessa är 4 200 yrkesfiskare i Östersjön. Återstoden arbetar i fiskbearbetningsindustrin och i fiskhandeln. Därutöver finns det många som arbetar på deltid inom fisket. Det finns ca 340 fiskbearbetningsföretag i Polen, som fryser, röker, marinerar, lägger in i konserver och saltar fisk. Rökt skarpsill (vassbuk) från Östersjön t ex är en särskilt omtyckt delikatess.

Fisket spelar en liten roll i landets ekonomi – bara en bråkdel av en procent av BNP. Vid

Östersjökusten är fisket en viktig faktor för den regionala ekonomin. I Polens export av beredda livsmedel spelar fisket en större roll och utgör 10% av livsmedelsexporten.

En sammanställning av grunddata av det polska fisket finns in slutet på artikeln.

Havsfisket

Det polska havsfisket kan delas upp i tre sektorer: a) kustfisket som sker inom territorialvattnet på 12 nautiska mil och inom floderna Odras (Oder) och Wislas mynningsområden, b) fisket med mellanstora båtar som fiskar i den polska fiskerizonen i Östersjön – a) och b) fiskar på en areal på mera än 3 220 000 ha, gränsen mot Bornholm anses fortfarande vara oklar – samt c) långdistansfisket.

Kustfisket, eller fisket med mindre båtar upp till 15 m längd sker utmed den över 520 km långa kustlinjen. 1998 fanns det över 1 100 sådana registrerade båtar, av vilka 150 var roddbåtar. Många av båtarna är gamla och

saknar modern utrustning. Deras totalfångst under 1998 uppgick till 12 000 ton, varav mer än hälften utgjordes av torsk, sill, och plattfisk och återstoden, ca 4 000 ton, av sötvattensarter som mört, braxen, abborre och gös, vilka förekommer i kustzonen och i mynningsområden av floderna. För dessa sötvattensarter finns det en god marknad. – Ca 2 400 yrkesfiskare bedrev detta fiske, varav en del dock hade andra inkomster, som t ex från turism. Arbetslösheten är stor, ca 20%.

Ett nytt fiske har uppstått i kustområdet på svartmunnad smörbult (*Neogobius melanostomus*) som är en immigrant från Svarta havet (antagligen med barlastvatten). Den upp till 25 cm långa fisken fångades för första gången 1960 i Gdanskbukten och har spritt sig och finns nu ända vid Estlands kust.

Fisket med mellanstora båtar, eller *kutterfisket*, bedrevs 1998 med fler än 420 båtar, av 15–30 m längd, de flesta mycket gamla. De bedriver garnfiske, krokfiske och botten- och flyttrålfiske. Viktigaste målarten har varit torsk (som har ett högt marknadsvärde); andra viktiga arter är skarpsill, sill, lax och öring. Totalfångsten låg vid 110 000 ton. Under de sista tio åren varierade fångsterna av torsk mellan 10 000 och 30 000 ton, av sill mellan 20 000 och 50 000 ton, av skarpsill mellan 20 000 och 100 000 ton.

Sammanlagt rör det sig om mer än 1 500 fiskefartyg och båtar som fiskar i Östersjön. Enligt EUs statistik finns det 400 polska fiskerfartyg som är längre än 12 m, 925 fartyg som är mindre samt 21 långdistansfartyg. Det polska fiskets omfattning i Östersjön framgår av tabell 1.

Långdistansfisket skedde mestadels i Stilla oceanen, närmare i Berings hav och i Ochotska havet, men även vid Falklandsöarna och vid Nya Zeeland vilket betydde att totalfångsten av polskt fisket var avsevärd. Polen har varit en stor fiskeration. Så fiskades ännu 1990 320 000 ton alaska pollock (*Theragra chalcogramma*) vars fångst år 2000 sjönk till 42 000 ton. Under 2002 har detta fiske upphört i praktiken, beroende bl a på att alaska pollock befinner helt utanför säkra biologiska gränser samt att ryska myndigheter ej förnyat

Tabell 1. Polens fiske i Östersjön 1999–2001.

ton	1999	2000	2001
Torsk	26 600	22 100	22 000
Sill	19 200	24 500	37 600
Vassbuk	71 700	84 300	85 800
Lax	118	125	156
Plattfiskar	5 800	5 600	6 700
Öring	400	600	500
Ål	200	200	200
Fiskarter i mynningsområden	4 000	4 000	3 400

Tabell 2. Polens långdistansfiske 2001 och 2002.

ton	2001	2002
Nordatlanten	2 900	2 700
Namibia (horse mackerel)	16 300	21 200
Sydatlanten (krill)	13 700	10 700
Stilla oceanen (Ryssland, alaska pollock)	16 600	—

licenser. (Ett moratorium infördes 1995; om målartens biologiska status informerar undersökningarna samordnade inom Convention on the Conservation and Management of Pollock Resources in the Central Bering Sea.)

Fångsten bereddes delvis ombord och det mesta såldes utomlands. Fisket skedde efter överenskommelser med andra länder i deras Fishing Economic Zones, FEZ, och ute i det fria havet. När beståndet av alaska pollock kollapsade medförde detta stora ekonomiska svårigheter för det polska långdistansfisket.

Inte mindre än 31 polska fabriksfartyg har varit engagerade i långdistansfisket. Några av fabriksfartygen fiskar ännu under polsk flagg, medan andra är utflaggade.

Inlandsfisket och vattenbruket

Polens inlandsvatten har en areal på 560 000 ha, varav 140 000 ha är floder, 280 000 ha sjöar, 50 000 ha vattenreservoarer, 50 000 ha odlingsanläggningar och 40 000 andra vatten.

(Som en jämförelse kan nämnas att den polska ekonomiska zonen i Östersjön är på 3 220 200 ha.). Av yrkesfisket tas i inlandsvatten ca 5 000 ton, av fritidsfiskare uppskattningsvis 40 000 ton. Den odlade fisken ger drygt 30 000 ton (enligt EU: 35 795 ton, d v s 15 % av den totala fiskproduktionen). Av produktionen är 22 000 ton karp och 10 500 ton regnbåge, till ett värde av 50 miljoner USD. Odlad karp är en omtyckt produkt som det alltid finns avsättning för, även för export. – Den uppskattade produktionen av yrkes- och fritidsfisket samt vattenbruket blir då över 75 000 ton (enligt andra uppgifter totalt 86 000 ton).

Fiskmarknaden

Det finns ett mycket stort antal fiskimportörer, som dock alla arbetar i mindre skala. Någon marknadsorganisation som skulle motsvara kraven i EUs regelverk finns ej. Det finns inte någon frys kedja från producent till konsument. Den nödvändiga lagstiftningen är under förberedelse, bl a för att standardisera kvalitet och distribution av fisk.

Fångstens användning

Den allra största delen av den polska fångsten används för mänsklig konsumtion. Per capita konsumtionen har under det senaste decenniet sjunkit till ca 10 kg/år. Enligt andra uppgifter ligger den vid bara 5–6 kg/år. 1998 importerade Polen 253 000 ton fisk till ett värde av 261 milj USD (EU2000: 275 850 ton, 323 miljon euro) det mesta djupfrost råvara och till en del, efter bearbetning, för reexport. Exporten av fiskeprodukter uppgick år 2000 till 164 030 ton till ett värde av 264 miljoner euro. Polen importerar således mycket mera fisk än vad som exporteras.

Fiskbearbetningsföretagen är spridda över hela landet och utbytet av produkter är stort. De flesta företagen finns dock vid Östersjökusten. 80% av alla fiskbearbetningsföretag har färre än 20 anställda. Man räknar med att efterfrågan på fisk kommer att öka, då fisk är

en hälsosam föda. År 1998 producerades 274 000 ton fiskprodukter, varav 61 000 ton färska och frysta filéer, 56 000 ton fisk i konserver, 51 000 ton marinerade produkter, 41 000 ton hel fisk eller fisk utan huvud, 23 000 ton rökt fisk, 20 000 saltad fisk, resten, 22 000 ton andra produkter. Under 1998 gick bara 15 000 ton skarpsill till Danmark för fiskmjölsproduktion.

Lönsamheten är för närvarande relativt liten. Det påpekas att råmaterialet till beredningen inte alltid är av bästa kvalitet.

Fiskets framtida roll

Fisket i Östersjön beror helt på i vilket tillstånd de viktigaste bestånden av de fyra viktigaste arterna är; torsk, skarpsill, sill och lax. Torskbeståndet öster om Bornholm har minskat dramatiskt och det behövs flera år innan det kan byggas upp igen. Det finns två orsaker till nuvarande situation; överexploatering av lekbeståndet och avsaknaden av inflöden av saltvatten från västerhavet som är en förutsättning för att torsken skall kunna leka framgångsrikt, särskilt i Bornholmsområdet och i Gdanskbukten.

Efter vetenskaplig rådgivning från Internationella havsforskningsrådet (International Council for the Exploration of the Sea), ICES, har den Baltiska fiskerikommissionen, (International Baltic Sea Fishery Commission), IBSFC, måst reducera mängden av torsk som fås. IBSFC beslutar vad medlemsländerna kan komma överens om och Polen är, jämte EU-länderna, de tre baltiska länderna och Ryssland medlem av kommissionen. När Polen blir medlem av EU, och därmed en del av den Gemensamma fiskeripolitiken, blir det EU som bestämmer om fiskets förvaltning. Allt detta kommer i mycket hög grad påverka det polska fiskets omfattning och struktur, vilket framgår av Ministeriets för Jordbruk och landsbygdsutveckling program för 2004–2006 (se litteraturförteckningen).

I juni 2002 godtog Polen EUs regelverk helt och hållet. Principen om relativ stabilitet bevaras. EU tillmötesgick även Polens begäran

om att skarpsillen förs upp på listan över arter som får omfattas av åtgärderna för marknadsintervention. För att reorganisera och modernisera flottan har Polen antagit den ovannämnda strukturpolitiken för 2004–2006.

När Polen blir medlem av EU, räknar man med en minskning av fartygsbeståndet med 30–40%. Samtidigt hoppas man på att med EUs strukturmedel kunna modernisera 180 fartyg i Östersjön, för att, som det sägs, komma nära den ekonomiska konkurrenskraften av EU-flottan i övrigt. Moderniseringen måste även omfatta hanteringen av fångsten, säkerheten ombord och rapporteringen av fångsterna.

Långdistansfisket har, som ovan nämnts, i praktiken upphört och det är helt osäkert om det kommer att tas upp igen.

Regeringens policy när det gäller inlandsfisket och fiskodling är att restrukturera nuvarande produktion för att kunna möta framtida konkurrens inom EU.

Fiskbearbetningssektorn återhämtar sig efter den ryska ekonomiska krisen och återuppbygger sina marknader. Man räknar med att även EU, och då huvudsakligen den tyska marknaden, kommer att bli mycket intressanta. Den viktigaste uppgiften för den polska fiskbearbetningsindustrin är att koncentrera sig, att attrahera kapital från utlandet och att förbättra den sanitära standarden så att den motsvarar EUs krav.

Förvaltning

Sedan 1999 ligger kompetensen för fisket inom Ministeriet för jordbruk och landsbygdsutveckling, med en särskild avdelning för fisket. Lagar har antagits för att EUs regelverk om fiske kan inkluderas i den polska lagstiftningen. Det finns tre regionala fiskeriinspektorer, underställda ministeriet: Szczecin, Slupsk och Gdynia, som har till uppgift att inom sina geografiska områden förvalta och övervaka fisket. Här behövs det enligt EU särskilda kapacitetsförstärkningar. – Inlandsfisket förvaltas helt av regionala myndigheter.

Huvudsyftet med den polska fiskeripolitiken är att anpassa sig till EUs krav. Som viktigast nämns bl a att finna en varaktig balans mellan fiskbestånden och deras exploatering, att förbättra företagens ekonomi, att förbättra produkterna, och att stödja regionerna med socio-ekonomiska åtgärder.

Forskning

Det finns två institut som bedriver fiskeriforskning.

Havsforskningsinstitutet, Morski Instytut Rybacki, MIR, ligger i Gdynia och har till sitt förfogande ett 41 m långt forskningsfartyg *Baltica*, byggt 1993, för arbeten i Östersjön. Ett gott samarbete finns med Havsfiskelaboratoriet i Lysekil, med institutionerna i Rostock/Warnemünde och Kiel, samt med andra länder runt Östersjön. Mycket av arbetet samordnas internationellt genom ICES. Ämnesområden är fiskeribiologi, oceanografi, marin ekologi, fiskeredskap, fiskbearbetningsteknologi och fiskets ekonomi.

Institutet för inlandsfisket ligger i Olsztyn och bedriver fiskeriundersökningar i sötvatten för att förbättra produktionsmetoder, vattenbruk, fisketeknik och fiskets ekonomi.

Med tanke på att nästan hela Polens befolkning finns i Östersjöns nederbördsområde kommer undersökningar och miljöåtgärder för att minska Östersjöns belastning med gifter och gödning bli alltmer betydelsefulla för landet. Det av Världsbanken finansierade miljöprojektet för Östersjön kommer att bli en viktig faktor som även kommer det polska fisket tillgodo.

Sammanfattande synpunkter

I Östersjön är det polska fisket överdimensionerat med gamla båtar, vilka kommer att medföra en omfattande omstrukturering av fisket. När det gäller långdistansfisket kan man knappast se någon annan framtid än att fort-

sätta med försöken med att minska den existerande flottan. När det gäller inlandsfisket och vattenbruket blir tillgången till tillräckliga mängder av rent vatten avgörande för den vidare utvecklingen.

För handeln och distributionen gäller att den polska lagstiftningen håller på att anpassas till EUs regelverk så snabbt som möjligt. Fiskkonsumtionen kan säkert ökas i Polen och det finns tecken på att intresset för fisk som hälsosam föda har ökat då nya handelskedjor har etablerat sig som tillhandahåller fiskprodukter.

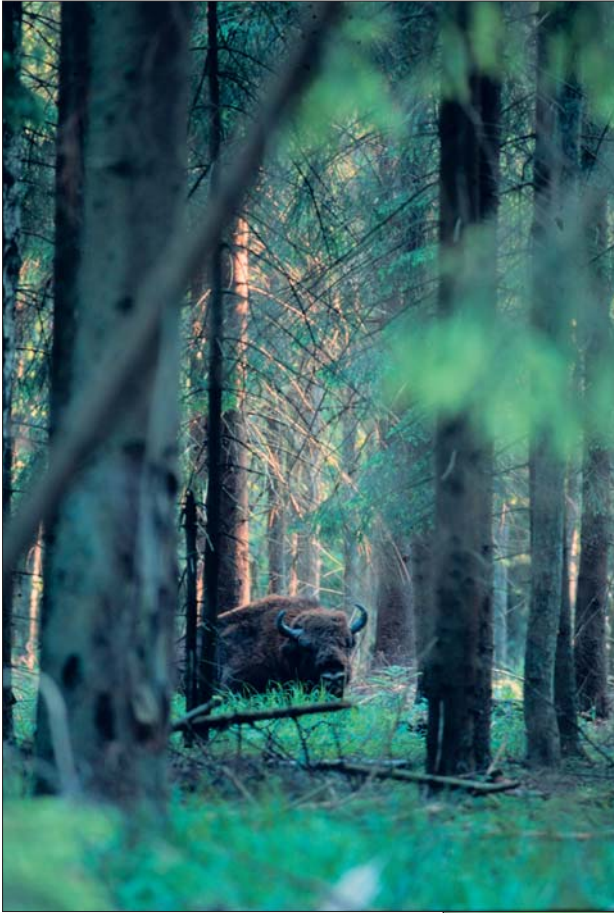
Den polska handelsbalansen är negativ då Polen importerar mera fisk än vad som exporteras. Med en större export av fiskprodukter, särskilt till Tyskland och Ryssland, länder i vilka det finns intresse för produkter framställda i Polen, kan man räkna med en positiv utveckling av handelsbalansen.

Källor till information

- Europeiska kommissionen – Generaldirektoratet för fiske, 2002: Polen: en stor fiske-nation på väg in i EU. – Europeiskt Fiske nr 15, december 2002, sid 11.
- FAO, 2001 och 2003: Fishery Country Profile FID/CP/POL Rev. 5, February 2001, 7 sid och kompletteringar erhållna av FAO i februari 2003, 2 sid.
- IBSFC, 2001: Proceedings of the 27th Session, Cracow, Poland, 3–7 September 2001, 342 sid.
- ICES, 2001: Extract of the Report of the ACFM on Stocks in the Baltic. June 2001. 151 sid.
- Lindquist, Armin, 2001: Catches of some "non-ICES" fish species in the Baltic. – Fiskeriverket Göteborg. Finfo 2001:11, 13 sid.
- Ministry of Agriculture and Rural Development, 2003: Poland. Sectorial Operational Programme Fisheries and Fish Processing 2004–2006 adopted by the Committee for European Integration 14. 02. 2003. – National Development Plan for 2004-2006, Warsaw, February 2003, 108 sid.

Tabell 3. Grunddata för det polska fisket enligt strukturpolitiken 2004–2006 (2003).

	1999	2000	2001
Fångst, ton			
Totalt	221 800	200 100	207 400
därav i Östersjön	128 100	141 100	156 600
vid långdistansfisket	93 700	59 000	50 800
fisk köpt vid långdistansfisket	13 000	20 400	23 300
Fiskeflottan, antal fartyg vid slutet på året			
fiskebåtar <15m	1037	974	992
fiskebåtar 15–50 m	422	417	422
fabriksfartyg	31	24	21
Fiskprodukter, ton framställda i land	288 200	309 000	289 900
Utrikeshandel, ton			
import	254 300	276 00	233 400
export från land och till sjöss	174 000	164 200	163 000
Marknad, tillgång, ton	207 900	232 800	216 000
Konsumtion per capita, kg, "handelsvikt"	5,4	6,0	5,6

Frilevande visent. Bialowieza.
Foto: Lars Jarnemo.

Svart stork.
Great Mazurian Lake District.
Källa: Sekcja Ornitologiczna
Polskiego Towarzystwa
Zoologicznego. Warszawa.

Förkortningar och adresser

ARR/AMA	Agency for Agricultural Markets, Warszawa.
ARiMR	Agency for Agricultural Reconstructing and Modernisation, Warszawa.
Agenda 2000	Reformering av den gemensamma jordbrukspolitiken (CAP). Beslutad 1999.
Acquis communautaire	EUs regelverk.
BSE	<i>Bovine Spongiform Encephalopathy</i> . Galna kosjukan.
CAP	Common Agricultural Policy – EU:s gemensamma jordbrukspolitik.
CEFTA	Central European Free Trade Area.
EBRD	Europeiska återuppbyggnads- och utvecklingsbanken.
EU	Europeiska unionen.
FAPA	Foundation of Assistance Programmes for Agriculture, Warszawa.
FDI	Foreign Direct Investment.
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade.
GUS	Central Statistical Office, Warszawa.
HELCOM	Helsingforskommissionen.
ICES	International Council for the Exploration of the Sea – Internationella Havsforskningsrådet.
IBSFC	International Baltic Sea Fishery Commission – Baltiska fiskerikommissionen.
IMF	Internationella Valutafonden.
MARD	Ministry of Agriculture and Rural Development, Warszawa.
MTR	Mid Term Review (of CAP).
NGO	Icke-statlig organisation.
OECD	Organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling.
PLN	Zloty, polsk valuta.
PHARE	Pologne et Hongrie: Aide à la Reconstruction Economique – EU:s samarbetsprogram för Central- och Östeuropa.
SAPPARD	Operational Programme on Structural Policy for Rural Areas and Agriculture Development
WTO	Världshandelsorganisationen

Internetadresser och e-mail

ARR/AMA	www.arr.gov.pl	i.ciechan@arr.gov.pl
ARiMR	www.arimr.gov.pl	info@arimr.gov.pl
FAPA	www.fapa.com.pl	fapa@fapa.com.pl
MARD	www.minrol.gov.pl	kancelaria@minrol.gov.pl
GUS	www.stat.gov.pl	rzecznik@stat.gov.pl

Gunnar André	gunnar.andre@lm.lrf.se
Allan Buckwell	AllanB@cla.org.uk
Gustav Fredriksson	gustav.fredriksson@svsso.svo.se
Peringe Grennfelt	grennfelt@ivl.se
Disa Håstad	disa.hastad@dn.se
Mika Larsson	mika.larsson@foreign.ministry.se
Armin Lindquist	armin.lindquist@swipnet.se
Ewa Rabinowicz	ewa.rabinowicz@sli.lu.se
Torbjörn Sandberg	torbjörn.sandberg@lrf.se
Wieslaw Tarka	wieslaw_tarka@hotmail.com

Karta över Polen

Förteckning över tidigare utgivna nummer

År 2001; Årgång 140

- Nr 1 Sälen – resurs eller problem
- Nr 2 Skogliga konsekvensanalyser 1999
- Nr 3 Framtida möjligheter till ökat utnyttjande av naturresurser
- Nr 4 Verksamhetsberättelse 2000 Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
- Nr 5 Landskapet: restprodukt eller medvetet skapat?
- Nr 6 Ecologically Improved Agriculture – Strategy for Sustainability
- Nr 7 Sverige i det europeiska samarbetet
- Nr 8 Bekämpningsmedel i vatten – vad vet vi om förekomst och effekter?
- Nr 9 Odlingssystem, växtnäring och markbördighet – 18 års resultat från en tidigare ej uppgödslad jord
- Nr 10 Svenska fiskets framtid och samhällsnytta
- Nr 11 Vem sätter värde på den svenska skogen? – Trämekanisk framsyn
- Nr 12 Nutrition och folkhälsa i EU-perspektiv OCH Miljöpåverkan och framtidens matvanor OCH Framtidens mat i framtidens kök
- Nr 13 Konkurrenskraftig virkesförsörjning– ett kraftprov för skogsteknologin!
- Nr 14 Fritidsodlingens och stadsgrönskans samhällsnytta
- Nr 15 Debatt – Hur kan marknad och miljö förenas? Exemplet spannmålsproduktion

År 2002; Årgång 141

- Nr 1 Genteknik – en skymf mot Gud eller nya möjligheter för mänskligheten?
- Nr 2 Genmodifierade grödor. Varför? Varför inte? – Genetically Modified Crops. Why? Why Not?
- Nr 3 Skogsfrågor i "Konventionen om biologisk mångfald"
- Nr 4 Mindre kväveförluster i foderodling, foderomvandling och gödselhantering!
- Nr 5 Bondens nya uppdrag OCH Shaping U.S. Agricultural Policy
- Nr 6 Verksamhetsberättelse 2001
- Nr 7 Sustainable forestry to protect water quality and aquatic biodiversity
- Nr 8 Foder – en viktig länk i livsmedelskedjan!
- Nr 9 Fortbildning för landsbygdsutvecklare
- Nr 10 Hållbart jordbruk – kunskapssammanställning och försök till syntes
- Nr 11 Närproducerad mat. Miljövänlig? Affärsmässig? Djurvänlig?
- Nr 12 Nya kunskaper inom bioteknik och genetik för nya tillämpningar på husdjur SAMT Fria Varuströmmar – konflikt med djur- och folkhälsa? Vilka möjliga utvägar finns? SAMT Exempel på verksamhet inom Jordbruksverket
- Nr 13 Bland skärgårdsgubbar och abborrar på Möja
- Nr 14 EU och EMU – broms eller draghjälp för skogen?
- Nr 15 Hur kan skogsbruk och kulturmiljövård förenas?
- Nr 16 Vilket kött äter vi om 10 år? Rött, vitt, svenskt, importerat? Vi får det samhälle vi äter oss till!
- Nr 17 Avsättning av skogsmark

År 2003; Årgång 142

- Nr 1 Det sydsvenska landskapet, framtidsvisioner och framtidsåtsättningar SAMT Idéer för framtidens skogslandskap
- Nr 2 Viltets positiva värden
- Nr 3 Inför toppmötet i Johannesburg
- Nr 4 Kapital för landsbygdsföretagare
- Nr 5 Kompetensförsörjningen i svenskt jordbruk
- Nr 6 Fiskets miljöeffekter – kan vi nå miljömålen?
- Nr 7 Verksamhetsberättelse 2002
- Nr 8 De gleasa strukturerna i den globala ekonomin – kunskapsläge och forskningsbehov
- Nr 9 Tro och vetande om husdjurens välfärd (Enbart publicerad på www.ksla.se)
- Nr 10 Svenska satsningar på ökad träanvändning (Enbart publicerad på www.ksla.se)
- Nr 11 Kapital för landsbygdsföretagare (Enbart publicerad på www.ksla.se)
- Nr 12 Feminisering av Moder natur? Östrogen i naturen och i livsmedel
- Nr 13 Crop and Forest Biotechnology for the Future
- Nr 14 Lantbrukskooperationen – Hållbar företagsidé eller historisk parentes
- Nr 15 Landskap och vindkraft – i medvind eller motvind (Enbart publicerad på www.ksla.se)
- Nr 16 Utvecklingen i Polen

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift (KSLAT) har, under olika namn, utkommit sedan 1813, då akademien grundades. Från och med 1994 utges KSLAT som en nummerad serie av skrifter (15-20 häften/år) med egna titlar. Innehållet består huvudsakligen av dokumentering från akademiens sammankomster och seminarier – även debattnummer förekommer – och speglar akademiens verksamhetsområde; de areella näringarna och till dessa knutna verksamheter.

Prenumerationspris 350 kr/år.

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
Drottninggatan 95 B, Box 6806, 113 86 Stockholm
Tel 08-54 54 77 00, Fax 08-54 54 77 10, Postgiro 18 32 80 - 7